

BİDGE Yayınları

İktisadi Sosyal Finansal Olaylara Türkiye ve Dünya Açısından
Farklı Bir Bakış Açısı I

Editör: Doç. Dr. İclal ÜNÜVAR

ISBN: 978-625-6707-41-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: XX.XX.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Günümüzün bilgi çağında çok fazla bilgiye kolay ulaşılıyor olsa da sistematik ve faydalı bilgilere ulaşmak her zaman için kolay olmamaktadır. Küreselleşen dünyada teknolojik gelişmelere ve buna paralel gelişen bilgi çağına rağmen bilimsel bilgilere ulaşmak dünyada en kıt olan kaynaklardandır. Bu çalışmanın amacı da Dünyada ve Türkiye’de yaşanan iktisadi, finansal ve sosyal olayların incelenerek bunların etki ve sonuçlarının değerlendirilmesidir. **“İktisadi Sosyal Finansal Olaylara Türkiye ve Dünya Açısından Farklı Bir Bakış Açısı I”** isimli bu elektronik eser birbirinden değerli akademisyenlerin, bilim adamlarının Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan iktisadi, finansal ve sosyal olayları analiz etmeleri ve kuramsal bilgilerle değerlendirmelerinden yola çıkarak 6 bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında alana katkı sağlayan farklı üniversitelerden saygıdeğer hocalarıma verdikleri emekten dolayı teşekkür ediyorum. Yayınları inceleyerek, değerleri görüş ve katkılarını bizlerle paylaşan hakemlik yapan saygıdeğer hocalarımıza, hocalarımızla aramızda köprü kurarak çalışmalarımızı kolaylaştıran ve yardımlarını esirgemeyen “BİDGE Yayınevi” çalışanlarına ve hayatı benim için daha anlamlı kılan, her daim yanımda olan, desteklerini esirgemeyen annem, babam, kardeşlerime ve sevgili oğlum Abidin Tuna Çöğürçü’ye de teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmanın saygıdeğer hocalarıma ve sevgili öğrencilerime faydalı olmasını ve sosyal bilimler alanında önemli katkılar sağlamasını temenni ediyorum.

Editör

Doç. Dr. İclal ÜNÜVAR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	4
Türkiye’de Geçerli Olan Phillips Eğrisinin Araştırılması.....	6
Hüseyin YILMAZ	6
Covid-19, Finansal Gelişme ve Enflasyon İlişkisi: MINT Ülkeleri için Bir Analiz.....	24
Nigar ALEV	24
Mihriban SARIBULAK	24
Finansal Gelişme, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkileri: ABD Örneği.....	51
Emre GÖKÇELİ.....	51
Nurullah ALTINTAŞ	51

Kurumsal Kalite Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics-T İçin Panel Veri Analizinden Kanıtlar	73
Rüya ATAĞLI YAVUZ.....	73
Refika Görkem YILMAZTÜRK.....	73
Ekonomik Büyüme ve Kadın İstidamı: U Hipotezi	102
Çiğdem BAL	102
İclal ÜNÜVAR.....	102
Türkiye’de Wagner ve Keynes Etkileri Geçerli mi?.....	122
Erhan Oruç	122
Merkez Bankası Rezervi ve Rezerv Yeterliliği Tartışmaları	151
Mehmet AYDINER.....	151

BÖLÜM I

Türkiye’de Geçerli Olan Phillips Eğrisinin Araştırılması

Hüseyin YILMAZ¹

GİRİŞ

Günümüz ekonomi konjonktüründe makroekonomik veriler arasında denge sağlaması müreffeh bir toplum oluşturulması ve ekonomik istikrar sağlanması açısından önem arz etmektedir. İşsizlik ve enflasyon ise hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik anlamda çözülmesi gereken sorunların başında yer alırken istikrarın sağlanmasında da önemli rol oynamaktadır. Enflasyon ekonomideki üretim, tüketim, maliyet ve yatırım gibi makroekonomik veriler açısından önemli olduğundan fiyat dengesinin bozulması geliri sabit olanların alım gücünün düşmesine, piyasa işleyişinin ve gelir dağılımının bozulması

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, huseyinyilmaz@siirt.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-3734-4718

bakımından ekonomik büyümeye zarar vermekte ve sosyo-ekonomik maliyetler ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik büyümenin düşmesi ise işgücü piyasasını olumsuz etkileyerek işsizlik sorununu arttırabilmektedir. Bu sorunları çözümlenmesi için politika yapıcılar tarafından para ve maliye politikaları uygulanmaktadır. Genel anlamda enflasyonu düşürmek için uygulanan daraltıcı para ve/veya maliye politikaları işsizliği artırırken genişletici para ve/veya maliye politikaları enflasyon oranının arttırmaktadır. Bu ters yönlü ilişki iktisat literatüründe Phillips Eğrisi olarak bilinmektedir.

Enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelen ilk çalışma 1958 yılında İngiliz istatistikçi ve ekonomist William Alban Phillips tarafından yayımlanan “The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957” isimli makaledir. Phillips bu çalışmasında 1861-1957 yılları arasında Birleşik Krallıkta nominal ücretler ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiş ve değişkenler arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Phillips, 1958). Lipsey (1960) Philips’in çalışmasına teorik bir temel sağlamak amacı ile yaptığı çalışmada işsizlik olmadığı durumlarda ücretlerin değişmeyeceğini, emek talebinde bir fazlalık olması durumunda ise ücretlerin artacağını öne sürmüştür. Lipsey, Phillips’ten farklı olarak emek talep fazlalığı ile ücretler arasında doğrusal bir ilişki olduğunu söylemiştir (Stirati ve Meloni, 2018: 495-496). Solow-Samuelson ise Philips Eğrisini geliştirmek için yaptıkları çalışmada, Amerika’da 1934-1959 yıllarını kapsayan 25 yıllık dönem içerisinde enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular işsizlik ve enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir (Samuelson ve Solow, 1960).

Philips Eğrisi olarak geçen enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi daha sonra Monetaristler, Yeni Klasikler, Yeni Keynesyenler ve Post Keynesler farklı görüşler ortaya atarak geliştirmişlerdir. Monetaristlerin kurucusu olarak görülen Milton Friedman “Adaptif Beklentilerle Düzenlenmiş Philips Eğrisini” ortaya koymuştur. Bu model, beklentileri ortaya koyarak enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yani bireyler geçmiş verilere dayanarak günün

şartlarına uygun tahminde bulunmaktadır. Friedman’a göre Philips Eğrisi kısa dönemde geçerli iken uzun dönem için geçersizdir (Friedman, 1968). Yeni Klasikler ise “Rasyonel Beklentilerle Geliştirilmiş” Phillips Eğrisi” görüşünü ortaya atmışlardır. Bu görüşe göre bireyler rasyonel davranmakta, geçmiş tecrübelerinden yola çıkarak olası bir durumda hata yapmamaktadırlar (Büyükakın, 2008: 147). Yani bireyler tüm veri kanallarını kullanarak tahminde bulunurlar ve bunun sonucunda hata yapmazlar. Bu durumu Philips Eğrisine uyarlandığı zaman ise bireyler önceden tahmin edilebilir bir fiyat artışı olduğu zaman işsizlik bu durumdan etkilenmeyecek, tahmin edilemeyen bir durum olduğunda ise işsizlik oranı çok kısa süreliğine düşecek daha sonra eski dengesine geri gelecektir (Palley, 2012: 224). Yeni Keynesçi görüş ise Monetaristler ile aynı görüşe sahip olsa da yorum farklıları mevcuttur. Monetaristler uzun dönemde Philips Eğrisinin geçerli olmama nedenini beklentilere bağlarken Yeni Keynesyenler bu durumun fiyat katılığından dolayı oluştuğunu öne sürmektedir (Snowdon, Vane and Wynarczyk, 1996: 326-327).

Bu çalışmanın amacı enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ampirik olarak ortaya koymaktır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm olan literatür taraması kısmında hem Türkiye özelinde hem de diğer ülke/ülke grupları açısından Philips Eğrisi üzerine yapılan çalışmalar kullanılan yöntem, ele alınan dönem ve elde edilen bulgular bağlamında incelenmiştir. Ampirik analizin uygulandığı üçüncü bölümde ise öncelikle çalışmanın veri seti tanıtılmış, yöntem açıklanmış ve bulgular ortaya konmuştur. Çalışma bulguların değerlendirildiği ve önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile bitirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

David Hume 1752 yılında, parasal genişlemenin fiyatlara etkisini incelediği çalışma enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin teorik çerçevesini oluşturan ilk çalışma olduğu söylenebilir (Akkuş,

2012: 99). 1926 yılında Fisher ilk istatistiksel çalışmayı, 1936'da Jan Tinbergen ilk ekonometrik çalışmayı, 1955 yılında A.J. Brown ilk çizimi yapmışlardır (Büyükakın, 2008: 135-136). Fakat enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişki iktisat literatürüne William Alban Phillips'in çalışması ile girdiği söylenebilir. Devamında Monetaristler, Yeni Klasikler, Yeni Keynesyenler ve Post Keynesler farklı görüşler ortaya atarak geliştirmişlerdir. Günümüzde Phillips eğrisi, makroekonomik politikaların analizinde önemli bir araç olmaya devam etmektedir. Ancak, bu eğrinin varsayımları, kısıtları ve geçerliliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu nedenle, Phillips eğrisini yorumlarken dikkatli olmak gerekir. Tablo 1'de hem Türkiye özelinde hem de diğer ülke/ülke grubu üzerinde yapılan çalışmaların bir kısmını göstermektedir.

Tablo 1: Philips Eğrisi Üzerine Yapılan Çalışmalar

<i>Yazar (lar)</i>	<i>Dönem-Değişken</i>	<i>Yöntem/Alan</i>	<i>Sonuç</i>
Korkmaz (2010)	1997:03-2006:04 Enflasyon, faiz, döviz kuru, işgücü, GSYİH	2AEKK-Türkiye	Enflasyon beklentisi geçmişe göre değil gelecek enflasyona göre şekillenmektedir.
Herman (2010)	1990-2009 İşsizlik ve enflasyon	Korelasyon - Romanya	Enflasyon ve işsizlik arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Bayrak ve Kanca (2013)	1970-2010 Enflasyon ve işsizlik	EKK Türkiye	Uzun dönemde Phillips Eğrisi geçerli değilken kısa dönemde geçerlidir.
Orji vd., (2015)	1970-2011 Enflasyon ve işsizlik	Hata Düzeltme, OLS-Nijerya	Phillips eğrisi geçerli değildir.
Tabar ve Çetin (2016)	2003-2016 İşsizlik ve enflasyon	Maki Eşbütünlüşme Türkiye	Phillips Eğrisi hem uzun hem de kısa dönemde geçerli değildir.
Wulandari vd., (2019)	1987-2018 Enflasyon ve işsizlik	Granger nedensellik - Endonezya	Hem kısa hem de uzun dönemde enflasyon ve işsizlik arasında bir ilişki yoktur. Enflasyondan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik mevcuttur.
Chin, (2019)	1960:1-2015:1 Enflasyon, Faiz, GSYİH	GMM-ABD	Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde çıktı oranı da yükselmektedir.
Kayacan ve Birecikçi (2020)	1998:1-2016:2 GSYH, işsizlik, enflasyon	Gözlenemeyen bileşen modelleri-Türkiye	Phillips eğrisinin geçerli olmadığını görmüştür.

Anser vd. (2021)	1992– 2016 Ekolojik ayak izi, işsizlik	PMG-ARDL BRICS-T ülkeleri	EPC hipotezinin varlığı doğrulanmıştır.
Şengönül ve Tekgün (2021)	2005-2019 Enflasyon, işsizlik, GSYİH	Panel ARDL-Türkiye’ni n tümü ve 26 alt bölgesi	Türkiye’de kısa dönemde negatif eğimli Phillips eğrisi geçerli iken uzun dönemde değildir. 10 bölgede ise negatif eğimli kısa dönem Phillips eğrisi varlığı elde edilmiştir.
Yıldırım ve Sarı (2021)	2005:1-2020:8 Enflasyon, işsizlik	Fourier Shin eşbütünleşme, (DOLS)-Türkiye	Phillips eğrisi geçerli değildir.
Ozan ve Bakırtaş (2021)	1995:1-2019:4 Ücret enflasyonu, işsizlik	ARDL-Türkiye	Değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı ve ters yönde bir ilişki mevcuttur.
İspir ve Atılğan (2022)	1993-2020 Enflasyon, işsizlik	Konya Panel Nedensellik G8 ülkeleri	Phillips Eğrisinin geçerlidir.
Karademir ve Ceylan (2022)	1995Q1-2021Q2 İşsizlik, enflasyon	NARDL-Norveç	Değişkenler arasında doğrusal olmayan eşbütünleşik ilişki vardır. Kısa dönemde ise geriye doğru bükülen Phillips Eğrisi geçerlidir
Hacıımaoğlu (2022)	1991–2018 Ekolojik ayak izi, işsizlik	CS–ARDL-MIKTA ülkeleri	MIKTA ülkelerinde hem kısa hem de uzun dönemde EPC hipotezinin geçerlidir.
Ekinci, Güzel ve Kara (2023)	1995-2021 İşsizlik, enflasyon	ARDL-VAR Granger nedensellik Türkiye	Phillips eğrisi analizinin kısa dönemde geçerliliğini koruduğunu göstermektedir

Yapılan bu çalışma literatürden iki farklı açıdan ayrılmaktadır a) enflasyonu hem tüketici hem de üretici enflasyonu olarak ikiye ayırarak işsizlik üzerindeki etkisini incelemesi b) ARDL analizi yöntemi kullanarak hem kısa hem de uzun dönemde enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelenmesi.

VERİ SETİ, YÖNTEM ve BULGULAR

Türkiye’de enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışma 2005 Ocak-2023 Eylül yılları arasındaki aylık verileri

kapsamaktadır. Çalışmada enflasyon verileri Merkez Bankası veri tabanından alınırken işsizlik verileri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından alınmıştır. Enflasyon göstergesi, tüketici ve üretici enflasyonu olarak ikiye ayrılırken işsizlik göstergesi olarak aylık işsizlik oranı kullanılmıştır. Tüketici enflasyonunun göstergesi “inf_t”, üretici enflasyonun göstergesi “inf_u” ve işsizliğin göstergesi olarak “unemp” kısaltması kullanılmıştır. Çalışmada 4 ayrı model kullanılmış olup kullanılan modeller aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

$$\text{Model 1} \quad \text{unm}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{inf}_{u_{it}} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2} \quad \text{unm}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{inf}_{t_{it}} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3} \quad \text{inf}_{u_{it}} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{unm}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$\text{Model 4} \quad \text{inf}_{t_{it}} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{unm}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler 2’de verilmiştir

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	inf_t	inf_u	unemp
Ortalama	1.221778	1.438000	10.48622
Ortanca	0.850000	0.840000	10.20000
En büyük	13.58000	19.08000	15.10000
En küçük	-1.440000	-3.540000	7.000000
Standart sapma	1.806316	2.480810	1.838292
Basıklık	3.447194	2.866719	0.475748
Çarpıklık	19.19547	16.02655	2.520489

Ampirik sonuçlara ulaşmak için a) Fourier ADF, GLS, KPSS ve LM birim kök testlerinden b) Uzun ve kısa dönem ilişkisinin varlığı Peseran tarafından geliştirilmiş Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (ARDL)’den yararlanılmıştır. Analizler Eviews 10 ile Gauss 16 lite paket programları kullanılarak yapılmıştır.

Fourier Birim Kök Testleri

Birim kök testleri ekonometrik analizler olan zaman serisi analizi, regresyon modelleri, tahmin yöntemleri ve eşbütünleşme

gibi konularda önemli bir rol oynamaktadır. Zaman serilerinin ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit kalıp kalmadığını belirlemek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Klasik birim kök testleri zaman içerisinde meydana gelen şokları ve değişimleri dikkate almazken, kırılmalı birim kök testleri ani değişimleri dikkate almaktadır. Fourier birim kök testleri, Fourier fonksiyonlarını regresyon modeline dâhil ederek, kırılma sayısı ve tarihini otomatik olarak belirlemekte ve yapısal kırılma veya mevsimsellik gibi doğrusal olmayan davranışların varlığını dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar verdiği için bu çalışmada kullanılmıştır. Fourier ADF (Enders ve Lee, 2012a), Fourier LM (Enders ve Lee, 2012b), Fourier GLS(Rodrigues ve Taylor, 2012) ve Fourier KPSS (Becker, Enders ve Lee, 2006) birim kök testlerinin sonuçları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3: Fourier Birim Kök Testi Sonuçları

FOURIER ADF					
				Kritik Değerler	
	Model	Test İstatistiği	F/L	%1	%5
UNEMP	Sabit	-3.1903	2/12	-4.62	-4.01
	Sabit+Trend	-4.4454*	2/12	-3.93	-3.26
İNFT	Sabit	-2.0893	1/12	-4.87	-4.31
	Sabit+Trend	-4.8852*	1/12	-4.37	-3.78
İNFLU	Sabit	-3.1050	5/6	-4.18	-3.56
	Sabit+Trend	-9.3122*	1/0	-4.87	-4.31
AUNMP	Sabit	-3.1640	4/11	-4.27	-3.63
	Sabit+Trend	-3.2555**	4/11	-3.62	-2.98
ΔİNFT	Sabit	-6.9057*	5/11	-4.18	-3.56
	Sabit+Trend	-7.0385*	5/11	-3.55	-2.94
ΔİNFLU	Sabit	-6.3435*	5/11	-4.18	-3.56
	Sabit+Trend	-6.3633*	5/11	-3.55	-2.94
FOURIER GLS					
				Kritik Değerler	
	Model	Test İstatistiği	F/L	%1	%5
UNEMP	Sabit	-3.2588**	1/12	-3.780	-3.176
	Sabit+Trend	-3.2615	1/12	-4.593	-4.041
İNFT	Sabit	-0.559	5/12	-2.840	-2.120
	Sabit+Trend	-4.7390*	1/11	-4.593	-4.041
İNFLU	Sabit	-2.8025*	5/6	-2.840	-2.120

	Sabit+Trend	-9.3843*	1/0	-4.593	-4.041
ΔUNMP	Sabit	-2.9827*	3/11	-2.989	-2.226
	Sabit+Trend	-3.3022**	3/11	-3.993	-3.300
ΔİNFT	Sabit	-1.6406	1/12	-3.780	-3.176
	Sabit+Trend	-0.6543	1/12	-4.593	-4.041
ΔİNFLU	Sabit	-4.0412*	1/12	-3.780	-3.176
	Sabit+Trend	-3.2696	1/12	-4.593	-4.041
FOURIER KPSS					
				Kritik	
Değerler					
	Model	Test İstatistiği	F	%1	%5
UNEMP	Sabit	4.3125*	2	0.3150	0.4152
	Sabit+Trend	0.3670*	2	0.1034	0.1321
İNFT	Sabit	1.7228*	1	0.1318	0.1720
	Sabit+Trend	0.1069*	1	0.0471	0.0546
İNFLU	Sabit	1.0842*	1	0.1318	0.1720
	Sabit+Trend	-0.793	1	0.0471	0.0546
ΔUNMP	Sabit	0.0299	3	0.3393	0.4480
	Sabit+Trend	0.0296*	3	0.1141	0.1423
ΔİNFT	Sabit	0.0109	5	0.3518	0.4626
	Sabit+Trend	0.0046	5	0.1201	0.1484
ΔİNFLU	Sabit	0.0070	5	0.3518	0.4626
	Sabit+Trend	0.0052	5	0.1201	0.1484
FOURIER LM					
				Kritik	
Değerler					
	Model	Test İstatistiği	F/L	%1	%5
UNEMP	Sabit+Trend	-3.1816	1/12	-4.61	-4.07
İNFT	Sabit+Trend	-4.9456*	1/12	-4.61	-4.07
İNFLU	Sabit+Trend	-9.2863*	1/3	-4.61	-4.07
ΔUNMP	Sabit+Trend	-3.2691*	4/11	-3.80	-3.18
ΔİNFT	Sabit+Trend	-0.2859	5/12	-3.73	-3.12
ΔİNFLU	Sabit+Trend	-2.0156	1/12	-4.61	-4.07

Not: * %1, **%5 düzeyinde anlamlılığı Δ birinci farkı ifade etmektedir. Maksimum Fourier sayısı 5 ve maksimum gecikme sayısı 12 olarak alınmış ve optimal değerler Akaike ile belirlenmiştir. Kritik değerler ilgili makalelerden elde edilmiştir.

Tablo 3'te yer alan birim kök testleri incelendiğinde değişkenlerin bir kısmının seviyede [I(0)] H_0 hipotezi ret edilmekte iken bir kısmında birinci farkta [I(1)] H_0 hipotezinin ret edildiği

görülmektedir. Bu sonuç serilerin durağan olduğunu gösterirken durağanlık derecelerinin farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple bundan sonra yapılacak analizlerde durağanlık derecelerinin farklı olsa dahi tutarlı sonuçlar verecek analiz yöntemlerinden yararlanılacaktır.

ARDL Sınır Testi

Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Gecikmesi Dağıtılmış Model (Autoregressive Distributed Lag, ARDL) değişkenlerin $I(0)$ veya $I(1)$ seviyesinde yani farklı durağanlık seviyesinde değişkenler olması durumunda dahi tutarlı sonuçlar verdiği için bu çalışmada tercih edilmiştir. İlk aşamada serilerin uzun ve kısa dönem katsayılarını yapmak için seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisine bakılacaktır.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Bağımlı /Bağımsız Değişken	F-İstatistik Değeri	Kritik Değerler (I0)		Kritik Değerler (I1)	
		%1	%5	%1	%5
Unemp/inft	8.830756*	8.74	6.56	9.63	7.3
Unemp/infu	9.369639*	8.74	6.56	9.63	7.3
inft/unemp	13.61789*	8.74	6.56	9.63	7.3
infu/unemp	14.00166*	8.74	6.56	9.63	7.3

Not: * %1, düzeyinde anlamlılığı göstermektedir

Tablo 4 incelendiğinde F istatistik değerlerinin %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuç değişkenler arasında eşbütünleşik ilişki olduğunu göstermektedir. Serilerin eşbütünleşik olması değişkenler arasında kısa ve uzun dönem katsayı tahmini yapılmasına olanak sağlamaktadır. Tablo 5, uzun dönem katsayı sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Bağımlı /Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
Unemp/inft	- 0.219989	0.235057	-0.935899	0.3504
Unemp/infu	- 0.238268	0.179995	-1.323749	0.1870
inft/unemp	- 0.157477	0.125779	-1.252014	0.2119
infu/unemp	- 0.103955	0.201359	-0.516269	0.6062

Tablo 5 incelendiğinde bütün modeller için H_0 hipotezinin kabul edildiği görülmektedir. Bu sonuç bize enflasyon ve işsizlik arasında uzun dönem bir ilişkinin olmadığını ortaya koymuştur. Tablo 6’da ise kısa dönem tahmin sonuçlarını vermektedir.

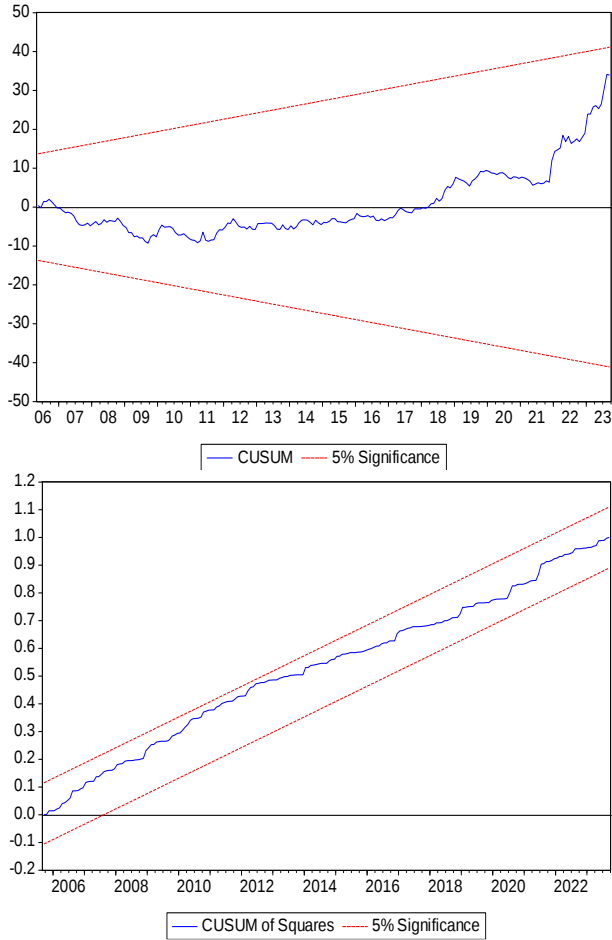
Tablo 6: Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

unemp/infu				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik değeri	Olasılık
C	1.160048	0.281921	4.114795	0.0001
@TREND	0.001859	0.000894	2.080130	0.0387
D(UNEMP(-1))	0.226102	0.065465	3.453806	0.0007
CointEq(-1)*	-0.126894	0.029246	-4.338806	0.0000
unemp/inft				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik değeri	Olasılık
C	1.186037	0.295249	4.017073	0.0001
@TREND	0.001701	0.000883	1.926438	0.0554
D(UNEMP(-1))	0.234627	0.066171	3.545785	0.0005
CointEq(-1)*	-0.128538	0.030516	-4.212188	0.0000
inft/unemp				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik değeri	Olasılık
C	0.527201	0.215939	2.441437	0.0154
@TREND	0.006305	0.001742	3.618753	0.0004
D(INFT(-1))	0.062293	0.088490	0.703955	0.4822
D(INFT(-2))	-0.179813	0.076548	-2.349017	0.0197

D(INFT(-3))	0.100824	0.072050	1.399357	0.1632
CointEq(-1)*	-0.426301	0.081496	-5.230970	0.0000
infu/unemp				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik değeri	Olasılık
C	0.128270	0.230124	0.557397	0.5778
@TREND	0.006445	0.002084	3.093112	0.0022
D(INFU(-1))	0.084404	0.069418	1.215881	0.2254
D(INFU(-2))	-0.180884	0.067621	-2.674960	0.0080
CointEq(-1)*	-0.333614	0.062898	-5.304052	0.0000

Serilerin uzun dönem tahmin sonuçları yapıldıktan sonra Tablo 5'te kısa dönem tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Hata düzeltme katsayısı olan ECT (t-1)'i ifade eden CointEq(-1) katsayı her model için negatif işaretli olması hata düzeltme mekanizmasının etkin bir şekilde çalıştığını ve sonuçların tutarlı olacağını göstermektedir. İşsizlikte meydana gelecek bir sapma yaklaşık 8 dönem sonra dengeye gelecektir yani kısa dönemde meydana gelen bir sapmanın %12'si bir sonraki dönem dengeye gelmektedir. Enflasyonda meydana gelen bir şokun ise 2.5 ile 3 dönem sonra yani %33 ila %42 oranında bir sonraki dönem dengeye geleceğini görülmektedir. Bu sonuçlar bize kısa dönemde enflasyon ve işsizlik arasında meydana gelen bir sapmanın kısa sürede dengeye geleceğini göstermektedir.

Parametrelerin tutarlı olup olmadığını, kısa ve uzun dönemde katsayıların tutarlılığını test etmek amacı ile Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen Cumulative Sum (CUSUM) ve Cumulative Sum of Squares (CUSUMSQ) testinin yapılması önerilmektedir. Testten elde edilen bulgular %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar arasında bulunuyorsa elde edilen sonuçların güvenilir olduğu görülmektedir.

Şekil 1: Cusum ve Cusumq Testi

Şekil 1’de yer alan Cusum ve Cusumq Testlerinin %5 anlamlılık seviyesinde kritik sınırların altında olduğu görülmektedir. Bu sonuç şekilde yer alan mavi çizgilerin, sınırları gösteren kırmızı çizgileri kesmediğinden anlaşılabilmektedir. Cusum testi sonuçları modelin anlamlı olduğunu desteklemektedir.

Çalışmaya ait tanısal test sonuçları ele alındığında Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi’nin olasılık değeri 0.2834, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi sonuçlarının

0.1800, Jarque-Bera Normallik Testi'nin olasılık değeri 0.4539 olarak çıkmıştır. Bu sonuçlar modelde otokorelasyon, değişen varyans sorunu olmadığını ve hata teriminin normal dağıldığını göstermektedir. Böylelikle elde edilen bulguların anlamlı ve sonuçların tutarlı olduğu sonucuna varılabilir.

SONUÇ

Ekonomik istikrarın sağlanmasında makroekonomik veriler önemli rol oynamaktadır. Bunlardan enflasyon ve işsizlik hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanması için dengede tutulması gereken makroekonomik verilerin başında gelmektedir. Enflasyonun üretim, tüketim, maliyet ve yatırım gibi değişkenlere doğrudan etkisinin olmasının yanı sıra yüksek enflasyonun getirdiği sosyoekonomik maliyetlerde diğer makroekonomik verilere doğrudan ve dolaylı etki edebilmektedir.

Tüm ülkeler de düşük enflasyon ve düşük işsizliği hedeflemektedirler. Fakat bu iki değişken genellikle birbirleri ile bir değiş tokuş ilişkisi içerisindedir. İktisat literatüründe bu değiş tokuş Philips Eğrisi olarak ifade edilmektedir. Philips Eğrisi işsizlik ve enflasyon arasında zıt yönlü bir ilişki olduğunu görüşünü ortaya attıktan sonra Monetaristler, Yeni Klasikler, Yeni Keynesyenler ve Post Keynesler farklı görüşler ortaya atsa da bu görüşlerde arasında farklılık vardır. Araştırmacıların bir kısmı kısa dönem Philips eğrisinin kısa dönemde geçerli uzun dönem geçersiz olduğunu savunurken, çok kısa dönemde geçerli uzun dönemde geçersiz veyahut hiç bir zaman geçerli olamayacağını savunan araştırmalarda mevcuttur. Bu nedenle Phillips eğrisini yorumlarken dikkatli olmak gerekir

Bu çalışmada Türkiye özelinde hangi Philips eğrisinin geçerli olduğunu ampirik olarak ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma 2005 Ocak ayından başlamış olup 2023 Ekim ayına kadar elde edilen aylık verilerin kapsamaktadır. Enflasyon tüketici ve üretici enflasyonu olarak iki ayrılmış olup işsizliğin göstergesi olarak aylık işsizlik oranı kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen

bulgular Türkiye’de Philips eğrisinin kısa dönemde geçerli olduğunu fakat uzun dönemde ise geçersiz olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç Türkiye’de Milton Friedman tarafından ortaya konan “Adaptif Beklentilerle Düzenlenmiş Philips Eğrisinin” Türkiye’de geçerli olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de enflasyon ve işsizlik arasında ilişkinin kısa dönemde geçerli fakat uzun dönemde geçersiz olması, işsizliği azaltılacak olan politikalarda enflasyonu yükseltecek politikalara yön verilmesi yerine işsizlik ve enflasyonu sürdürülebilir bir şekilde dengede tutacak politikalara ağırlık verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akkuş, G. E. (2012). Phillips eğrisi: enflasyon-işsizlik değiş-tokuşu teorik bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 99-151.

Anser, M. K., Apergis, N., Syed, Q. R., & Alola, A. A. (2021). Exploring a new perspective of sustainable development drive through environmental Phillips curve in the case of the BRICST countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(35), 48112-48122.

Bayrak, M., & Kanca, O. C. (2013). Türkiye’de Phillips eğrisi üzerine bir uygulama. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(3), 97-116.

Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006), “A stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks”, *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409

Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 37(2), 149-163.

Büyükkakın, T. (2011). Phillips eğrisi: Yarım yüzyıldır bitmeyen tartışma. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 133-159.

Chin, K. H. (2019). New Keynesian Phillips curve with time-varying parameters. *Empirical Economics*, 57, 1869-1889.

Ekinci, Y., güzel, Ş., & kara, M. H. (2023). Phillips eğrisi analizinin günümüzde geçerliliği üzerine bir çalışma: Türkiye örneği. *Journal of Economics and Research*, 4(2), 85-100.

Enders, W. & Lee, J. (2012a), “The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests”, *Economics Letters*,. 117(1), 196-199

Enders, W. & Lee, J. (2012b), “A unit root test using a Fourier series to approximate smooth breaks”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(4), 574-599

Friedman, H. (1968). Magnitude of experimental effect and a table for its rapid estimation. *Psychological bulletin*, 70(4), 245.

Hacıımamoğlu, T. (2022). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım ve çevresel kirlilik ilişkisi: Çevresel Kuznets eğrisi ve kirlilik sığınağı hipotezlerinin ampirik analizi. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1457-1478.

Herman, E. (2010). Inflation and unemployment in the Romanian economy. *Annals of the University of Petrosani Economics*, 10(2).

İspir, T., & Atılğan, D. (2022). G8 ülkelerinde Phillips eğrisinin geçerliliği: Panel nedensellik analizi. *Journal of Economics and Research*, 3(2), 49-60.

Karademir, C., & Ceylan, R. (2022). Norveç ekonomisi için geriye doğru bükülen Phillips eğrisinin NARDL tekniği ile incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 574-591.

Kayacan, E. Y., & Birecikli, Ş. Ü. (2020). Türkiye için enflasyonun ve Phillips eğrisinin gözlenemeyen bileşen modelleri ile incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 64-72.

Korkmaz, S. (2010). Yeni Keynesyen Phillips eğrisinin Türkiye’ye uygulanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 141-162.

Lipsey, R. G. (1960). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1862-1957: A further analysis. *Economica*, 1-31.

Merkez Bankası (2023), Enflasyon Verileri <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>

Orji, A., Anthony-Orji, O. I., & Okafor, J. C. (2015). Inflation and unemployment nexus in Nigeria: Another test of the Phillips curve. *Asian Economic and Financial Review*, 5(5), 766.

Ozan, E. C., & bakırtaş, İ. (2021). Türkiye’de yeni k *Fiscaoeconomia* Keynesyen ücret Phillips eğrisi geçerli midir? ARDL sınır testi yaklaşımından bulgular. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 237-251.

Palley, T. I. (2012). The rise and fall of export-led growth. *Investigación económica*, 71(280), 141-161.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

Phillips, A. W. (1958). The relation between unemployment and the rate of change of money wage rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica*, 25(100), 283-299.

Rodrigues, PMM & Robert T., A. M. (2012), “The flexible fourier form and local generalised least squares de-trended unit root tests”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 74(5): 736-759.

Samuelson, P. A., & Solow, R. M. (1960). Analytical aspects of anti-inflation policy. *The American Economic Review*, 50(2), 177-194.

Snowdon, B., Vane, H., & Wynarczyk, P. (1996). Współczesne nurty teorii makroekonomii (Contemporary Trends in the Theory of Macroeconomics). *Warsaw, PWN*, 105-106.

Stirati, A., & Meloni, W. P. (2018). A short story of the Phillips curve: from Phillips to Friedman... and back?. *Review of Keynesian Economics*, 6(4), 493-516.

Şengönül, A., & Tekgün, B. (2021). Phillips eğrisinin panel ARDL analizi: Türkiye’deki bölgeler arası bir uygulama. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(2), 81-97.

Tabar, Ç., & Çetin, I. K. (2016). Türkiye ekonomisi özelinde Phillips eğrisi analizi. *Journal of Life Economics*, 3(4), 79-100.

TÜİK, 2023, *İşgücü İstatistikleri*, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1>

Wulandari, D., Utomo, S. H., Narmaditya, B. S., & Kamaludin, M. (2019). Nexus between inflation and unemployment: Evidence from Indonesia. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 6(2), 269-275.

Yıldırım, S., & Sacit, S. A. R. I. (2021). Türkiye ekonomisinde Phillips eğrisinin geçerliliğinin analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 2206-2226.

BÖLÜM II

Covid-19, Finansal Gelişme ve Enflasyon İlişkisi: MINT Ülkeleri için Bir Analiz

Nigar ALEV¹
Mihriban SARIBULAK²

Giriş

İnsanlık, tarih boyunca pek çok salgın hastalık ile karşılaşmıştır. 21. Yüzyılın en önemli salgın hastalığı hiç şüphesiz yeni koronavirüs hastalığı olarak da bilinen Covid-19 salgınıdır. Covid- 19, 2019 yılının son aylarında Çin'in Wuhan kentinde yerel bir salgın olarak başlamış, daha sonra Çin'in diğer şehirlerine yayılarak ciddi bir salgın haline gelmiştir. Covid-19, hızlı yayılma kapasitesi nedeniyle birkaç ay içerisinde Çin dışındaki diğer ülkelere de yayılmıştır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından Mart 2020'de Covid-

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

19 pandemi olarak ilan edilmiştir. Bunun sonucunda insanlar ve ülkeler karantinaya alınmış, bu durum ekonomik olarak da önemli ölçüde olumsuz etkilere neden olmuştur. Küresel karantina ekonomilerin de kapanmasına yol açmış, uluslararası ticaret ve sermaye hareketliliği önemli ölçüde azaltmıştır.

Pandemiye karşı alınan önlemler dünyanın tüm ülkelerinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin yanı sıra büyük ölçekli işletmelerin de kapanmasına neden olmuştur. Bu durum işsizlik oranlarında benzeri görülmemiş artışlara yol açmıştır. Artan işsizlik oranları hem firmaların hem de hane halkı gelirlerinde ciddi oranda düşüslere neden olmuştur. Üretimin ve buna bağlı olarak tüketime azalması piyasalarda yüksek enflasyona ve likidite kıtlığına yol açmıştır. Salgının neden olduğu ekonomik kapanma ayrıca küresel sanayi zincirini ve küresel pazar talebini de daraltmıştır. Bu durum ülkelerin ekonomik büyümelerini de olumsuz yönde etkilemiş ve büyüme oranları çok düşük seviyelerde kalmıştır. Ünüvar ve Aktaş (2022, s.129) pandeminin ekonomik etkilerini sıraladıkları çalışmalarında, salgının hızlı bir yayılma gösterdiği 2020 yılında, dünya genelinde %-3,1'lik bir negatif büyümenin sağlandığını ifade etmişlerdir. Salgının etkisinin giderek azaldığı 2022 yılı itibariyle üretim ve tüketimdeki artış, dünya genelinde %5,9 oranında bir büyümeyi beraberinde getirmiştir.

2022 yılının ortalarına doğru, Covid-19 salgını pandemi olarak tanımlanmaktan çıkarılmıştır. Ancak pandemi sürecinde yaşanan olumsuz ekonomik etkiler dünyadaki tüm ekonomilerde etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Covid-19 pandemisi sırasında hammadde ve girdi fiyatlarında yaşanan artış pandemi sonrasında enflasyonist bir süreci tetiklemiştir. Balkanlı (2022) söz konusu enflasyon sürecini Covid-19 salgınından çıkış sürecinde ertelenmiş talebin ve girdi arzındaki daralmalar nedeniyle maliyetlerin arttığı bir enflasyon sorunu olarak tanımlamıştır. Mamadov (2022, s. 14-15) pandeminin dünya ekonomisine etkisini incelediği çalışmasında, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde 2018 yılıyla karşılaştırıldığında enflasyon oranlarının artış gösterdiğine dikkat çekmiştir. 2021 yılı tahmini rakamlara göre ise enflasyon oranları

gelişmekte olan ekonomilerde %5,5 gelişmiş ülkelerde %2,8 ve dünyada %4,3 olacağına dair IMF bilgilerini çalışmasına eklemiştir. Ayrıca yine aynı çalışmada 2022 yılında enflasyon oranlarında düşüşlerin yaşanacağı ifade edilmiştir.

Covid-19 pandemisi makroekonomik birçok değişkeni etkilediği gibi finansal sistemin işleyişini de etkilemiştir. Pandeminin yarattığı belirsizlik ortamı hisse senedi getirilerini önemli ölçüde azaltmış ve piyasaları olumsuz etkilemiştir. Bu durum piyasaların sermaye akışlarında azalmalara neden olmuştur. Ayrıca, hisse senedi ve piyasa belirsizliğinden kaynaklanan etkiler finansal sistemlerin gelişmişlik düzeylerini de etkilemiştir (Bakırtaş ve Ozan, 2022, s. 67).

Finansal gelişme, bir ekonomideki finansal piyasalarda faaliyet gösteren kurumların çoğalması, finansal araçların ve hizmetlerin çeşitlilik göstermesi, yaygınlaşması, finansal sistemin derinleşmesi ve bunlarla beraber finansal piyasaların birincil işlevi olan fon aktarımının eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesini ifade eder (Koç vd. 2016, s.300). Gelişmiş bir finansal sisteme sahip bir ekonomi, finansal sistem tarafından gerçekleştirilen fonların reel kesime az maliyetle, hızlı ve yüksek oranda aktarabilme yeteneğine sahiptir. Devletin finansal sistemdeki yeri, dış ticaret ve sermayenin serbestliği, finansal sistemin denetlenebilirliği gibi değişkenler finansal sistemin gelişimini etkileyen önemli unsurlardır. Ayrıca enflasyon, bütçe açıkları, faiz, gelir, piyasadaki belirsizlikler ve döviz kuru gibi makro ekonomik faktörler de finansal gelişme üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu kapsamda sayılan makroekonomik değişkenlerden enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişki bu çalışmanın konusunu oluşturduğundan bu bölümde finansal gelişme ve enflasyon ilişkisi üzerinde durulmaktadır.

Enflasyon oranlarının finansal gelişme üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğuna dair iktisat literatüründe fikir birliği bulunmaktadır. Enflasyonist dönemler iktisadi birimlerin ellerindeki tasarruflarını verimsiz bir şekilde kullanmalarına neden olmaktadır.

Enflasyonist dönemlerde ortaya çıkan belirsizlikler bankaları da ihtiyatlı davranmaya yöneltmektedir. Bu dönemlerde bankalar tarafından verilen kredi miktarı çoğunlukla azaltmaktadır. Tersine enflasyon oranlarının düşük olduğu dönemlerde ise kredi miktarı artmakta ve buna bağlı olarak finansal gelişme düzeyi de yükselmektedir. Ayrıca enflasyon oranının yüksek seyrettiği dönemlerde ortaya çıkan belirsizlikler de finansal araçların maliyetlerini arttırırken, finansal sistemin izleme ve değerlendirme sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum ise finansal gelişmeyi olumsuz etkilemektedir (Türkmen ve Ağır, 2020, s.579).

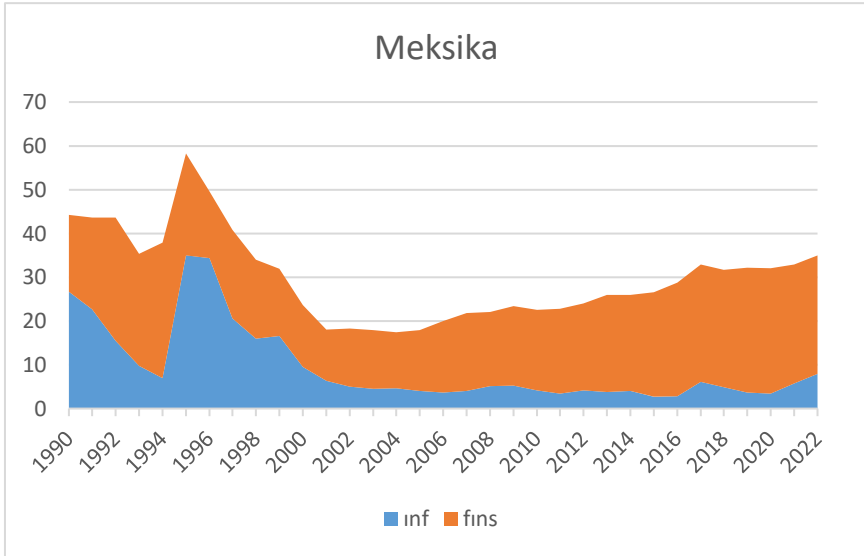
Yüksek enflasyon oranlarının finansal gelişme üzerinde olumsuz etkiye sahip olmasının yanında finansal gelişmişlik de enflasyon oranlarını düşürücü etkiye sahiptir. Echigiamusoe ve Samsurijan (2021, s. 5312) finansal gelişme ve büyüme ilişkisine dair çalışmaları inceledikleri çalışmalarında, iyi işleyen bir finansal sistemin düşük ve istikrarlı enflasyon oranları için son derece önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Hung (2003), enflasyon oranlarının nispeten yüksek olduğu ülkelerde finansal gelişmenin enflasyonu daha fazla arttırdığını ancak enflasyon oranlarının daha düşük seyrettiği ülkelerde ise finansal gelişmenin enflasyon oranlarını düşürdüğüne dikkat çekmektedir. Enflasyon oranlarının finansal gelişmeye etkisinin incelendiği çok sayıda araştırma vardır. Ancak finansal gelişmenin enflasyon oranlarını ne yönde ve ne ölçüde etkilediğine dair çalışmalar sınırlı düzeyde kalmıştır. Covid - 19 pandemisinin neden olduğu ekonomik daralmalar da pandemi sonrasında finansal gelişmenin enflasyon oranları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğuna ilişkin bu çalışmayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Covid -19 sonrası finansal gelişmenin enflasyon ve büyüme gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisi öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda bu çalışmanın amacı Covid-19, finansal gelişme ve enflasyon oranları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Giriş bölümüyle beraber beş bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde finansal gelişme ve enflasyon arasındaki ilişkiye dair Grafiksel analizler yapılmıştır. Sonraki bölümde literatür

incelemesine yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü metodoloji kısmını oluştururken son bölümünde analiz bulgularına yer verilmiştir.

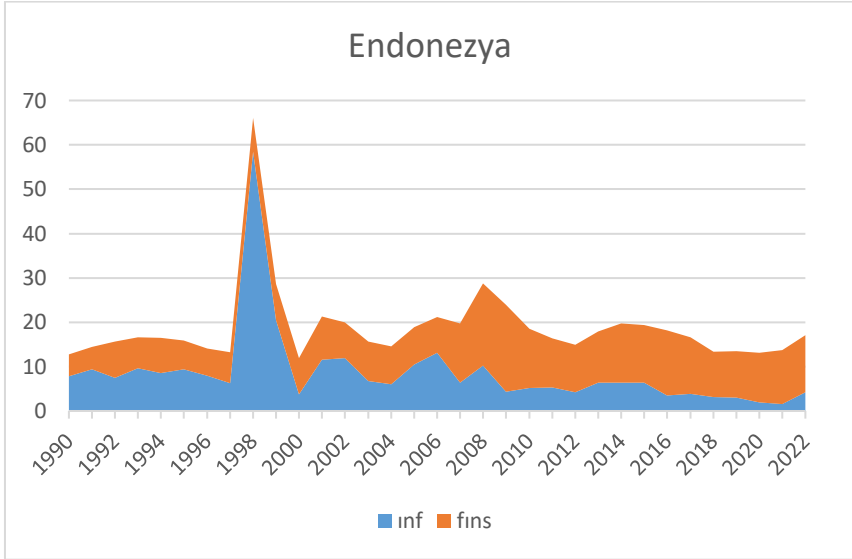
Finansal Gelişme ve Enflasyon İlişisine Dair Grafikselle Analiz

Aşağıdaki grafiklerde 1990-2022 dönemi için MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerinde finansal gelişme ve enflasyon ilişkisine dair analizler sunulmuştur.

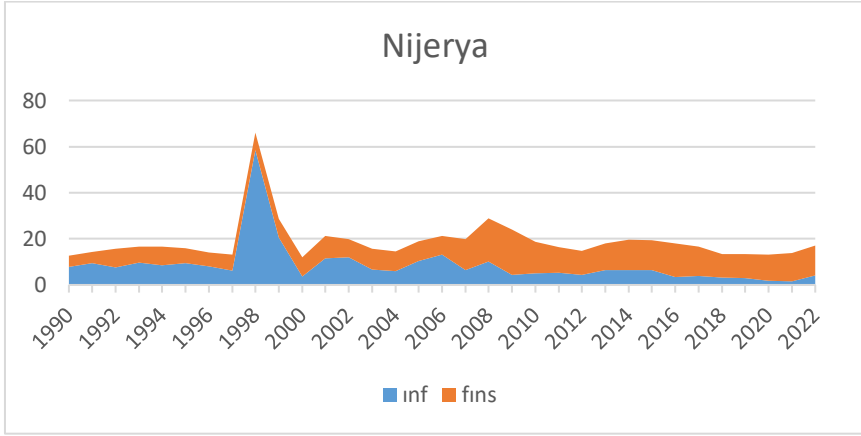
Grafik 1. Meksika için Finansal Gelişme-Enflasyon İlişkisi

MINT ülkelerinden biri olan Meksika için enflasyon ve finansal gelişme ilişkin grafikselle analiz için Grafik 1 oluşturulmuştur. Bu grafiğe göre Meksika 1990-2022 döneminde ortalama enflasyon oranının düşüklüğü bakımından Endonezya'dan sonra gelmektedir. Grafiğe bakıldığında finansal gelişme ve enflasyon oranının birbirine neredeyse paralel seyrettiği görülmektedir. Finansal gelişmenin Meksika'da enflasyonu düşürücü etkiye sahip olduğu söylenilebilir.

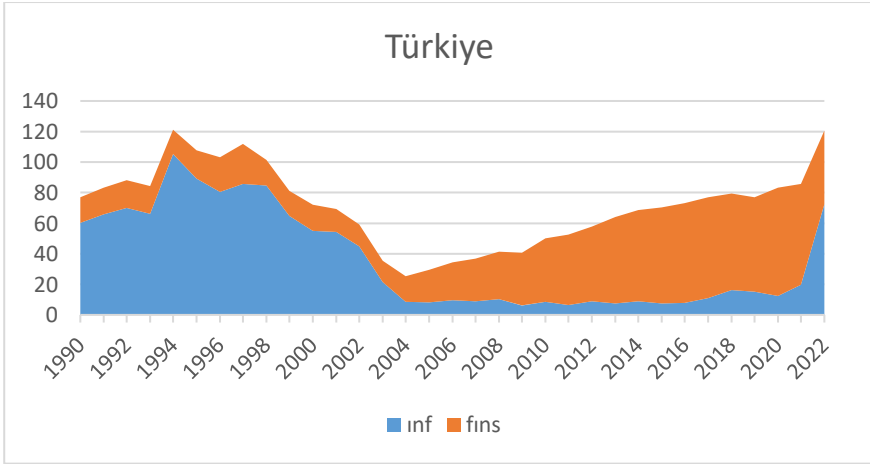
Grafik 2. Endonezya için Finansal Gelişme-Enflasyon İlişkisi

1990-2022 döneminde Endonezya’da finansal gelişme ve enflasyon arasındaki ilişki Grafik 2’de gösterilmiştir. Bu grafiğe göre Güney Doğu Asya’nın en büyük ülkesi olan Endonezya’da 1997-1998 döneminde enflasyonun sıçrama yapmıştır. Bunun bir nedeni 1998 Asya mali krizi olabilir. Ancak enflasyondaki yükselişin kısa zamanda düşüşle sonuçlandığı görülmektedir. Enflasyonun hızla toparlanmasının arkasında ilgili ülkedeki finansal gelişmenin hızlı ilerlemiş olması olabilir. Çünkü diğer ülkelerle kıyaslandığında Endonezya’nın finansal gelişim rakamları ortalama olarak her yıl diğer MINT ülkelerinden daha yüksektir. Dolayısıyla da enflasyon oranları daha düşüktür.

Grafik 3. Nijerya için Finansal Gelişme-Enflasyon İlişkisi

Afrika ülkelerinin en kalabalık şehri olan Nijerya'da 1990-2022 dönemi için finansal gelişme ve enflasyon arasındaki grafiksel ilişkiye Grafik 3'te yer verilmiştir. Nijerya MINT ülkeleri içerisinde en az finansal gelişim rakamlarına sahip bir ülkedir. Ancak enflasyon konusunda Türkiye'den daha iyi bir ülke konumundadır. Grafığe göre Nijerya ekonomisinde finansal gelişimin enflasyonu yumuşattığı söylenilebilir.

Grafik 4. Türkiye için Finansal-Gelişme Enflasyon İlişkisi

Grafik 4’te 1990-2022 dönemi için Türkiye’de finansal gelişme ve enflasyon arasındaki ilişkinin grafiksel analizine yer verilmiştir. Enflasyon oranları açısından incelendiğinde Türkiye diğer MINT ülkelerine göre en yüksek enflasyon rakamlarına sahip ülke olma konumundadır. Diğer ülkelere göre 1990-2022 döneminde ortalama olarak en iyi finansal gelişime sahip ülkedir. Finansal gelişme ile birlikte enflasyonun azaldığı ancak son dönemler de bankalarca verilen kredilerdeki kısıtlamalardan dolayı enflasyonun tekrar yükselişe geçtiği söylenilebilir. Bu dahi finansal gelişmenin enflasyonu yumuşatıcı etkisinin bulunduğu bir göstergesi sayılabilir.

Literatür İncelemesi

Finansal gelişme ve enflasyon arasındaki ilişkiye dair geniş bir literatür mevcuttur. Bunun temel nedenlerinden biri finansal sistemin 2008 ekonomik krizi öncesinde ve sonrasında gelişen çoğu krizin merkezinde yer almasıdır. Bununla birlikte finansal sektörün ekonomik büyümeyi büyük ölçüde etkileyen yatırımların en büyük finansman kaynağı niteliğinde olması finansal gelişmeye dair çalışmaların sayısını arttırmaktadır. Enflasyon ise ekonomik birimlerin aldıkları kararları etkileyen en büyük faktörlerden biridir. Bu iki değişkenin birbirini ne yönde ve ne ölçüde etkilediği makro iktisat yazınında önemli bir yer tutmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde bu ilişkiyi incelemek için yapılan çoğu ampirik çalışmada ise zaman serisi ve panel veri analizi kullanılmaktadır.

Enflasyonun finansal gelişme üzerindeki etkisine dair sonuçlar iki değişken arasında güçlü negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Sözü edilen konuya ilişkin önemli çalışmalardan biri olan Huybens ve Smith (1999) geliştirdikleri parasal büyüme modelinin sonucunda enflasyon ve finansal piyasalar arasında, özellikle nispeten yüksek enflasyon oranlarına sahip ekonomilerde, negatif bir ilişkinin varlığını kanıtlamışlardır. Buna göre yüksek enflasyon oranları finansal gelişmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Literatürde dikkat çeken başka bir nokta, finansal gelişme ve enflasyon arasındaki ilişkinin bir enflasyon oranı eşiği belirlendikten sonra açıklanmasıdır. Örneğin, Barnes (2001) finansal gelişme, enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisini 49 ülke için 1965-1995 yıllarına ait verileri panel veri analizi yönetimiyle incelemiştir. Çalışmaya konu olan ülkelerde enflasyon oranının yaklaşık %14 eşiğinin altında olduğu durumda finansal sektör gelişmişliği ve büyüme arasındaki ilişki pozitif, %14'ün üstünde olduğu durumda ise iki değişken arasındaki ilişki negatiftir.

Boyd, Levine ve Smith (2001) finansal sektör performansı üzerinde enflasyonun etkisini araştırdıkları çalışmalarında yatay kesit ve panel veri yöntemlerini kullanmışlardır. Çalışmada bankacılık verilerini 1965-1995 yılları arasında 65 ülke için ve hisse senedi piyasası verilerini ise 1970-1995 yılları arasında 49 ülke için incelenmiştir. Çalışmaya göre enflasyon ve hisse senedi piyasası ile banka kredilendirme faaliyetleri arasında negatif bir ilişki varken bu ilişki doğrusal değildir. Enflasyon arttığında hisse senedi piyasası ve banka kredilendirme faaliyetleri üzerinde enflasyonun marjinal etkisi hızlı bir şekilde azalmaktadır. Ayrıca enflasyon oranı %15 eşiğinin üstünde gerçekleştiğinde finansal sektör performansı da önemli ölçüde düşmektedir.

Lee ve Wong (2005) finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide enflasyon eşik etkilerini inceledikleri çalışmalarını Tayvan ve Japonya için yapmışlardır. Çalışmada eşik regresyon modelini kullanmışlardır. Sonuçlar Tayvan için %7,25 Japonya için ise %9,66 bir enflasyon eşik değerinin bulunduğunu göstermektedir. Amprik çalışmanın bulgularına göre ancak düşük ve orta düzeyde enflasyon koşullarında finansal gelişme ekonomik büyümeyi desteklemektedir.

Finansal gelişme ve makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği Zoli (2007)'de gelişmekte olan Avrupa ülkelerine ait 1995-2006 yılları arasındaki verileri panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucu gelişmekte olan Avrupa ülkelerinde enflasyonun yüksek olduğu

dönemlerde özel sektöre verilen kredilerin azaldığını ancak enflasyonun tek haneye düştüğü dönemlerde ise özel sektör kredilerinin arttığını ifade etmektedir. Bu durum analiz edilen ülkelerde enflasyon ve finansal gelişme arasında ilişkinin teoriye uygun işlediğini göstermektedir.

Rousseau ve Yılmazkuday (2009) finansal gelişme, enflasyon ve büyüme ilişkisini üçlü grafiksel bir yaklaşım ile analiz etmişlerdir. Buna göre uzun dönemli bir büyümenin sağlanması için yüksek düzeyde bir finansal derinlik gereklidir. Finansal derinlik ve büyüme arasındaki bu ilişkiyi sektöre uğratan değişken ise yüksek enflasyon oranlarıdır. Yüksek enflasyon oranları finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisini azaltmaktadır. Bu yüzden sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için enflasyonla mücadele ve enflasyon oranlarının kontrol edilebilmesi oldukça önemlidir.

Kim ve Lin (2010) 87 ülke için 1960-2005 dönemlerini panel veri analizini kullanarak enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre enflasyon ve finansal gelişme arasında uzun vadeli olumsuz bir ilişki mevcutken, kısa dönemde bu ilişki olumlu yönde olmaktadır. Ancak enflasyon finansal gelişme bağlantısı ekonomik gelişmişliğe bağlı olarak da değişebilmektedir. Düşük gelirli ülkelerde enflasyonun uzun vadede finansal gelişme üzerinde olumsuz etkisi ile kısa vadede olumlu etkisi aynı oranda mevcuttur. Ancak yüksek gelirli ülkelerde uzun vadede olumsuz etkileri olmasına rağmen kısa vadede enflasyon, finansal piyasalar üzerinde çok az etkiye sahiptir. Ayrıca enflasyon finansal gelişme bağlantısı doğrusal değildir. Yani enflasyonun finansal derinlik üzerindeki olumlu kısa vadeli etkileri enflasyonla birlikte azalıyor gibi görünse de enflasyon ile finansal gelişme arasındaki uzun vadeli negatif bağlantı enflasyon düzeyinde U şeklinde görünmektedir.

Bittencourt (2011) Brezilya için enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi 1985-2004 dönemi için araştırmıştır. Çalışmasında öncelikle zaman serilerini daha sonra panel zaman serileri ve panel veri yöntemlerini kullanmıştır. Analizin bulgularına

göre Brezilya'da enflasyon finansal gelişmeye zarar vermektedir. Suudi Arabistan'da enflasyon ve finansal gelişme ilişkisinin incelendiği Almalki ve Batayneh (2015) çalışmada 1982-2013 yılları için ARDL sınır testi yaklaşımını kullanmıştır. Buna göre Suudi Arabistan'da da enflasyon finansal sistemin gelişmesinin önünde önemli bir engeldir.

Türkiye için yapılan bir çalışmada ise Öztürk ve Karagöz (2012) Türkiye'de enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi Gecikmesi Dağıtılmış Ototegresif Sınır Testi (ARDL) modelini 1971-2009 dönemine ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Finansal gelişmeyi temsilen özel firmaların kullandığı banka kredilerinin ve M2 para arzının GSYH'ye oranlarını veri olarak kullanmışlardır. Literatür ile uyumlu sonuçlara ulaşırken, yüksek enflasyon oranlarının finansal gelişmeyi olumsuz yönde etkilediğine dair kanıtlar sunmuşlardır. Analizden çıkan önemli sonuç, Türkiye'de enflasyonun düşmesinde özel sektöre verilen kredilerdeki artışın önemli bir katkı sağladığıdır. Çalışmada teori ile uyumlu olarak Türkiye'de düşük enflasyon seviyelerinin finansal sistemin gelişimini ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Yazarlar sürdürülebilir bir büyüme temposunun yakalanması ve finansal aracılığın iyileştirilmesi için düşük enflasyon politikasının sürdürülmesi gerektiğine dair öneride bulunmaktadır.

Kagochi (2019), Sahra altı Afrika ülkelerinde enflasyon ile finans sektörünün performansı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada, enflasyonun bölgenin finans sektörünün gelişimine katkıda bulunmadığını ortaya çıkarmıştır. Sahra altı Afrika ülkeleri için yapılan başka bir çalışma olan İbrahim, Aluko ve Vo (2022) da ise enflasyonun finansal gelişme ve ekonomik büyüme içindeki rolü incelenmiştir. Çalışma belli bir enflasyon oranında finansal gelişmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğine dikkat çekmiştir. Buna göre incelenen ekonomilerde %7,65 ve %6,76'lık enflasyon eşiği belirlenmiş ve enflasyonun bu eşiğin altında gerçekleşmesi halinde finansal gelişme ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ancak aksi durumda

finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki anlamlı sonuçlar vermemektedir.

Türkmen ve Ağır (2020) yüksek ve düşük enflasyon oranlarına sahip seçili ülkelere ait verileri enflasyon ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemek için kullanmışlardır. Çalışmada dinamik panel veri yöntemi 1985-2018 yıllarına ait veriler için kullanılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, enflasyon oranının yüksek olduğu ülkelerde özel sektöre verilen yurtiçi krediler ve para arzı üzerinde negatif etkiler söz konusudur. Bu durum ise finansal gelişmenin önünde önemli bir engeldir.

Batayneh, Salamat ve Momani (2021) Ürdün’de 1993-2018 yıllarına ait verileri temel alarak finansal sektör gelişmişliği üzerinde enflasyonun etkisini incelemişlerdir. Çalışmada ARDL modeli kullanılmıştır. Buna göre Ürdün’de enflasyon hem kısa hem de uzun dönemde finansal sektörün performansı üzerinde olumsuz etkiye sahiptir. Bu negatif ilişki tasarruf hacminin azalmasına ve yüksek enflasyon nedeniyle tüketicilerin mal ve hizmet harcamalarındaki artışa bağlanmaktadır. Bu durum ise üretimin genişlemesi için gereken yatırım miktarını azaltır ve ekonomik büyümeyi sınırlandırır.

Enflasyon oranlarının finansal gelişmeyi nasıl etkilediğine ilişkin çalışmaların yanı sıra finansal gelişmenin enflasyon oranlarını ne ölçüde ve ne yönde etkilediğine dair çalışmalar da mevcuttur. Finansal gelişmenin enflasyon oranlarını düşürdüğüne yönelik sonuçlara ulaşan çalışmalar Hung (2003), Alasgarlı ve Sekmen (2021), Utanga ve Ndowenka (2023), Gachoki (2023) enflasyon ve finansal gelişme arasında bir ilişkinin olmadığını ifade eden çalışmalar ise sayıları çok sınırlı olmakla beraber Keho (2010) ve Alimi (2014) ‘dir. Çalışmaların farklı sonuçlara ulaşmasının nedenleri incelen ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı, analize dahil edilen verilerin ait olduğu dönemlerin özellikleri ve model için kullanılan değişkenlerin yeterince açıklayıcı olmaması olarak sayılabilir (Alasgarlı ve Sekmen, (2021), s. 22-23).

Hung, (2003), Finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini belirlemede enflasyonun oynadığı önemli rolü göstermek için basit bir içsel büyüme modeli geliştirmiştir. Çalışmanın sonucuna göre başlangıç enflasyon oranlarının yüksek seyrettiği ülkeler için hükümet harcamalarının payının büyük olması durumunda finansal gelişme enflasyonu yükseltir ve ekonomik büyümeyi azaltır. Ancak başlangıç enflasyon oranlarının düşük seyrettiği ülkelerde finansal gelişme enflasyonu düşürür ve büyümeyi teşvik eder.

Keho (2010) 7 Afrika ülkesini içeren Batı Afrika Ekonomik ve Parasal İşbirliği ülkeleri için finansal gelişme ile ekonomik büyüme ilişkisinin enflasyon oranlarına bağlı olup olmadığını zaman serileri yöntemiyle araştırmıştır. Bulgular, enflasyon ve finansal gelişme arasında bir ilişkinin olmadığını göstermektedir.

Alimi (2014) finansal gelişme, büyüme ve enflasyon ilişkisini Nijerya için incelediği çalışmasında 1970-2012 yıllarındaki verileri Vektör Hata Düzeltme Modelini (VECM) ve Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) Eşbütünleşme Vektörü Tahminini kullanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre finansal gelişme enflasyon oranlarından bağımsız olarak büyümeyi etkilemektedir.

Alasgarlı ve Sekmen (2021) 20 Asya ülkesi için finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enflasyon etkilerini panel VAR modeli ile analiz etmişlerdir. Buna göre uzun dönemli finansal gelişme GSYH üzerinde pozitif etkiler yaratmakta ve büyümeyi desteklemektedir. Ayrıca araştırmaya konu olan 20 Asya ülkesinde finansal gelişmenin enflasyon oranlarını düşürücü etkilere sahip olduğuna dair bulgulara ulaşılmıştır.

Utanga ve Ndoweka (2023) Tanzanya'daki enflasyon oranlarında finansal sistemin etkisini 1980-2020 yıllarına ait verilerini zaman serileri yöntemiyle incelemişlerdir. Buna göre Tanzanya'da finansal gelişme enflasyonu kontrol etmede önemli bir stratejidir. Aynı sonuca ulaşan başka bir çalışma olan Gachoki (2023) Kenya'ya ait verileri kullandığı çalışmasında gelişmiş bir

finansal sitemin enflasyon oranlarını kontrol etmede önemli bir araç olabileceği bulgusuna ulaşmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada Covid-19 dönemi, finansal gelişme ve enflasyon arasındaki karşılıklı ilişkilerin araştırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla 1990'dan 2022'ye kadar olan dönem için MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerine ait yıllık dengeli panel veri seti kullanılmıştır. Veriler Dünya Kalkınma Göstergelerinden (WDI) toplanmıştır. Seçilen dönem, Covid-19 dönemini dikkate almakla birlikte diğer verilerin tanımı, veri kaynağı ve çalışmada simgelenen kodlamalar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Kısaltma	Veri Kaynağı
Tüketici fiyatlarındaki yıllık % artış, enflasyon oranı	ENF	WDI
Bankalar tarafından özel sektöre verilen toplam kredilerin GSYİH'deki % payı, finansal gelişme	FINS	WDI
Covid-19 salgını temsil eden kukla değişken (2019 sonrası 1, öncesi 0)	COVID	WDI

Enflasyon tüketici fiyatlarındaki yıllık % artış şeklinde; finansal gelişme bankalar tarafından özel sektöre verilen toplam kredilerin GSYİH içerisindeki % payı ve Covid-19 dönemini temsil eden kukla değişken modellerde yer alan değişkenlerdir. Enflasyon, finansal gelişme ve Covid-19 arasındaki ilişkilerin incelenmesi için iki farklı model oluşturulmuştur. Birinci modelde enflasyon bağımlı değişken olarak alınırken finansal gelişme ve Covid-19 bağımsız değişken olarak alınmıştır. İkinci modelde ise finansal gelişme bağımlı değişken olarak alınırken enflasyon ve Covid-19 bağımsız değişken olarak alınmıştır.

$$ENF_{it} = \beta_0 + \beta_1 FINS_{it} + \beta_2 COVID_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$FINS_{it} = \beta_0 + \beta_1 ENF_{it} + \beta_2 COVID_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 2})$$

Modellerde yer alan ENF_{it} enflasyonu, $FINS_{it}$ finansal gelişmeyi, $COVID_{it}$ Covid-19 salgını (kukla değişken) ve ε_{it} hata terimini göstermektedir.

Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	ENF	FINS
Ortalama	18.1623	25.0596
Standart Hata	22.0660	16.0001
Maksimum	105.2150	70.9014
Minimum	1.5601	4.9480
Gözlem sayısı	132	132

Çalışmada kullanılan değişkenlerin 1990-2022 dönemine ait tanımlayıcı istatistikleri ve ikili korelasyonları Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmektedir. Tablo 2'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilerek verilerin ortalama değeri, standart sapması, minimum değeri ve maksimum değerleri incelenmiştir. MINT ülkelerinde enflasyon ve finansal gelişme değişkeninin ortalama değeri sırasıyla 18.16 ve 25.06'dır. Standart sapma değerleri ise sırasıyla 22.07 ve 16.00'dır. Standart sapma değerinin enflasyon değişkeninde daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu, ülkeler arasında enflasyon oranları açısından büyük farklılıkların yaşandığına işaret etmektedir. Finansal gelişme değişkenine ait standart sapma değerinin de yüksek olması MINT ülkelerinde finansal gelişme oranları açısından da büyük farklılıklar yaşandığına işaret etmektedir. 1990-2022 döneminde enflasyon değişkeninin minimum değerinin 1.56 maksimum değerinin ise 105.21 olduğu görülmektedir. Enflasyon oranının en düşük değerine Endonezya 2021 yılında sahip olurken en yüksek orana Türkiye 1994 yılında sahip olmuştur. Finansal gelişmenin minimum (4.95 değerine) Nijerya 1990 yılında sahip olurken maksimum değerine (70.90) Türkiye 2020 yılında sahip olmuştur.

Korelasyon Analizi Sonuçları

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	ENF	FINS	COVID
ENF	1.000	-0.166	-0.083
FINS	-0.166	1.000	0.193
COVID	-0.084	0.193	1.000

Tablo 3’te modellerde yer alan değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur. Korelasyon analizine göre enflasyon ile finansal gelişme ve Covid-19 değişkeni arasında negatif korelasyon bulunurken; finansal gelişme ve enflasyon arasında negatif, finansal gelişme ve Covid-19 değişkeni arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır. Genel itibariyle değişkenler arasında zayıf bir korelasyon (0.05’in altında) olduğundan bağımlı ve bağımsız değişken arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı doğrulanmıştır.

Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

Panel veri tekniğini uygulamadan önce serilerin yatay kesit bağımlılığı içerip içermediği kontrol edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının kontrolü için Breusch ve Pagan (1980)’nin LM testi, Pesaran (2004)’nin CD_{LM} testi, Pesaran (2004)’nin CD testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008)’nin LM_{adj} testi kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4’e aktarılmıştır. Elde edilen bulgulara göre “seriler arasında yatay kesit bağımlılığı yoktur” temel hipotezi reddedilmiş, yatay kesit bağımlılığının varlığını ifade eden alternatif hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

CD Test	ENF	FINS	COVID
LM (Breusch, Pagan 1980)	3715.074 [0.0000]	2094.478 [0.0000]	4692.000 [0.0000]
CD _{LM} (Pesaran, 2004)	146.3767 [0.0000]	77.39957 [0.0000]	187.9574 [0.0000]
LM _{adj} (Pesaran, Ullah ve Yamagata 2008)	145.6267 [0.0000]	76.64957 [0.0000]	187.2074 [0.0000]
CD (Pesaran, 2004)	60.80204 [0.0000]	9.697687 [0.0000]	68.49818 [0.0000]

Birim Kök Testi Sonuçları

Yatay kesit bağımlılık testinden elde edilen sonuç, serilere uygulanacak birim kök testleri hakkında ip ucu verir. Tüm serilerde yatay kesit bağımlılığının bulunması nedeniyle serilere ikinci kuşak birim kök testleri uygulanır. İkinci nesil panel birim kök testi, paneldeki her zaman serisinin kesit boyunca bağımsız olarak dağıldığını varsayar. Bu çalışmada ikinci nesil birim kök testi olan Levin, Lin ve Chu (LLC) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) panel birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlığı incelenmiştir. Levin, Lin ve Chu (2002) ile Im, Pesaran ve Shin (2003) tarafından geliştirilen panel birim kök testleri yatay kesit bağımsızlığına izin verir, ancak heterojenliğe ve heterojen seri korelasyona izin vermez. Birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar Tablo 5’te sunulmuştur. Levin, Lin ve Chu (LLC) testi hem sabit hem de sabit ve trendi tahmin etmektedir. LLC birim kök testi tüm değişkenlerin düzey değerlerde durağan olduğunu ortaya koymuştur. Aynı şekilde Im, Pesaran ve Shin (IPS) testi de hem sabit hem de sabit ve trendi tahmin etmektedir. IPS birim kök testi tüm değişkenlerin tüm serilerin düzey değerlerinde entegre olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 5: Panel Birim Kök Test Sonuçları

<i>Düzey Değerler</i>					
Levin-Lin-Chu Testi			Im Pesaran Shin Testi		
ENF	t- istatistiği	p- değeri	t- istatistiği	p- değeri	
Sabitli	-1.7605	0.0392	Sabitli	-15748	0.0577
Sabitli- Trendli	-0.7188	0.2361	Sabitli- Trendli	-2.1516	0.0158
FINS	t- istatistiği	p- değeri	t- istatistiği	p- değeri	
Sabitli	-1.7596	0.0392	Sabitli	-1.7143	0.0432
Sabitli- Trendli	-1.7006	0.0445	Sabitli- Trendli	-1.8398	0.0329
<i>Birinci Farklar</i>					
Levin-Lin-Chu Testi			Im Pesaran Shin Testi		
Δ ENF	t- istatistiği	p- değeri	t- istatistiği	p- değeri	
Sabitli	-5.5500	0.0000	Sabitli	-8.4338	0.0000
Sabitli- Trendli	-4.7619	0.0000	Sabitli- Trendli	-5.1711	0.0000
Δ FINS	t- istatistiği	p- değeri	t- istatistiği	p- değeri	
Sabitli	-5.5205	0.0000	Sabitli	-5.8396	0.0000
Sabitli- Trendli	-8.4159	0.0000	Sabitli- Trendli	-1.7506	0.0400

Homojenite Test Sonuçları

Homojenite testine ait sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir. Delta ve Delta_{adj} test sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeyinde “katsayılar homojendir” şeklindeki temel hipotez reddedilememektedir. Böylece temel hipotez kabul edilmiş, oluşturulan modelin homojen olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç ayrıca örneklem grubunda yer alan ülkelerin ele alınan değişkenler açısından çok farklı özellik sergilemediğini de ifade eder.

Tablo 6. Homojenite Test sonuçları

Homojenite Testleri	t-istatistiği	p-değeri
$\tilde{\Delta}$	-1.414	0.921
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-1.481	0.931

$\tilde{\Delta}$ testi ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testi Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen eğitim homojenliği testlerini ifade etmektedir.

Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi

Durbin-Hausman eşbütünleşme testine ait sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur. Bu test hem örneklemdaki ülkeler (dh_g) için hem de panelin geneli (dh_p) için sonuçlar vermektedir. Homojen modellerde dh_p test istatistiği ve olasılık değerleri dikkate alınırken heterojen modellerde dh_g test istatistiği dikkate alınır. Homojenite test sonuçlarından modellerin homojen olduğu tespit edilmişti. Dolayısıyla dh_p test istatistiği ve olasılık değerine dikkat edilmiştir. Enflasyonun bağımlı değişken oldu birinci modelde enflasyon, finansal gelişme ve Covid 19 arasında %1 önem düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu karar verilirken finansal gelişmenin bağımlı değişken olduğu ikinci modelde finansal gelişme, enflasyon ve Covid-19 arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığına karar verilmiştir.

Tablo 7. Durbin-Hausman Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>enf=f(fins, covid)</i>		
	t-istatistiği	p-değeri
Durbin-H _{grup}	2.688	0.004***
Durbin-H _{panel}	7.384	0.000***
<i>fins=f(enf, covid)</i>		
	t-istatistiği	p-değeri
Durbin-H _{grup}	-0.725	0.766
Durbin-H _{panel}	-0.920	0.821

AMG Katsayı Sonuçları

Tablo 8. Uzun Dönem Parametre Tahmin Sonuçları

enf=f(fins, covid)				
	FINS		COVİD	
Ülkeler	Katsayı	p-değeri	Katsayı	p-değeri
Meksika	-0.9342	0.039	3.0715	0.116
Endonezya	-2.5114	0.046**	3.6755	0.438
Nijerya	-0.4528	0.779	3.5622	0.272
Türkiye	-0.1816	0.764	9.1057	0.043**
PANEL	-1.0200	0.040**	4.8537	0.001***

Tablo 8’de sunulan tek tek ülkeler için AMG tahmin sonuçları, Endonezya’da finansal gelişme katsayısının negatif ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Endonezya’da finansal gelişme oranındaki %1’lik artışın enflasyonu %2.51 oranında azaltacağını ifade etmektedir. Panel geneli için sonuçlar finansal gelişme katsayısının anlamlı ve negatif olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde MINT ülkeleri için finansal gelişme oranında meydana gelecek %1’lik bir artışın enflasyonu %1.02 oranında azaltacağını göstermektedir.

Diğer taraftan enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde Covid-19’u temsil eden COVID değişkeninin katsayısı tüm ülkeler için pozitifdir. Ancak bu pozitif katsayının sadece Türkiye’de anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bütün dünya ülkelerinde görülen Covid-19 salgınının Türkiye’de enflasyonu anlamlı bir şekilde arttırdığını ifade etmektedir. Aynı sonuç panel geneli içinde geçerlidir. Covid değişkeninde yaşanacak %1’lik bir artış enflasyonu %4.85 oranında arttırmaktadır. Türkiye’de covid-19’un etkisinin oldukça yüksek olduğu sonuçlara bakıldığında görülmektedir.

Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki incelendikten sonra Granger (1969)’nin panel-VAR Granger nedensellik testi uygulanarak ilgili değişkenlerin birbirinin Granger nedeni olup

olmadığı belirlenmiştir. Enflasyon, finansal gelişme ve Covid-19 arasındaki nedensellik ilişkisi aşağıdaki hipotezler ışığında test edilmiş olup panel-VAR Granger Nedensellik Wald Testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

H_0 : MINT ülkelerinde enflasyon finansal gelişmenin Granger nedeni değildir.

H_0 : MINT ülkelerinde enflasyon Covid-19’un Granger nedeni değildir.

H_0 : MINT ülkelerinde finansal gelişme Covid-19’un Granger nedeni değildir.

H_0 : MINT ülkelerinde finansal gelişme enflasyonun Granger nedeni değildir.

H_0 : MINT ülkelerinde Covid-19 enflasyonun Granger nedeni değildir.

H_0 : MINT ülkelerinde Covid-19 finansal gelişmenin Granger nedeni değildir.

Tablo 9: Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

	Chi2	df	Prob >chi2
dinf			
dfins	6.149	2	0.046**
dcovid	4.006	2	0.135
dfins			
dinf	6.008	2	0.042**
dcovid	1.877	2	0.391
dcovid			
dinf	2.265	2	0.322
dfins	3.178	2	0.204

Enflasyondan finansal gelişmeye doğru nedensellik ilişkisi analiz sonuçlarına göre “ H_0 : enflasyon finansal gelişmenin Granger nedeni değildir” boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Finansal gelişmeden enflasyona doğru nedensellik ilişkisi analiz sonuçlarına göre H_0 : finansal gelişme enflasyonun Granger nedeni değildir” boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilir. Granger

nedensellik analizi sonuçlarına göre MINT ülkelerinde enflasyon ile finansal gelişme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer taraftan Covid-19 ile enflasyon ve finansal gelişme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışmada, 1990-2022 döneminde MINT (Meksika, Endonezya, Nijerya ve Türkiye) ülkelerinde enflasyon, finansal gelişme ve Covid-19 arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kapsamda serilere ait tanımlayıcı istatistiklerle seriler tanıtılmıştır. Korelasyon analizleri ile değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ve yönü belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda enflasyon ile finansal gelişme ve Covid-19 değişkeni arasında zayıf negatif ilişki tespit edilmiştir. Panel eşbütünleşme analizi öncesinde serilere homojenlik testi ve yatay kesit bağımlılık testi uygulanmıştır. Bu testler sonucunda tahmin için oluşturulan iki modelinde homojen olduğuna ve seriler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu karar verilmiştir. Bu test sonucuna göre enflasyon ve finansal gelişme serilerine ikinci kuşak birim kök testleri uygulanmıştır. Levin, Lin ve Chu (LLC) ve Im, Pesaran ve Shin (IPS) panel birim kök testleri ile serilerin durağanlığı incelenmiştir. LLC ve IPS testleri ile değişkenlerin düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmeyi incelemek için eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Durbin-Hausman panel eşbütünleşme testi sonuçları, enflasyon, finansal gelişme ve Covid-19 arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Uzun vadeli tahmin için Genişletilmiş Ortalama Grup (AMG) testi uygulanmıştır. AMG tahmin sonuçlarına göre, panel genelinde enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde finansal gelişme katsayısı anlamlı ve negatiftir. Finansal gelişmeyi temsil eden FINS serisinin enflasyon oranını temsil eden ENF serisini istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde negatif yönlü olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde MINT ülkeleri için finansal gelişme oranında meydana gelecek %1'lik bir artışın enflasyonu %1.02

oranında azaltacağını göstermektedir. Yeni Keynesyen yaklaşımın finansal gelişmenin her zaman tasarruflar ve yatırımları artırarak büyümeyi hızlandırıcı ve enflasyonu düşürücü etki yapacağı tezinden hareketle, elde ettiğimiz sonuç bu tezi desteklemektedir. Finansal gelişme oranı arttıkça MINT ülkelerinde enflasyonun düşeceği söylenilebilir.

Diğer taraftan enflasyonun bağımlı değişken olduğu modelde Covid-19'u temsil eden COVID değişkeninin katsayısı tüm ülkeler için pozitifdir. Ancak bu pozitif katsayının sadece Türkiye'de anlamlı ve diğer ülkelere göre yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuç, bütün dünya ülkelerinde görülen Covid-19 salgınının Türkiye'de enflasyonu anlamlı bir şekilde arttırdığını ifade etmektedir. Aynı sonuç panel geneli içinde geçerlidir. COVID değişkeninin enflasyon oranı üzerindeki etkisi araştırılmış ve elde edilen bulgular, açıklayıcı değişken olarak kullanılan COVID değişkeninin enflasyon oranını temsil eden ENF değişkenini %1 anlamlılık düzeyinde pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Covid-19 değişkeninde yaşanacak %1'lik bir artış enflasyonu %4.85 oranında arttırmaktadır. Bu, Covid-19 sürecinin ve MINT ülkelerinde enflasyonu arttırdığının bir göstergesidir. Pandemi dönemindeki enflasyon birden fazla kaynağı olan, karmaşık dinamik etkileşimleri içeren bir olgudur. Covid-19 sürecindeki yükselen enflasyon büyük ölçüde güçlü toplam talebin, gevşek maliye ve para politikalarının, salgın sırasında biriken fazla tasarrufların ve karantinaya alınan ekonomilerin yeniden açılmasının ürünü olabilir. Finansal gelişmişliğin enflasyonu düşürücü etkisi, salgın döneminde biriken fazla tasarrufların kredi şeklinde yatırım yapmak isteyenlere dönmesi, bunun ise finansal gelişmişliğe olumlu yansımış olması olabilir. Son olarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin kontrolü için panel Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Granger nedensellik analizi sonuçlarına göre MINT ülkelerinde enflasyon ve finansal gelişme arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır Covid-19 ile finansal gelişme ve enflasyon arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

KAYNAKÇA

Alasgarlı, F. & Sekmen, T. (2021). Asya ülkelerinde finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enflasyon ilişkisi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 19-48.

Alimi, R. S. (2014). DOLS cointegration vector estimation of the effect of inflation and financial deepening on output growth in Nigeria. *Munich Personal RePEc Archive* 57182, 1-15.

Almalki, A. M & Batayneh, K. İ. (2015). The relationship between inflation and financial development in Saudi Arabia. *Journal of Developing Areas*, 49(6), 321-332.

Bakırtaş, İ. & Ozan, E. C. (2021). Covid-19'un ekonomik etkileri üzerine genel bir inceleme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 59-74.

Balkanlı, A. O. (2022). *Küresel dünyada finansal krizlerin anatomisi*. İstanbul: Kitapyurdu Akademik.

Barnes, M. L. (2001). Threshold relationships among inflation, financial market development and growth., *Financial Market Development and Growth*,1-22.

Batayneh, K., Al Salamat, W. & Momani, M. Q. M. (2021). The impact of inflation on the financial sector development: Empirical evidence from Jordan, *Cogent Economics & Finance*, 9(1), 1-15.

Bittencourt, M. (2011). Inflation and financial development. Evidence from Brazil. *economiv modeling*, 28, 91-99.

Boyd, H. J., Levine, R. & Smith, B. D. (2001). The impact of inflation on financial sector performance. *Journal of monetary economics*, 47, 221-248.

Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-253.

Duran, M. S. & Acar, M. (2020). Bir Virüsün dünyaya etkileri: Covid-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International journal of social and Economic sciences*, 10(1), 54-67.

Echigiamusoe, K. U. & Samsurijan, M. S. (2019). What matters for finance-growth nexus? A critical survey of macroeconomic stability, institutions, financial and economic development. *International Journal of Finance & Economics*, 26(4), 5302-5320.

Gachoki, E. M. (2023). The impact of financial development on inflation: Empirical evidence from Kenya using the ARDL approach. *International Journal of Science and Business*, 28(1), 147-160.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods, *Econometrica*, 37(3), 424.

Hung (2003). Inflation, financial development, and economic growth, *International Review of Economics and Finance*

Huybens, E. & Smith, B. D. (1999). Inflation, financial markets and long-run real activity. *Journal of monetary economics*, 43, 283-315.

Im, K. S., Pesaran, M. H. & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots testing using nonlinear instrumental variables, WP

İbrahim, M., Aluko, O. A. & Vo, X. V. (2022). The role of inflation in financial development–economic growth link in sub-Saharan Africa. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 1-14.

Kagochi, J. (2019). Inflation and financial sector development in Sub-Saharan African countries. *Journal of Economic Studies*, 46(4), 798-811.

Keho, Y. (2010). Effect of financial development on economic growth: Does inflation matter? Time series evidence from UEMOA countries. *International Economic Journal*, 24(3), 343-355.

Khan, M. S., Senhadji, A. S. & Smith, B. D. (2006). Inflation and financial depth. *Macroeconomic Dynamics*, 10, 165-182.

Kim, D. & Lin, S. (2010). Dynamic relationship between inflation and financial development. *Macroeconomic Dynamics*, 14, 343-364.

Koç, S., Şenol, Z. & Karaca, S. S. (2016). Finansal gelişmişliği etkileyen makroekonomik faktörlerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örnekleminde analizi: 2000-2012. *Journal of Economic, Finance and Accounting*, 3(4), 299-319.

Kulyk, A. (2002) Inflation and financial depth in transition economies, Yükek Lisans Tezi, National University of Kyiv-Mohyla Academy: Kiev, Ukrayna.

Lee, C. & Wong, S. Y. (2005). Inflationary threshold effects in the relationship between financial development and economic growth: evidence from Taiwan and Japan. *Journal of Economic development*, 30(1), 49-69.

Levin, A. Lin, C. F. & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: Asymptotic and finite sample properties, *Journal of Econometrics*, 108, 1-24

Mamadov, T. (2022). Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisine etkisi. *International Journal Of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 8(37), 11-17.

Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, *Cambridge Working Papers in Economics*, No. 0435.

Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11, 105-127.

Rousseau, P. L. & Yılmazkuday, H. (2009). Inflation, financial development, and growth: A trilateral analysis. *Economic Systems*, 33, 310-324.

Türkmen, S. & Ağır, H. (2020). Enflasyon ile finansal gelişme ilişkisi: yüksek ve düşük enflasyonlu ülkeler üzerine ampirik kanıtlar. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 577-592.

Öztürk, N. & Karagöz, K. (2012). Relationship between inflation and financial development: evidence from Turkey. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 81-87.

Utanga, D. & Ndoweka, B. H. (2023). The impact of financial development on inflation in Tanzania: Empirical evidence from the VECM Approach. *American Journal of Economics and Business Innovation*, 2(2), 64-73.

Ünüvar, İ. & Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 pandemisinin ekonomik etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(1), 124-140.

Zoli, E. (2007). Financial Development in Emerging Europe: The unfinished agenda. *IMF Working Paper*, 7245, 3-36.

BÖLÜM III

Finansal Gelişme, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyümenin Çevresel Bozulma Üzerindeki Etkileri: ABD Örneği

Emre GÖKÇELİ¹
Nurullah ALTINTAŞ²

Giriş

Sanayi devrimiyle birlikte üretim sürecinde makinelerin yer alması, üretimdeki emeğin verimini artırarak üretim miktarında göz ardı edilemez bir artışa neden olmuştur. Özellikle son on yıllarda

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, emre.gokceli@dpu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8454-0041

² Doç. Dr, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, naltintas@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9425-3516

teknolojik gelişmelerle birlikte üretime koşulan sermaye faktöründeki gelişme, dünya tarihinde hiç olmadığı kadar üretim artışına sebep olarak dünya ticaret hacmini yaklaşık 17 trilyon dolara taşımıştır (World Development Indicators). Üretim sürecindeki artışa paralel olarak çevresel bozulmadaki artış, küresel ısınma ve iklimsel değişime neden olmuştur (Saud M. vd., 2019). Bu durum, ani hava değişimleri, yağış miktarındaki azalış, sıcaklık seviyesindeki anormal artış gibi belirtilerle kendini göstermiştir. Ekonomik aktivitelerdeki artışın çevresel bozulmayla paralellik göstermesi, ekonomik gelişme ile çevre arasındaki ilişki literatürde birçok kez araştırma konusu olmuş ve bu ilişki, Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) bağlamında incelenmiştir.³

ÇKE hipotezi, kişi başına gelir ile çeşitli çevresel bozulma göstergeleri (Karbondioksit emisyonu, kükürdioksit salınımı vs.) arasında ters U şeklindeki ilişkiyi ifade etmektedir (Stern, 2018). Daha açık bir ifadeyle, ekonomik gelişmenin ilk safhasında kişi başına düşen gelir arttıkça çevresel bozulmada da artış görülmekte, fakat belirli bir noktadan sonra bu trend tersine dönerek ekonomik büyüme ile birlikte çevresel kalitede artış gerçekleşmektedir. ÇKE hipotezi, Simon Kuznets'in gelir dağılımı eşitsizliği ile kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiye benzerliği sebebiyle Çevresel Kuznets Eğrisi olarak isimlendirilmiştir. Fakat Kuznets eğrisinde kişi başına gelir ile çevresel bozulma arasındaki ilişkinin hangi kanalla gerçekleştiği açıklanmamıştır (Torras and Boyce, 1998). Gross ve Krueger (1995) bu ilişkiyi ölçek, kompozisyon ve teknik etkiler kanalıyla açıklamıştır. Ölçek etkisi, ekonomik büyümeyle birlikte ticaretteki liberalleşmenin artmasıyla açıklanmıştır. Serbestleşen ticaretle birlikte talepteki artış üretim artışına neden olmuş ve daha fazla çıktının girdi artışlarıyla mümkün olduğu göz önüne alındığında bu durum çevre üzerindeki negatif etkiyi artırmıştır (Vilas-Ghisso ve Liverman, 2006). Liberalleşmeyle birlikte endüstrilerdeki artış, çevresel regülasyonlarla desteklenmediği

³ Bakınız: (Torras ve Boyce, 1998; Dinda, 2004; He, 2007; Luzzati ve Orsini, 2009; Shahbaz vd., 2013; Saraç ve Yağlıkara, 2017; Stern, 2018; Ansari, 2022; Mahmood, 2023)

takdirde çevresel bozulmadaki artışı sürdürecektir ve bu durum kompozisyon etkisi ile açıklanmaktadır (Saraç ve Yağlıkara, 2017). Son olarak üretimdeki artışla birlikte belirli bir seviyeden sonra çevreyi kirleten teknolojinin yerine çevre dostu teknolojinin üretimde yer alması, çevresel bozulma üzerindeki negatif etkiyi azaltarak çevre kalitesinde iyileşmeye neden olmakta ve bu durum da teknik etkiler olarak açıklanmaktadır.

Çevresel bozulmanın sonucu olarak meydana gelen iklim değişikliği sadece insanlığı değil, insanlığın var olabilmesi için gerekli olan ekosistemi de tehdit etmektedir (Kirikkaleli ve ark., 2022). Çevresel bozulmanın en önemli faktörlerinden birinin ekonomik aktiviteler olduğu konusunda literatürde fikir birliği bulunmaktadır (Saud M. vd., 2019). Bu nedenle, ekonomik aktiviteleri oluşturan ekonomik faaliyetler ile çevre kalitesi arasındaki ilişkileri inceleyen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Finansal gelişme, hem yatırımcıların yatırımlarını artırma hem de müteşebbislerin iş dünyasına girmek için ihtiyaç duyduğu fonu sağlama yönüyle, aynı zamanda tüketicilerin maddi desteği kredi yoluyla karşılamasıyla da ekonomide çok önemli bir role sahiptir. Bu nedenle, son yıllarda finansal piyasa ile çevresel bozulma arasındaki ilişki birçok araştırmacının dikkatini çekmiş ve bu konuda yapılan çalışmaların sayısı artmıştır. Ancak, literatürde bu konuda bir fikir birliği sağlanmamıştır.

Farklı çalışmaların birbirine zıt yöndeki bulgularının muhtemel sebepleri, kullanılan farklı ekonometrik modeller veya farklı ülke grupları olabilir. Ayrıca çevresel bozulmayı temsil etmek için kullanılan değişkenler de farklı sonuçlara neden olabilir. Literatüre genellikle çevresel bozulmayı temsil etmek için kullanılan değişken karbondioksit emisyonudur. Fakat söz konusu değişken, çevresel bozulmayı ölçmede sadece hava kirliliğini dikkate aldığı için dar bir kapsama sahiptir. Karbondioksit salınımı yerine ekolojik ayak izi değişkenini kullanmak, hem karbon emisyonunu hem de toprak ve su kullanımı, kaynakların yok edilmesi gibi insan faktörünün çevre üzerindeki etkilerini içerdiğinden dolayı çok daha geniş kapsamlıdır. Bu bağlamda, mevcut çalışmada çevresel

bozulmayı temsil etmek üzere ekolojik ayak izinin kullanılması tercih edilmiştir.

Birbiriyle farklılık gösteren bulguların altında yatan başka bir önemli potansiyel neden, finansal gelişme endeksini oluşturan finansal kurumlar endeksi ile finansal piyasalar endeksinin çevre üzerindeki etkilerinin farklı olabileceği ihtimalidir. Bildiğimiz kadarıyla mevcut çalışmalar, sadece finansal gelişme endeksine odaklanarak finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu nedenle, mevcut çalışmamız, finansal gelişmişliğin iki temel bileşeninin çevre üzerindeki etkilerinin farklı olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak hem finansal kurumlar endeksinin hem de finansal piyasa endeksinin çevresel bozulma üzerindeki etkilerini 1990-2020 yılları boyunca ARDL yöntemini kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu sayede literatürdeki boşluğu doldurarak katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma, 5 ana başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünü müteakip literatür bölümü yer almaktadır. İlgili bölümde, finansal gelişme ile çevresel kalite arasındaki ilişkinin muhtemel sebeplerine değinildikten sonra konuyla ilgili yapılan çalışmalara değinilmiştir. Üçüncü bölüm olan veri ve yöntem bölümünde, kullanılan verilerin tanımları ve alındığı kaynaklar açıklanarak çalışmada kullanılan ekonometrik metod açıklanmıştır. Sonraki bölümde ise ampirik sonuçlara yer verilerek elde edilen bulgular açıklanmıştır. Son olarak, sonuç bölümünde, bulgular kısaca özetlenerek bazı politika önerilerine yer verilmiş olup ayrıca konuyla ilgili yapılacak çalışmalara bazı tavsiyeler verilmiştir.

2. Literatür Taraması

Ekonomik aktivitelerin çevresel bozulma üzerindeki etkisi konusunda literatürde fikir birliği sağlanmasından sonra ekonomik faaliyetlerin çok önemli bir unsuru olan finansal gelişme, birçok akademisyenin ilgisini çeken konular arasında yerini almıştır. Son yıllarda finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişki birçok araştırmacı tarafından incelenmiş olmasına rağmen, bu

konuda yapılan çalışmalar hala sınırlıdır (Tamazian vd., 2009) ve genel bir yektesaklık bulunmamaktadır. Bazı alışmalar, finansal gelişmişliğin çevresel kaliteyi artırdığını ileri surken (Tamazian vd., 2009; Shahbaz vd., 2018; Adams ve Klobodu, 2018), bazı çalışmalar ise tam aksine finansal gelişmişliğin çevresel bozulmayı arttığı sonucuna ulaşmışlardır (Nasreen ve Anwar, 2015; Sehrawat vd., 2015; Ahmad vd., 2022). Buna karşılık, yapılan bazı çalışmalar ise finansal gelişmete bir artış ya da azalışın evre üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur (Ozturk ve Acaravcı, 2013).

Finansal gelişmişliğin evre kalitesini artıran çalışmaların argümanları şu şekildedir: Finansal gelişme, yeşil teknolojiye erişimi sağlamakta ve böylece üretim sektöründeki yerini alarak çevresel kaliteyi artırmaktadır (Adams ve Klobodu, 2018). Ayrıca, finansal sistemdeki gelişmeler AR-GE harcamalarına ağırlık veren yabancı yatırımları ülkeye çekerek, çevreyi kirleten eski teknolojilere kıyasla evre dostu teknolojilere geçişi teşvik etmektedir (Saud M. vd., 2019). Finansal gelişmişliğin çevresel bozulmayı arttırıcı etkisi ise üretim ve tktim artışıyla ilgilidir. Genel olarak, finansal sistemin gelişmesi, üretici açısından firmaların mevcut ölçeklerini arttırmalarını mümkün kılarak emisyonu arttırır ve çevresel kirliliğe katkı sağlar (Sehrawat vd., 2015). Diğer yandan, tkticilerin krediler yoluyla tktimdeki artışa sebep olması, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çevresel bozulmayı arttırıcı etkiye sahiptir.

Bilgimiz kadarıyla, literatürdeki mevcut çalışmalar, finansal gelişmişliğin iki temel göstergesi olan finansal kuruluşlardaki gelişim ile finansal piyasalardaki gelişim ayrımı yapmadan bir bütün olarak finansal gelişmişliğe odaklanmışlardır. Bu sebeple, finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ele alınacaktır. Çalışmanın bu kısmında, önce finansal gelişmişliğin evre kalitesini arttırıcı etkisi sonucuna ulaşan çalışmalara değinilecek, sonrasında ise finansal gelişmişliğin çevresel bozulma üzerindeki arttırıcı etkisini bulan araştırmalar ele alınacaktır. Son

olarak, iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulmayan çalışmalara da yer verilecektir.

Tamazian vd. (2009), BRICS ülkeleri kapsamında 1992-2004 tarihleri arasında finansal gelişmişliğin çevresel bozulmayı temsilen kullandıkları karbondioksit üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmaların sonucu göstermiştir ki finansal gelişme AR-GE yatırımları yüksek olan yabancı yatırımları ülkelere çekerek çevre dostu teknolojilerin ülkedeki üretim sürecinde kullanılmasının artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda finansal gelişme çevre kalitesini arttırıcı etki yaparak çevresel bozulmayı engellemektedir. Shahbaz vd. (2018), Fransa'daki finansal gelişmişliğin çevre kalitesi üzerindeki etkisini 1955-2016 yılları boyunca Bootstrap sınır testi analizi kullanarak test etmişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, finansal gelişmenin finansal istikrara sebep olduğu ve bu istikrarın çevresel kalitenin artmasındaki öncül şart olduğunu ifade ederek, finansal gelişmenin çevre kalitesini arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Adams ve Klobodu (2018), 26 Afrika ülkesi bazında finansal gelişmişliğin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini 1985-2011 yılları kapsamında genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucu, finansal gelişmişliğin yeşil teknolojiye erişimi kolaylaştırması sebebiyle karbondioksit emisyonunu düşürerek çevresel bozulmanın önüne geçtiğini ortaya koymuştur. Saud M. vd. (2019), finansal gelişmişliğin çevre üzerindeki etkisini 1971-2013 yılları boyunca ARDL tekniği uygulayarak Venezuela için incelemişlerdir. Çalışmanın sonucu, finansal gelişmişliğin çevresel bozulmanın önüne geçtiğini göstermiştir. Daha açık bir ifadeyle, Venezuela'daki finans kurumlarının ülkede sürdürülebilir enerji konseptini geliştirmeye yardımcı olabileceği ve politikacıların finansal gelişme yoluyla karbon emisyonunu azaltabileceği ileri sürülmüştür. Ahmed vd. (2020), finansal gelişmişliğin çevresel sürdürülebilirlik ve çevresel bozulma üzerindeki etkisini 1996-2018 tarihleri arasında Pakistan için ARDL sınır testi uygulayarak analiz etmişlerdir. Yapılan çalışmanın sonucunda, finansal gelişmedeki artışın çevresel sürdürülebilirliği pozitif yönde etkilediği, ancak

çevresel bozulma üzerindeki etkinin ise negatif olduğu ortaya konulmuştur. Khan vd. (2021), 184 ülke bazında 1990-2017 yılları arasında finansal gelişmenin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkisini GMM kullanarak test etmişlerdir. Finansal sistemindeki verimlilik artışının karbondioksit salınımını azaltarak çevresel kaliteyi yükselttiği sonucuna ulaşmışlardır.

Nasreen ve Anwar (2015) finansal gelişmişliğin çevresel bozulma üzerindeki etkisini tam uyarlanmış en küçük kareler yöntemini (FMOLS) ve hata düzeltme modelini (VECM) kullanarak 1980-2010 yılları için farklı ülke gruplarını baz alarak analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucu orta gelirli ülke gruplarında ve düşük gelirli ülke gruplarında finansal sistemdeki gelişimin karbondioksit salınımını arttırarak çevresel bozulmaya neden olduğunu göstermiştir. Schrawat vd. (2015) ise zaman serisi analizi yaparak Hindistan için 1971-2011 yılları boyunca finansal gelişimin çevresel bozulma üzerindeki etkisini hata düzeltme modeli (ECM) kullanarak test etmişlerdir. Çalışmanın bulguları finansal gelişmedeki artışın çevresel bozulmayı arttırıcı etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yahaya ve Mohd-Jali (2020) finansal sistem ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkideki yolsuzluğun etkisini FMOLS yöntemini kullanarak Sahraaltı 8 Afrika ülkeleri bazında 2000-2014 yılları için analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonucu finansal sistemdeki gelişmenin çevre kalitesini düşürerek çevresel bozulmaya yol açtığını göstermiştir. Bulunan bozucu etkinin yolsuzluk seviyesi arttığında daha fazla olduğunu ortaya koymuşlardır. Ahmad vd. (2022) finansal gelişiminin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini yükselen ekonomiler için 1984-2017 yılları kapsamında analiz etmişlerdir. Çalışmalarında CS-ARDL metodunu kullanarak yatay kesit bağımlılığını da dikkate almışlardır. Analiz sonuçları finansal gelişmenin ekolojik ayak izinde artışa sebep olduğunu ortaya koymuştur. Bu ilişkide kurumların kalitesi ve beşeri sermaye dikkate alındığında, hem kurumların kalitesindeki hem de beşeri sermayedeki artışın finansal gelişmişliğin negatif etkisini azalttığını ortaya koymuşlardır.

Ozturk ve Acaravci (2013), finansal gelişmişliğin çevre üzerindeki etkisini 1960-2007 yılları arasında gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) metodunu kullanarak Türkiye için çalışma yapmışlardır. Çevresel bozulmayı temsilen karbon dioksit emisyonu kullanılmışlardır. Çalışmanın bulguları, finansal gelişmişliğin çevre üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını göstermiştir.

Yukarıda değinilen çalışmalardan da görüldüğü üzere, finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar genellikle finansal gelişme endeksini kullanmışlardır. Ancak, finansal gelişme endeksini oluşturan finansal kuruluşlar ve finansal piyasaların çevre üzerinde, tam tersi yönde veya aynı yönde dahi olsa, farklı ölçüde etki edebilecekleri dikkate alınmalıdır. Bu sebeple, mevcut çalışmada finansal kuruluşlardaki ve finansal piyasalardaki gelişmişliğin ayrı ayrı olarak çevre üzerindeki etkisi, gelişmiş ülke grubunda yer alan ABD için 1990-2020 yılları arasında ARDL metodu kullanılarak analiz edilecektir. Bu sayede literatürdeki boşluğu doldurarak önemli bir katkının yapılması hedeflenmektedir.

3. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Bu çalışmada finansal gelişme, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyümenin çevresel bozulma üzerindeki etkisini 1990-2020 dönemi verileri ile ABD ekonomisi için incelenmektedir. Finansal gelişme göstergesi olarak sermaye piyasasını temsilen finansal piyasalar endeksi, bankacılık kurumlarını temsilen de finansal kurumlar endeksi istihdam edilmiştir. Çevresel bozulmayı da temsilen son dönemlerde popüler olarak tercih edilen Ekolojik ayak izi tercih edilmiş olup bu sayede çevresel bozulma çok boyutlu bir biçimde ele alınmıştır. Yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji içindeki payı da ABD ekonomisi için çevresel bozulmayı etkileyen faktörler arasında dikkate alınmıştır. Son olarak kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla verileri 2015 ABD Doları sabitine dayalı olup Dünya Bankası Veri tabanından elde edilmiştir.

Aşağıdaki tabloda modelde kullanılan değişkenlerin ölçü birimlerini ve değişkenlerin kaynağını göstermektedir.

Tablo 1. Veri Kaynağı ve Açıklaması

Değişkenler	Ölçü Birimi	Kaynak
Ekolojik Ayak İzi (lnEF)	Küresel Hektar	Global Footprint Network (https://www.footprintnetwork.org)
Reel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (lnGDP)	Sabit 2015 \$ USD kişi başı	Dünya Bankası Veritabanı (https://data.worldbank.org)
Yenilenebilir Enerji (lnREN)	Enerji kullanımı (kişi başına düşen petrol eşdeğeri kg)	Dünya Bankası Veritabanı (https://data.worldbank.org)
Finansal Kurum Endeksi (lnFI)	Geniş tabanlı finansal derinlik, erişim ve verimlilik endeksi	IMF Veritabanı https://data.imf.org/
Finansal Piyasa Endeksi (lnFM)	Geniş tabanlı finansal derinlik, erişim ve verimlilik endeksi	IMF Veritabanı https://data.imf.org/

Çalışmada kullanılan değişkenlerin istatistiksel tanımları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Veri Tanımları

Variabl e	Ob s	Unit of Measurement	Mean	Std. Dev.	Min	Max	Skewness	Kurtosis
LEF	31	Natural log	2.23	0.11	1.95	2.39	-0.56	2.15
LGDP	31	Natural log	10.81	0.13	6	11.0	-0.51	2.03
LREN	31	Natural log	1.84	0.32	1.40	2.41	0.27	1.59
LFI	31	Natural log	-0.16	0.07	0.32	0.09	-0.94	2.27
LFM	31	Natural log	-0.23	0.27	1.02	0.06	-2.13	6.13

Bu çalışma, yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve finansal gelişme ile ekolojik ayak izi arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki ARDL modelleri kullanılarak araştırılmaktadır. Ele alınan model aşağıdaki biçimdedir:

$$LEF=f(GDP,GDP^2,REN,FI,FM) \quad (1)$$

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki kurmak amacıyla ilk olarak Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Sınır Testi (ARDL) yapılmıştır. Elbette eş-bütünleşme analizi normalde Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) eş-bütünleşme testleri tarafından onaylandıktan sonra durağan bir dizi değişken gerektirir. Ancak bu gerekli koşul ARDL sınır testi yaklaşımıyla gereksiz hale getirilmiştir (Pesaran ve Pesaran, 1997; Pesaran ve diğerleri, 2001). Yani herhangi bir modelin değişkenleri I(1)-I(0) şeklinde dağılsa bile ARDL sınır testi nedeniyle bunun bir önemi yoktur. İkinci avantajı ise ARDL sınır testinin çok daha iyi istatistiksel sonuçlar vermesi ve özellikle küçük örneklemelerde çok daha güvenilir olduğunu kanıtlamasıdır (Narayan ve Narayan, 2005). Dolayısıyla bu çalışma ARDL'nin sınır testi yaklaşımını kullanmaktadır. Model aşağıdaki denklemlerde verilmiştir. β , bağımsız değişkenlerin matrislerini temsil ederken, k, l, m, n, o ve p değişkenlerin olası gecikme sayılarını temsil etmektedir. Ayrıca i ve et sırasıyla gecikme sayısını ve kalan terimi temsil etmektedir. Modeldeki gecikme sayısı Akaike Bilgi Kriterlerine (AIC) göre belirlenmiştir.

$$\begin{aligned} \ln EFP_t = & \delta + \sum_{i=1}^k \gamma_0 \ln EFP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \gamma_1 \ln FI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_2 \ln FD_{t-i} + \sum_{i=0}^n \gamma_3 \ln REC_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^o \gamma_4 \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_4 \ln GDP^2_{t-i} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (2)$$

ARDL modelini belirledikten sonra Sınır Testlerinde kullanılacak denklem aşağıdaki gibi belirlenir.

$$\begin{aligned} \Delta \ln EFP_t = & \delta + \sum_{i=1}^k \gamma_0 \Delta \ln EFP_{t-i} + \sum_{i=0}^l \gamma_1 \Delta \ln FI_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_2 \Delta \ln FM_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^n \gamma_3 \Delta \ln REC_{t-i} + \sum_{i=0}^o \gamma_4 \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^p \gamma_4 \Delta \ln GDP^2_{t-i} + \gamma \end{aligned}$$

$$\gamma_6 \ln EFP_{t-i} + \gamma_7 \ln FI_{t-i} + \gamma_8 \ln FM_{t-i} + \gamma_9 \ln REC_{t-i} + \gamma_{10} \ln GDP_{t-i} + \gamma_{11} \ln GDP^2_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Aşağıdaki hipotezler ekolojik ayak izi ile bağımsız değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiyi test etmek için kullanılır.

$$H_0: \gamma_6 = \gamma_7 = \gamma_8 = \gamma_9 = \gamma_{10} = \gamma_{11} = 0 \text{ (Eş bütünleşme yok),}$$

$$H_1: \text{At least one } \gamma \neq 0 \text{ (Eş bütünleşme var)} \quad 3)$$

Sınır Testi istatistikleri, $\gamma_6 \gamma_7 \gamma_8 \gamma_9 \gamma_{10} \gamma_{11}$ 'in aynı anda sıfıra eşit olup olmadığını araştıran Wald Testi yardımıyla oluşturulmuştur. Elde edilen istatistikler Pesaran'ın çalışmasının önerdiği üst sınır I(1) ve alt sınır I(0) ile karşılaştırılır (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). Hesaplanan istatistikler I(1)'den büyük olduğundan H_0 reddedilir, yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır. ARDL Modelinin sağlamlığına ilişkin olarak aşağıdaki denkleme dayalı olarak otokorelasyon, fonksiyonel form, anormal dağıtılmış hata terimi ve değişen varyans problemlerini araştırmak amacıyla tanı testleri yapılmıştır.

4. Analiz Sonuçları

ARDL metoduna başlamadan önce modelde kullanılan değişkenlerin ya seviyede ya da birinci derece farkında durağan olması gerektiğini dile getirmiştik. Bu sebeple önce birim kök analizi, ADF metodu kullanılarak test edilmiş olup sonuçları Tablo 3'te rapor edilmiştir. Tablodan görüleceği üzere, bağımlı değişken olan ekolojik ayak izi ($\ln EFP$) seviyede birim kök içeriyorken birinci derece farkı alındığında durağanlaşmıştır. Bağımsız değişkenlerden olan finansal piyasalar endeksinin ($\ln FM$) ve finansal kurumlar endeksinin ($\ln FI$) seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. Kontrol değişken olarak kullanılan gelir ($\ln GDP$) ve yenilenebilir enerji tüketimi ($\ln REN$) seviyede durağan değilken birinci derece farkları alındığında durağanlaşmışlardır. Modeldeki değişkenlerin

farklı seviyede durağanlaşması (2. derece veya daha fazlası olmadığı müddetçe), ARDL sınır testinin uygulanmasında sorun teşkil etmemektedir.

Tablo 3. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Variables	ADF Test	
	t-statistics at I(0)	t-statistics at I(1)
lnEFP	-1.2647 (0.8774)	-6.3469*** (0.0001)
lnFM	-5.0464*** (0.0024)	-----
lnFI	-3.2778* (0.0939)	-----
lnGDP	-0.8114 (0.9532)	-3.7245** (0.0366)
lnREN	-2.6136 (0.2774)	-7.7708*** (0.0000)

Not: ADF testi trend ve sabit modeli kullanılarak uygulanmıştır. P değerleri parantez içinde sunulmuştur. (*) %10 seviyesini, (**) %5 seviyesini ve (***) %1 seviyesini ifade etmektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için ARDL sınır testi uygulanmıştır. Elde edilen F istatistik değeri %5 seviyesindeki üst sınır değerinden büyükse, H0 hipotezi reddedilerek seriler arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğunu iddia eden H1 hipotezi kabul edilecektir. ARDL sınır testi sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Görüldüğü üzere, F istatistik değeri üst sınır değerinden büyük olduğundan, modeldeki değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olduğu ortaya konulmuştur.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test	F-İstatistik Değerleri	%5 seviyesinde	
		Alt sınır	Üst sınır
ARDL sınır testi	23.3419***	2.39	3.38

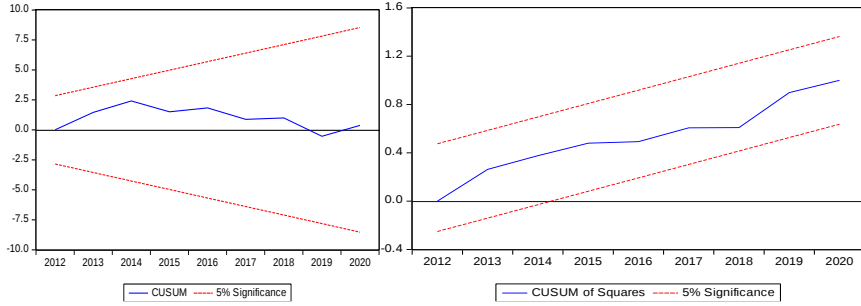
ARDL metodunu kullanarak kısa dönem ve uzun dönem sonuçlarını sunmadan önce sınama testleri uygulanmıştır. Bu testler normallik testi, ardışık bağımlılık testi, değişen varyans testi ve model spesifikasyon testlerini içermektedir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur. Normallik testi için Jarque-Bera testi uygulanmış ve H_0 hipotezi reddedilerek modelin normal dağıldığı gösterilmiştir. Ardışık bağımlılık testi için Breusch-Godfrey LM testi kullanılmış ve test sonucunda H_0 hipotezi reddedilerek modelde ardışık bağımlılık sorununun olmadığı gösterilmiştir. Değişen varyans testi Breusch-Pagan-Godfrey testi ile gerçekleştirilmiş ve yine H_0 hipotezi reddedilerek sabit varyans varsayımının doğrulandığı görülmüştür. Son olarak, Ramsey testi de modelin kurulumunun doğru olduğunu göstermektedir

Tablo 5. Tanısal Test Sonuçları

Testler	F-istatistik değerleri	Olasılık değerleri
Normallik testi (Jarque-Bera)	0.5411	0.7629
Ardışık bağımlılık testi (Breusch-Godfrey LM Test)	0.5022	0.6231
Değişen varyans testi: Breusch-Pagan-Godfrey	1.1648	0.4115
Model spesifikasyon testi (Ramsey Reset Test)	1.8769	0.2039

Cusum testi sonuçları, hata terimlerinin istenilen sınırlar içinde olup olmadığını (%95 güven aralığında) değerlendirirken, Cusumq testi ise aynı sınamayı hata terimlerinin kareleri için gerçekleştirir. Figür 1 ve Figür 2 sırasıyla hata terimlerinin ve karelerinin sınaması sonuçlarını göstermektedir. Görüldüğü üzere, hata terimlerinin istenilen sınırlar içinde kalması, modelin katsayılarının istikrarlı olduğuna işaret etmektedir.

Figür 1. Cusum testleri

Finansal kurumlardaki ve piyasalardaki gelişmenin çevresel bozulma üzerindeki kısa dönemli etkisi ARDL yöntemiyle elde edilmiş olup, sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiştir. İlk olarak, bağımlı değişkenin bir önceki dönemi modele bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Ekolojik ayak izinin bir önceki döneminin mevcut dönemdeki çevresel bozulma üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Finansal kurumların gelişmesindeki artış çevresel bozulma üzerinde negatif etkiye sahiptir. Başka bir ifadeyle, finansal kurumlardaki gelişme çevresel kaliteyi arttırmaktadır. Finansal piyasalardaki gelişme ise çevresel bozulma üzerinde pozitif etki yaparak çevre kalitesini düşürmektedir. Çevresel Kuznets Eğrisi çerçevesinde kişi başına düşen gelir ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi incelemek üzere $\ln GDP$ ve onun karesi olan $\ln GDP^2$, modele kontrol değişkeni olarak eklenmiştir. Ancak kişi başına geliri temsil eden $\ln GDP$, modele anlamlı olarak girmemiştir. Son olarak, yenilenebilir enerji tüketimi de kontrol değişkeni olarak modele dahil edilmiştir. $\ln REN$ katsayısının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın çevresel bozulma üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hata düzeltme katsayısını ifade eden ECT'nin modele anlamlı olarak girmesi ve katsayısının 0 ile -1 arasında olması beklenmektedir. Modeldeki ECT, istatistiksel olarak anlamlı olup değerinin 0 ile -1 arasında olması, kısa dönemdeki bir sapmanın uzun dönemde %81 hızla dengeye ulaşacağını ifade etmektedir.

Tablo 6. ARDL Kısa Dönem Sonuçları, ARDL (3, 2, 1, 2, 2, 2)

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
lnEFP (-1)	0.0234	0.0616	0.3797	0.7121
lnEFP (-2)	-0.1469**	0.0464	-3.1637	0.0101
lnFI	-0.3118***	0.0949	-3.2869	0.0082
lnFI (-1)	0.8845***	0.1005	8.7945	0.0000
lnFM	0.2523***	0.0385	6.5592	0.0001
lnFM(-1)	0.6648***	0.0522	12.7169	0.0000
lnGDP	-12.2421	12.4487	-0.9834	0.3486
lnGDP(-1)	0.8241***	0.1919	4.2926	0.0016
lnGDP ²	0.6086	0.5701	1.0675	0.3108
lnREN	-0.1911***	0.0287	-6.6520	0.0001
lnREN(-1)	0.8845***	0.0344	5.6920	0.0002
ECT	-0.8105***	0.0501	-16.1688	0.0000

Not: Gecikme değeri seçimi Akaike Information Criteria (AIC) tarafından belirlenmiştir. (*) %10 seviyesini, (**) %5 seviyesini ve (***) %1 seviyesindeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Finansal kuruluşlardaki ve finansal piyasalardaki gelişimin ve diğer değişkenlerin çevresel bozulma üzerindeki uzun dönemli etkisi Tablo 7 rapor edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, finansal kurumlardaki gelişimin çevresel kalite üzerindeki etkisi pozitifdir. Başka bir ifadeyle, finansal kurumlardaki %1’lik gelişimin çevresel bozulmayı %1.3 oranında azaltmaktadır. Benzer şekilde, finansal piyasalardaki gelişme de çevresel bozulmayı azaltıcı etkiye sahiptir. Başka bir deyişle, finansal piyasalardaki %1’lik gelişim çevresel bozulmayı %0.31 oranında azaltmaktadır. Finansal gelişmeyi oluşturan iki endeksin katsayıları kıyasladığında finansal kurumlardaki gelişimin finansal piyasalardaki gelişmeden yaklaşık 4 kat daha fazla çevresel kaliteyi arttırıcı etkisi olduğu görülmüştür. Çünkü finansal kurumların gelişmesi yatırımcıların ihtiyaç duyduğu fonlara sahip olmasına imkan vererek çevreci teknolojik üretim araçlarına olan erişimini kolaylaştırmaktadır. Böylece çevresel kalite

üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olmak suretiyle beklentilere uygun bulgular elde edilmiştir. Nasreen ve Anwar'ın (2015) çalışmaları, gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişimin çevresel kaliteyi arttırıcı yönde etkisi olduğunu, orta gelirli veya düşük gelirli ülkelerde ise bu etkinin çevresel bozulmayı arttırıcı şekilde sonuçlandığını göstermektedir. Elde edilen bulguların farklı gelir grubu ülkelerde zıt etkilere sahip olması, orta ve düşük gelir grubundaki ülkelerde çevreci teknolojilere yeterli erişim olmaması nedeniyle finansal gelişmişliğin çevresel bozulmayı hızlandırıcı etkiye sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışmadaki örnek ülkenin ABD olduğu düşünüldüğünde, finansal gelişmişliğin çevre dostu teknolojiye ulaşmak için ihtiyaç duyulan fonu sağlamasıyla çevresel kaliteyi arttırma sonucu, Nasreen ve Anwar'ın (2015) bulgularıyla paralellik göstermektedir.

ÇKE hipotezini test etmek amacıyla hem kişi başına gelir hem de karesi modele dahil edilmiştir. $\ln GDP$, modele pozitif ve anlamlı olarak girerken $\ln GDP^2$ negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Daha açıklayıcı bir ifadeyle, kişi başına düşen gelirdeki artış belirli bir noktadan sonra çevresel bozulmayı azaltarak ÇKE hipotezinin ABD'de geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yenilenebilir enerji tüketimini de modele kontrol değişken olarak dahil edilmiş olup ekolojik ayak izi üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğu görülmüştür. Fosil yakıtlardan elde edilen yenilenemez enerji tüketiminin alternatifi olan yenilenebilir enerji tüketiminin artması beklenildiği üzere çevresel kalite üzerinde arttırıcı bir etkiye sahip olduğu bulgusuna varılmıştır.

Tablo 7. ARDL Uzun Dönem Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık
lnFI	-1.3085***	0.2767	-4.7282	0.0008
lnFM	-0.3128**	0.1241	-2.5219	0.0303
lnGDP	130.6505***	23.4907	5.5618	0.0002
lnGDP ²	-5.9471***	1.0705	-5.5557	0.0002
lnREN	-0.6264***	0.0455	-13.7631	0.0000
C	-714.2729	128.8701	-5.5425	0.0002

5. Sonuç

Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile birlikte meydana gelen doğa olaylarındaki artış, ülkeleri çevre hassasiyeti konusunda tedbir almaya zorlamaktadır. Bununla birlikte, çevresel bozulmayı ele alan birçok çalışma yapılarak çevresel bozulmada rol oynayan faktörler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte makinelerin üretimde yer alması, tükettikleri enerji itibarıyla çevresel kirliliğe yol açtığı literatürde kabul görmüş bir gerçektir. Bununla birlikte, gelişen teknolojinin üretim tesislerine entegre olması, makinesiz üretimi imkansız hale getirmiştir. Üretimdeki artışın çevresel kirlilikteki rolünü azaltma amacıyla yenilenebilir enerji tüketimine olan geçiş çabaları yetersiz olduğundan dolayı, ekonomik aktivitelerin çevresel bozulma üzerindeki etkisi devam etmektedir.

Ekonomik aktivitenin önemli bir unsuru olan finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişki, son yıllarda incelenmeye başlayan konular arasında olmakla birlikte, bu konuda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ayrıca, literatürde bu konuda fikir birliğine varılmamıştır. Mevcut çalışmalar, finansal gelişme endeksinin bileşenlerini dikkate almadan bir bütün olarak finansal gelişme ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan çalışmalardan farklı olarak, bu çalışma, bankacılık sistemini temsilen finansal kurumlar endeksini ve sermaye piyasasını temsilen finansal piyasalar endeksini kullanarak finansal gelişme endeksini

oluşturan iki ana bileşenin çevresel bozulma üzerindeki etkisini ARDL yöntemini kullanarak ayrı ayrı incelemiştir. Böylece literatürdeki boşluğu doldurarak önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca karbon dioksit emisyonu gibi sadece hava kirliliğini dikkate alan değişken yerine daha kapsamlı olan ekolojik ayak izi kullanılarak daha güvenilir sonuçlar elde etmeyi hedeflemiştir.

Çalışmanın bulguları, uzun dönemde hem bankacılık kurumlarındaki gelişmenin hem de sermaye piyasasındaki gelişmenin çevresel bozulmayı azaltıcı etkisi olduğunu göstermiştir. Fakat, iki endeksin katsayıları karşılaştırıldığında, bankacılık kurumlarındaki gelişmenin etkisinin yaklaşık 4 kat kadar fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca, çalışmanın örnek ülkesinin gelişmiş ülkelerden biri olan ABD olması, finansal gelişmeyle birlikte yeşil teknolojiye erişim imkanının artacağından dolayı çevresel kaliteyi artırıcı etkisi, beklentilerin doğrultusunda elde edilen sonuçtur. Çalışmada ayrıca Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) çerçevesinde kişi başına gelir ile çevresel bozulma arasındaki ilişki test edilmiş olup ÇKE'nin ABD için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka kontrol değişkeni olarak kullanılan yenilenebilir enerji tüketimindeki artış da beklenildiği gibi çevre kirliliğinin azalmasında anlamlı bir role sahiptir.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda, politikacılar için bazı çıkarımlar sunulmaktadır. Sadece üretime odaklanarak çevresel bozulmanın göz ardı edilmesi sürdürülebilir bir durum olmadığından, çevresel bozulma hakkındaki farkındalığın artırılması gerekmektedir. Bu bağlamda finansal gelişmenin sağlanması hem ekonomik büyümeye yol açacak hem de çevresel kaliteyi artırarak kazan-kazan durumunu oluşturacaktır. Konuyla ilgili yapılması planlanan gelecek çalışmalar için ise şu tavsiyeler verilebilir: Finansal gelişmeyi sektörel bazda inceleyerek farklı sektörlerin finansal gelişme ile birlikte çevre üzerindeki etkisinin farklı olup olmadıklarını ele alarak literatüre katkı sağlanabilir. Ayrıca, çevresel bozulmayı temsilen yük kapasitesi faktörü (load

capacity factor) değişkeni kullanılarak çevrenin arz ve talep boyutu eşanlı incelenebilir.

KAYNAKÇA

Adams, S., & Klobodu, E. K. M. (2018). Financial development and environmental degradation: does political regime matter?. *Journal of cleaner production*, 197, 1472-1479.

Ahmad, M., Ahmed, Z., Yang, X., Hussain, N., & Sinha, A. (2022). Financial development and environmental degradation: do human capital and institutional quality make a difference?. *Gondwana Research*, 105, 299-310.

Ahmed, F., Kousar, S., Pervaiz, A., & Ramos-Requena, J. P. (2020). Financial development, institutional quality, and environmental degradation nexus: New evidence from asymmetric ARDL co-integration approach. *Sustainability*, 12(18), 7812.

Ansari, M. A. (2022). Re-visiting the Environmental Kuznets curve for ASEAN: A comparison between ecological footprint and carbon dioxide emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 112867.

Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: a survey. *Ecological economics*, 49(4), 431-455.

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, 251-276.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of economic dynamics and control*, 12(2-3), 231-254.

Khan, S., Khan, M. K., & Muhammad, B. (2021). Impact of financial development and energy consumption on environmental degradation in 184 countries using a dynamic panel model. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 9542-9557.

Mahmood, H., Furqan, M., Hassan, M. S., & Rej, S. (2023). The environmental Kuznets Curve (EKC) hypothesis in China: A review. *Sustainability*, 15(7), 6110.

Mohammed Saud M, A., Guo, P., Haq, I. U., Pan, G., & Khan, A. (2019). Do government expenditure and financial development impede environmental degradation in Venezuela?. *PloS one*, 14(1), e0210255.

Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework. *Economic Modelling*, 22(3), 423-438.

Nasreen, S., & Anwar, S. (2015). The impact of economic and financial development on environmental degradation: An empirical assessment of EKC hypothesis. *Studies in Economics and Finance*, 32(4), 485-502.

Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The long-run and causal analysis of energy, growth, openness and financial development on carbon emissions in Turkey. *Energy economics*, 36, 262-267.

Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). Microfit 4.0: Interactive Econometric Analysis.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.

SARAÇ, Ş., & YAĞLIKARA, A. (2017). Environmental Kuznets Curve: The Evidence from BSEC Countries. *Ege Academic Review*, 17(2), 255-264.

Sehrawat, M., Giri, A. K., & Mohapatra, G. (2015). The impact of financial development, economic growth and energy consumption on environmental degradation: Evidence from India. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 26(5), 666-682.

Shahbaz, M., Nasir, M. A., & Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: the effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843-857.

Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T., & Ali, A. (2013). Revisiting the environmental Kuznets curve in a global economy. *Renewable and sustainable energy reviews*, 25, 494-502.

Stern, D. I. (2018). The environmental Kuznets curve. In *Companion to Environmental Studies* (pp. 49-54). Routledge.

Tamazian, A., Chousa, J. P., & Vadlamannati, K. C. (2009). Does higher economic and financial development lead to environmental degradation: evidence from BRIC countries. *Energy policy*, 37(1), 246-253.

Torras, M., & Boyce, J. K. (1998). Income, inequality, and pollution: a reassessment of the environmental Kuznets curve. *Ecological economics*, 25(2), 147-160.

Vilas-Ghiso, S. J., & Liverman, D. M. (2007). Scale, technique and composition effects in the Mexican agricultural sector: the influence of NAFTA and the institutional environment. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 7, 137-169.

Yahaya, N. S., Mohd-Jali, M. R., & Raji, J. O. (2020). The role of financial development and corruption in environmental degradation of Sub-Saharan African countries. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31(4), 895-913.

BÖLÜM IV

Kurumsal Kalite Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brics-T İçin Panel Veri Analizinden Kanıtlar

Rüya ATAĞLI YAVUZ¹
Refika Görkem YILMAZTÜRK²

Giriş

İktisadi analizler açısından kurum kavramı, bireylerin, firmaların ve diğer karar alma birimlerinin tercihlerini tanımlayan kurallar ve gelenekler şeklinde tanımlanabilir (Kama 2011:185). Kurumsal iktisadın öncülerinden biri olarak kabul edilen ve 1993 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Douglass North, ekonomik değişimleri ve gelişmeleri anlamak ve uzun dönemli bir ekonomik performansı sağlayabilmek için kurumların rolünün çok

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ruyaatakli@comu.edu.tr, Orcid No:0000-0003-3147-333X

² Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, grkematalay@gmail.com Orcid No:0000-0003-1139-6568

önemli olduğunu vurgulamıştır (North 1990). İlk olarak 2012 yılında yayınlanan "Ulusların Düşüşü" (Why Nations Fail) adlı kitaplarıyla oldukça fazla tanınan iktisatçılar olan Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, kurumsal kalitenin ve siyasi kurumların ülkelerin ekonomik başarısı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Ayrıca Acemoğlu vd. tarafından yapılan çeşitli çalışmalar (2001, 2002, 2005) kurumların kalitesinin uzun vadeli büyüme üzerinde kısa vadeliden daha önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Acemoğlu ve Robinson (2012), ekonomik başarının (ya da başarısızlığın) altında yatan şeyin insan yapımı siyasi ve ekonomik kurumlar olduğunu iddia etmektedirler.

Kurumsal kalite, bir kuruluşun etkili bir şekilde yönetilip yönetilmediğini ve belirlenmiş standartlara uygunluğunu değerlendirmektedir. Bu değerlendirme genellikle iş süreçleri, yönetim prensipleri, kalite standartlarına uyum, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi faktörleri içermektedir. Ayrıca kurumsal kalite, yönetim ile sıkça ilişkilidir çünkü etkili yönetim, bir kuruluşun tüm düzeylerinde şeffaflığı, hesap verebilirliği ve etkili karar alabilme yeteneğini içermektedir. İyi bir kurumsal yönetim, paydaşlar arasında güven oluşturur, riskleri azaltır ve uzun vadeli sürdürülebilirliği destekler. Ekonomik özgürlük ise genellikle bir ülkede iş yapma serbestisi, mülkiyet haklarına saygı, düşük düzeyde devlet müdahalesi ve rekabetin desteklenmesi gibi unsurları içermektedir. Kurumsal kalite ve ekonomik özgürlük arasındaki ilişki, iş dünyasının rekabetçiliğini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik edecektir.

Ülkeler arasındaki kurumsal kalite farklılıklarını açıklamak için ise risk durumları, yolsuzluk düzeyleri, politik rejimler ve hukukun üstünlüğü gibi faktörler önemlidir. Bu faktörler, bir ülkenin ekonomik performansını etkileyebilir ve yatırımcıların o ülkede iş yapma kararı almasını etkileyebilir. Bu unsurlar birbirleriyle etkileşim içindedir ve bir ülkenin ekonomik performansını anlamak için geniş bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. İyi bir kurumsal kalite, etkili yönetim ve ekonomik özgürlük bir araya geldiğinde,

genellikle sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesi beklenmektedir.

Bu çalışmada kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin ampirik araştırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda BRİCS-T ülkeleri çerçevesinde 2002- 2022 dönemine ait veriler yardımıyla bir panel veri seti hazırlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünün ardından kurumsal iktisat yaklaşımı hakkında genel bilgi verilmiş ve sonrasında kurumsal kalite kavramı üzerinde durulmuştur. Konu ile ilgili önceki ampirik çalışmalar ayrıntılı biçimde ele alındıktan sonra ampirik analizlerde kullanılacak veri ve izlenecek metodoloji anlatılmıştır. Kurulan model üzerinde uygulanan çeşitli ampirik testlerin bulgularının değerlendirilmesinin ardından da sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

Kurumsal İktisat Yaklaşımı

Günümüzde sosyal bilimlerde yaşanan dönüşüm, özellikle bireysel ve toplumsal davranışların iktisadi düzene etkilerine odaklanan çalışmalarda önemli bir artışa neden olmuştur. Bu dönüşüm, kurumsal iktisat gibi alanlara yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu anlamda, kalıplaşmış davranışları ve ortak kabulleri inceleyen kurumsal iktisat, bu değişimlerle birlikte daha da önem kazanmıştır. Gelişen teknoloji ve analiz teknikleri, araştırmacılara daha karmaşık olayları ve geniş veri setlerini daha etkili bir şekilde analiz etme imkânı tanımaktadır. Bu durum, sosyal bilimlerdeki araştırmacıların karşılaştığı zorlukları aşmalarına ve daha derinlemesine anlayışlar geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Kayıkçı ve Kesgin 2022:53).

Kurumsal iktisat okulu, 19. yüzyıldan itibaren devam eden kapitalizmin yapısal dönüşümünü göz önüne alarak tekелci şirketleri, sendikaları ve devletin iktisadi etkinliklerini kuramsallaştırmayı amaçlamıştır. Özveren'in (2007) belirttiği gibi, bu okul tekелci şirketlerin, sendikaların ve devletin ekonomideki rolünü ve etkileşimlerini teorik bir çerçeve içinde ele almayı amaçlamaktadır. Tekelci şirketler, sendikalar ve devletin ekonomik faaliyetleri üzerine odaklanan bu okul, ekonomik yapıdaki değişimleri ve güç

dinamiklerini anlamak amacıyla özellikle 19. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçteki gelişmeleri incelemektedir. Bu dönem, endüstrileşme, kapitalizmin evrimi, işçi sınıfının oluşumu, büyük şirketlerin yükselişi ve devlet müdahalesindeki değişiklikleri içermektedir. Bu bağlamda, kuramsal iktisadın araştırma alanı, ekonomik aktörlerin birbirleriyle ve toplumla olan ilişkilerini anlamaya yönelik çeşitli modeller ve teoriler geliştirmeye odaklanmaktadır. Bu teoriler, ekonomik güç, sınıf çatışmaları, devlet müdahalesi ve endüstri ilişkileri gibi konuları içermektedir. Bu okul, kapitalizmin evrimini ve yapısal dönüşümünü ele alarak, ekonomik aktörler arasındaki ilişkileri anlamaya ve açıklamaya çalışarak, ekonomik sistemin karmaşıklığını vurgulamaktadır.

Kurumların iktisadi düzen içindeki rolüne yönelik analizler, günümüzde hem eski kurumsal iktisat hem de yeni kurumsal iktisat perspektifinde devam etmektedir. Bu iki yaklaşım arasında zaman zaman kesişimler görülmekle birlikte, her biri farklı vurgular ve odak noktaları ile kurumsal iktisat alanına katkı sağlamaktadır. Eski kurumsal iktisat, kurumları, iktisadi davranışın temel belirleyicileri olarak görmektedir. Eski kurumsal okulun önde gelen isimleri olarak Veblen, Commons, Ayres ve Mitchell gibi önemli teorisyenler gösterilebilir (Kama, 2011: 187). Bu yaklaşım, formel ve enformel kuralların ekonomik düzen içindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Formel kurallar, resmi kuralları ve yasal düzenlemeleri içerirken, enformel kurallar, geleneksel, kültürel ve toplumsal normları ifade etmektedir. Bu çerçevede içinde, kurumların iktisadi kalkınmadaki rolü, kuralların etkisi ve ekonomik performans arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Yeni kurumsal iktisat perspektifi ise, daha geniş bir bakış açısı sunarak kurumları daha dinamik ve evrimsel bir süreç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, kurumların ekonomik çevre ile etkileşim içinde evrildiğini ve değiştiğini vurgulamaktadır. Yeni kurumsal okulun önde gelen isimleri ise Coase, North, Olson, Acemoğlu ve Robinson gibi önemli teorisyenlerdir. Son dönemdeki analizlerde, demokrasi, mülkiyet hakkı, rasyonalite gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Bu, kurumların iktisadi kalkınma süreçlerindeki etkileşimlerini daha geniş bir bağlamda

değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu iki perspektif arasındaki kesişmeler, kurumsal iktisat literatürünün zenginleşmesine ve kurumların iktisadi düzen içindeki rolünün daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, kurumsal değişimin ve evrimin önemini vurgulayarak, ekonomik gelişmeyi etkileyen faktörleri daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kurumsal Kalite Kavramı

Kurumsal kalite, bir kuruluşun süreçlerini ve faaliyetlerini etkili bir şekilde yönetme yeteneği olarak düşünülebilir. Bu genellikle belirli standartlara, yönetim prensiplerine ve kalite politikalarına uymayı içermektedir.

Bu kavram genellikle "yönetişim" ve "ekonomik özgürlük" gibi kavramlarla birlikte ele alınmaktadır çünkü iyi bir kurumsal kalite genellikle bu unsurlarla ilişkilidir. Ülkeler arasındaki kurumsal kalite farklılıkların açıklanması içinse risk durumları, yolsuzluk düzeyleri, politik rejimler ve hukukun üstünlüğü gibi değişkenler dikkate alınmaktadır (Yamak 2017: 67). Bu faktörler, bir ülkenin ekonomik performansını ve büyümesini belirlemede önemli bir rol oynamaktadır.

Dünya geneli yönetim göstergeleri (Worldwide Governance Indicators (WGI)), Dünya Bankası tarafından geliştirilen ve ülkelerin yönetim performansını değerlendirmek için kullanılan bir araçtır. WGI, altı ana gösterge seti sunmaktadır ve bu göstergeler, ülkelerin yönetim ve dolayısıyla kurumların kalitesini değerlendirmek için kullanılmaktadır (Kaufman ve Kraay 2023). Bu göstergeler şunlardır: hukukun üstünlüğü, düzenleyici kalite, politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu, hükümetin etkinliği, yolsuzluk kontrolü, katılım ve hesap verebilirlik. Söz konusu göstergeler, ülkeler arasındaki kurumsal kaliteyi ölçmek ve karşılaştırmak için kullanılmaktadır. Her bir gösterge, belirli bir yönü değerlendirmekle birlikte, bir ülkenin genel yönetim performansını anlamak için bir araya getirilmektedir. WGI, dünya

genelindeki birçok ülkenin yönetişimin dolayısıyla da kurumların kalitesini değerlendirmek için kullanılan önemli bir araçtır. Bu göstergeler, politika yapıcılar, akademisyenler ve sivil toplum kuruluşları tarafından ülkeler arasındaki kurumsal kalite farklarını anlamak ve geliştirmek için kullanılmaktadır. Göstergeler için verilen değerler, Dünya Bankası veri tabanında tahmin olarak ifade edilmiş ve standart normal dağılım birimlerinde, yani yaklaşık -2,5 (zayıf) ile 2,5 (güçlü) arasında değişen, ülkenin toplam gösterge üzerindeki puanını vermektedir.

Tablo 1. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetişim göstergelerinden biri olan yolsuzluk algısı kontrolü göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini göstermektedir. Yolsuzluğun kontrolü hem küçük hem de büyük yolsuzluk biçimlerinin yanı sıra devletin elitler ve özel çıkarlar tarafından "ele geçirilmesi" de dahil olmak üzere, kamu gücünün özel çıkarlar için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algıları ölçmektedir. Özetle bu gösterge, yolsuzluk seviyelerini ve halkın yolsuzlukla mücadeledeki algısını ölçmektedir.

Tablo 1. BRİCS-T Ülkelerinde Yolsuzluk Algısı Kontrolü

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	-0.01858	0.013239	0.043806	-0.428935	-0.498798	-0.566063
Rusya	-1.053342	-0.943414	-1.099215	-0.929948	-0.920366	-0.979387
Hindistan	-0.38109	-0.403302	-0.463755	-0.292916	-0.316494	-0.321811
Çin	-0.27119	-0.208549	-0.57001	-0.070957	0.030393	0.01597
Güney Afrika	0.732927	0.55027	0.065393	-0.05896	-0.034114	-0.319765
Türkiye	-0.148074	-0.25808	0.025415	-0.361127	-0.407551	-0.467645

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 2. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetişim göstergelerinden biri olan hükümetin etkinliği göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini

göstermektedir. Hükümetin etkinliği, kamu hizmetlerinin kalitesi, kamu hizmetlerinin kalitesi ve siyasi baskılardan bağımsızlık derecesi, politika oluşturma ve uygulama kalitesi ve hükümetin bu politikalara bağlılığının güvenilirliği ile ilgili algıları kapsamaktadır. Bu gösterge kamu hizmetlerinin verimli bir şekilde sunulup sunulmadığını değerlendirmektedir.

Tablo 2. BRİCS-T Ülkelerinde Hükümetin Etkinliği

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	-0.143134	0.043085	-0.086863	-0.465359	-0.492296	-0.587532
Rusya	-0.452227	-0.673456	-0.601687	-0.110943	-0.210496	-0.695411
Hindistan	-0.111607	-0.187352	0.031656	0.375041	0.250856	0.370331
Çin	-0.348654	-0.158843	0.091845	0.644195	0.809332	0.495032
Güney Afrika	1.020496	0.645909	0.191702	0.045241	-0.071013	-0.125318
Türkiye	-0.076127	-0.020435	0.315035	-0.158615	-0.118562	-0.19903

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 3. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetim göstergelerinden biri olan siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini göstermektedir. Siyasi istikrar ve şiddet/terörizmin yokluğu siyasi istikrarsızlık ve/veya terörizm de dahil olmak üzere siyasi nedenli şiddet olasılığına ilişkin algıları ölçmektedir. Bu gösterge ülkedeki siyasi ortamın istikrarını değerlendirmektedir.

Tablo 3. BRİCS-T Ülkelerinde Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörün Olmaması

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	-0.22046	0.184102	0.013476	-0.44561	-0.4197	-0.33147
Rusya	-1.17785	-1.39924	-0.92946	-0.66741	-0.7079	-0.919
Hindistan	-0.97258	-1.00121	-1.27798	-0.84114	-0.692	-0.56861
Çin	-0.09785	-0.20992	-0.65706	-0.4731	-0.51673	-0.44107
Güney Afrika	-0.37919	-0.22786	-0.02943	-0.25289	-0.75098	-0.72212
Türkiye	-1.25875	-0.80017	-0.91529	-1.14386	-1.13676	-1.03987

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 4. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetim göstergelerinden biri olan düzenleyici kalite göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini göstermektedir. Düzenleyici kalite, hükümetin özel sektör gelişimine izin veren ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler formüle etme ve uygulama becerisine ilişkin algıları ölçmektedir. Bu gösterge, devlet bürokrasisinin etkinliğini ve profesyonelliğini de değerlendirmektedir.

Tablo 4. BRİCS-T Ülkelerinde Düzenleyici Kalite

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	0.296933	0.258442	0.24662	-0.11101	-0.12161	-0.22044
Rusya	-0.43017	-0.5226	-0.31051	-0.48385	-0.54234	-1.14197
Hindistan	-0.55335	-0.1595	-0.41047	-0.12849	-0.09085	-0.05045
Çin	-0.26665	-0.32496	-0.32095	-0.20264	-0.33224	-0.41842
Güney Afrika	0.515014	0.540943	0.445573	0.020495	-0.09071	-0.18513
Türkiye	0.103579	0.245815	0.312994	-0.02479	-0.10067	-0.24464

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 5. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetim göstergelerinden biri olan hukukun üstünlüğü göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini göstermektedir. Hukukun üstünlüğü, özellikle sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet hakları, polis ve mahkemelerin kalitesi ile suç ve şiddet olasılığı olmak üzere, aktörlerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendikleri ve bu kurallara ne ölçüde uyduklarına ilişkin algıları kapsamaktadır. Bu gösterge, yasal kurumların kalitesini ve hukukun etkin bir şekilde uygulanmasını değerlendirmektedir.

Tablo 5. BRİCS-T Ülkelerinde Hukukun Üstünlüğü

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	-0.223502	-0.244872	0.056414	-0.231702	-0.30065	-0.257251
Rusya	-0.794188	-1.083695	-0.795791	-0.805172	-0.885359	-1.195294
Hindistan	0.313456	0.34808	-0.035811	-0.057719	-0.108277	0.1147
Çin	-0.54559	-0.516117	-0.472602	-0.102287	0.010761	-0.041444
Güney Afrika	0.087929	0.148772	0.097749	-0.240638	0.06908	0.019737
Türkiye	-0.138795	-0.070946	0.04998	-0.42047	-0.432599	-0.458116

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6. Dünya Bankası tarafından yayınlanan dünya geneli yönetim göstergelerinden biri olan katılım ve hesap verebilirlik göstergesinin BRİCS-T ülkeleri için yıllık tahminlerini göstermektedir. Katılım ve hesap verebilirlik bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçme sürecine ne ölçüde katılabildiklerinin yanı sıra ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve özgür medyaya ilişkin algıları da ölçmektedir.

Tablo 6. BRİCS-T Ülkelerinde Katılım ve Hesap Verebilirlik

	1996	2000	2010	2020	2021	2022
Brezilya	0.242077	0.301594	0.571349	0.288439	0.255605	0.214864
Rusya	-0.219652	-0.34627	-0.889001	-1.072273	-1.101229	-1.261634
Hindistan	0.476564	0.352063	0.443313	0.126321	0.090989	0.050906
Çin	-1.361545	-1.384081	-1.680547	-1.658738	-1.642868	-1.609575
Güney Afrika	0.841139	0.74624	0.60209	0.688375	0.770391	0.707014
Türkiye	-0.12976	-0.2892	-0.084817	-0.860569	-0.859697	-0.926608

Kaynak: Dünya Bankası verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Literatür İncelemesi

Ekonomik performansın kurumlar aracılığıyla nasıl şekillendiği ve kurumsal kalitenin ekonomik sonuçlarının belirlenmesi için bu alanda yapılan teorik ve ampirik araştırmalar büyük önem arz etmektedir. Kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda ampirik çalışma bulunmaktadır.

Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların genel bir sınıflandırmasını sunmak gerekirse incelemelerin üç ana grupta toplanmış olduğu görülmektedir (Karakayalı ve Yanıkkaya, 2006). Bunlar şöyle özetlenebilir:

1. *Grup: Hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları ve devlet yönetimi:* Bu grup çalışmalar, bir ülkedeki kurumların etkinliğini ölçmek için hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet haklarının korunması ve devlet yönetiminin etkinliği gibi faktörleri ele almaktadır. Bu faktörler arasında bir bağlantı kurarak, yolsuzluk seviyeleri ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu bağlamda, bir ülkenin hukuk düzeni ve devlet yönetimi kalitesinin ekonomik performans üzerindeki etkileri araştırılmaktadır.

2. *Grup: Politik haklar, sivil özgürlükler ve demokrasi göstergeleri:* İkinci grup çalışmalar, bireylerin sahip olduğu politik haklar, sivil özgürlükler ve demokrasi göstergeleri gibi faktörleri kullanarak kurumlarla büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu bağlamda, demokratik süreçlerin, politik özgürlüklerin ve birey haklarının ekonomik performans üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.
3. *Grup: Kurumların fonksiyonel ve güçlü oluşu:* Son grup çalışmalar, kurumların fonksiyonel ve güçlü olmalarının, makroekonomik istikrarı sağlamada, piyasaları denetlemede, sosyal güvenliği sağlamada, sosyal ve politik sorunları çözmedeki etkinliği ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda, kurumsal kalitenin genel toplumsal ve ekonomik istikrara olan katkılarına odaklanılmaktadır.

Özetle, bu üç grupta incelenen faktörler arasında hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet hakları, devlet yönetiminin etkinliği, politik haklar, sivil özgürlükler, demokrasi göstergeleri, kurumların fonksiyonel ve güçlü oluşu gibi önemli unsurlar yer almaktadır.

Aşağıda kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ortaya koymaya çalışan bazı ampirik çalışmalar özetlenmektedir:

Barro (1996), 100 ülke için 1960-1990 dönemi verileriyle yaptığı çalışmada kurumsal faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre, ele alınan kurumsal faktörlerden özellikle hukukun üstünlüğünün büyüme üzerinde önemli derecede etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca politik özgürlüklerin, hukukun üstünlüğüne kıyasla, ekonomik büyüme üzerinde daha az etkili olduğu belirtilmiştir. Bazı göstergelerdeki iyileşmenin ise ekonomik büyümeyi negatif etkileyebileceği öne sürülmüştür. Bu bağlamda örneğin, ılımlı bir demokrasi düzeyinin artmasının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkileyeceği ifade edilmiştir.

Chong ve Calderon (2000) tarafından yapılan çalışmada, 110 ülke için 1972-1995 dönemi verileri kullanılarak kurumsal kalite ile

ekonomik büyüme arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. Ampirik bulgular yorumlandığında kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi tespit edildiği ifade edilmiştir. Ayrıca ülke ne kadar fakirse ve bekleme süresi ne kadar uzunsa, kurumsal reformun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin o kadar fazla olacağı belirtilmiştir.

Huynh ve Chavez (2009) tarafından yapılan çalışmada kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerine etkisi 1996-2006 dönemi verileri kullanılarak 127 ülke için ampirik olarak araştırılmıştır. Ampirik bulgular, ifade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu, siyasi istikrar ve hukukun üstünlüğü gibi kurumsal kalite göstergelerinin önemli ölçüde ekonomik büyüme ile ilişkili olduğuna işaret etmektedir.

Siddiqui ve Ahmed (2009) yaptıkları çalışmada, 1988-2003 dönemi verilerini kullanarak 43 ülke için kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini ampirik testler yardımıyla incelemişlerdir. Çalışmanın ampirik bulguları, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasında güçlü, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Artan ve Hayaloğlu (2014) yaptıkları çalışmada Türkiye’de kurumsal yapı ile ekonomik büyüme ilişkisini 1972-2009 dönemi için ampirik olarak araştırmışlardır. Ampirik bulgular, kurumsal kaliteyi temsilen modele dahil edilen politik özgürlükler düzeyinin büyümeyi uzun vadede pozitif etkilediği fakat kısa vadede iki değişken arası ilişki tespit edilemediğini göstermektedir.

Aytun ve Akın (2014) yaptıkları çalışmada 2000-2010 döneminde 83 ülkeye ait veriler kullanarak kurumsal kalite endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini ampirik olarak analiz etmişlerdir. Ampirik analiz bulguları, alt gelir gurubundaki ülkelerde değişkenler arası herhangi nedensellik ilişkisinin bulunmadığını işaret etmektedir. Buna karşın orta gelir grubundaki ülkelerde kurumsal kalite endeksinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ifade

edilirken, yüksek gelir grubundaki ülkelerde çift taraflı nedensellik ilişkisinin bulunduğu ifade edilmiştir.

Alataş ve Peker (2016) tarafından yapılan çalışmada 1996-2012 döneminde 122 ülke için kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi teknikleri yardımıyla araştırmışlardır. Ampirik bulgular, gelir düzeyi açısından ülke gruplarına göre farklılaşmakla birlikte kurumsal kalite ile ekonomik büyüme pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğunu göstermektedir.

Figankaplan (2017), yaptığı çalışmada 11 ülkenin 1990-2015 dönemi verilerini kullanarak kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisini ampirik olarak Mankiw-Romer-Weil (MRV) ekonomik büyüme modelini panel veri analizi teknikleri yardımıyla ampirik olarak analiz etmiştir. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular, mülkiyet haklarının korunması, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü göstergeleri ile büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin varlığına işaret ederken; yargı bağımsızlığı ve düzenlemelerin kalitesi ile büyüme arasında negatif yönde bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Yamak (2017) yaptığı çalışmada Körfez İşbirliği Konseyi üyesi 6 ülke için 1995-2014 döneminde kurumsal kalite göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisini ampirik olarak araştırmıştır. Çalışmanın ampirik bulguları, ifade özgürlüğü ve hesap verme sorumluluğu ile yolsuzluğun kontrolü göstergelerinin ekonomik büyümeye etkisinin pozitif ve istatistiki olarak anlamlı olduğuna; hukukun üstünlüğü ile düzenlemelerin kalitesi göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Fakat bulgular değerlendirildiğinde politik istikrar ve şiddet yokluğu ile yönetimin etkinliği göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkilerinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

Şahin tarafından 2018 yılında yapılan çalışmada, kurumsal kaliteyi temsil etmesi için politik özgürlükler ve yönetim endeksi kullanılarak, MENA ülkelerinde ekonomik büyüme ve kurumsal kalite arasındaki ilişki 2002-2015 dönemi verileriyle ampirik olarak

analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, MENA ülkelerinde kurumsal kalite ile büyüme arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

Teyyare ve Sayaner'in (2018) çalışmasında 1984-2014 döneminde Türkiye'de sabit sermaye yatırımları, kamunun borçlanması ve kurumsal kalitenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ampirik olarak analiz edilmiştir. Ampirik bulgular, sabit sermaye yatırımlarıyla kurumsal kalitenin büyümeyi pozitif yönde etkilediğini, kamu borçlanma düzeyinin ise negatif yönde etkilediğini işaret etmektedir.

Doğanay ve Değer (2020)'in yaptığı çalışmada 23 az gelişmiş, 63 gelişmekte olan ve 48 gelişmiş ülke için 2002-2018 döneminde kurumların ekonomik büyüme üzerinde etkisi iki aşamalı GMM yöntemi yardımıyla ampirik olarak araştırılmıştır. Ampirik bulgular yorumlandığında kurumsal kaliteyi temsil eden göstergelerden idari kalitenin kişi başı gelir artışının açıklanmasında en önemli faktör olduğu ifade edilmiştir.

Wandeda (2021) tarafından yapılan çalışmada 35 Sahra Altı Afrika ülkesi için 2006-2018 dönemi verileri ile kamu harcamaları, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi iki aşamalı GMM modeli ile test edilmiştir. Bulgulara göre ülkenin gelir düzeyinin düşük ve iyi olmasına göre değişen seviyelerde kurumsal kalite ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Ayhün ve Kılınç (2023) yaptıkları çalışmada 38 ülkeli (OECD üyesi) bir panel veri seti yardımıyla 2002-2020 yılları arasında kurumsal kalite ile ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmişlerdir. Ampirik bulgular, politik istikrar ve şiddetin olmaması, düzenleme kalitesi ile hukukun üstünlüğü göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğuna işaret etmektedir. Buna göre daha düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde kurumsal kalitenin büyüme üzerinde etkisinin daha güçlü olduğu ifade edilmiştir.

Tutgun ve Savaş (2023) tarafından yapılan çalışmada 42 Sahra Altı Afrika ülkesinin 2002-2019 döneminde finansal gelişme, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi araştırılmıştır. Ampirik kanıtlar, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi hem de kurumsal kaliteden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğuna işaret etmektedir.

Veri ve Metodoloji

Çalışmada kurumsal kalite ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, BRICS-T (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) ülkeleri için 2002-2022 dönemi verileri kullanılarak, panel veri analizi teknikleri yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada ele alınan dönem kısıtı, kurumsal kaliteyi temsil eden göstergelerin 2002 yılından itibaren yıllık seri olarak (bu göstergeler Dünya Bankası tarafından 1996 yılından başlamak üzere, sırasıyla 1998 ve 2000 yıllarında iki yılda bir olacak şekilde yayınlanmıştır) hesaplanmasına göre belirlenmiştir. Ampirik analizde kullanılan model ve kısaltmalarla gösterilen değişkenler şöyledir:

$$PGDP_{it} = \alpha + \beta_1 PV_{it} + \beta_2 RL_{it} + \beta_3 RQ_{it} + \beta_4 VA_{it} + \beta_5 GE_{it} + \beta_6 CC_{it} + u_{it}$$

PGDP = Kişi başına düşen gelir artışı (kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla artışı) %

RL= Hukukun üstünlüğü

RQ= Düzenleyici kalite

PV= Politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu

GE= Hükümetin etkinliği

CC= Yolsuzluk kontrolü

VA= Katılım ve hesap verebilirlik

Kurumsal kaliteyi temsil eden hukukun üstünlüğü (RL), düzenleyici kalite (RQ), politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu (PV), hükümetin etkinliği (GE), yolsuzluk kontrolü (CC), katılım ve

hesap verilebilirlik (VA) endeksleri, bir tahminin ülkenin toplu gösterge üzerindeki puanını standart normal dağılım birimlerinde ifade ettiğini belirtir. Yani, bu puanlar yaklaşık olarak -2.5 zayıf ve 2.5 güçlü olarak değerlendirilir. Verilerin tamamı Dünya Bankası (2023a, 2023b) veri tabanından elde edilmiştir.

Analizde kullanılan değişkenlere ait betimleyici istatistik sonuçları Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde 2002-2022 dönemine ilişkin BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyümenin ortalamasının 3.71 olduğu görülmektedir. Aynı dönemde söz konusu ülkelerde politik istikrar ve şiddet (PV) -0.66, hukukun üstünlüğü (RL) -0.27, düzenleyici kalite (RQ) -0.08, hükümetin etkinliği (GE) -0.000672, katılım ve hesap verilebilirlik (VA) -0.24 ve yolsuzluk kontrolünün (CC) ortalama değeri -0.34 olarak belirlenmiştir. Değişkenlerin standart sapmaları da çok yüksek değildir. Dolayısıyla, standart sapmalar çok yüksek olmadığından verilerin ortalamaya yakın dağıldığı söylenebilir.

Tablo 7. Betimleyici İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
PGDP	126	3.712336	4.012156	-7.82775	13.63582
PV	126	-0.6564338	0.4497639	-2.007215	0.3278003
RL	126	-0.2716912	0.3424956	-1.195294	0.1813098
RQ	126	-0.0805901	0.3423426	-1.141973	0.8195863
GE	126	-0.000672	0.3105395	-0.695411	0.8093318
VA	126	-0.2419905	0.837606	-1.74897	0.7703912
CC	126	-0.3374505	0.3659264	-1.141307	0.4838572

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Model tahmini için öncelikle bazı testlerin yapılması gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle çoklu doğrusal bağıntı, değişen varyans ve otokorelasyon olup olmadığı incelenmiştir. Çoklu doğrusal bağıntı için bağımsız değişkenler arasındaki korelasyon tablosu oluşturulmuş, sonrasında Variance Inflation Factor (VIF) testi yapılmıştır.

Modelde otokorelasyon varlığı Baltagi Wu (1999) LBI Yerel En İyi Değişmezlik testi ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan

(1982) testleri ile sınanmıştır. Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982), Durbin Watson testini birinci mertebeden otokorelasyonun varlığı hipotezine göre geliştirmiştir. Bu test istatistiği hem sabit etkili hem de rassal etkili model için hesaplanabilmektedir. Durbin Watson-d test istatistiği formülü şu şekilde hesaplanır:

$$DW = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\tilde{e}_{it} - \tilde{e}_{it-1})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \tilde{e}_{it}^2}$$

Baltagi Wu (1999) tarafından LBI (Yerel en iyi değişmez testi) geliştirilmiştir. Testin hipotezleri şu şekildedir:

$H_0: \rho = 0$ (Otokorelasyon yoktur)

$H_1: |\rho| < 1$ (Otokorelasyon vardır)

Hesaplanan test istatistiği 2'den küçük ise H_0 hipotezi reddedilerek otokorelasyon olduğuna karar verilir.

Değişen varyans sorunu varlığı sabit etkili modellerde Değiştirilmiş Wald Testi ile sınanmaktadır. Değiştirilmiş Wald Testi hipotezleri şöyledir (Yerdelen Tatoğlu, 2013: 237):

$H_0: \sigma_i = \sigma$ (Değişen varyans yoktur)

$H_1: \sigma_i \neq \sigma$ (Değişen varyans vardır)

Değiştirilmiş Wald Testi istatistik denklemi şöyledir:

$$W = \sum_{i=1}^N \frac{(\sigma_i^2 - \sigma^2)}{v_i}$$

Normal dağılım ihlalinde de kullanılabilen Değiştirilmiş Wald testinin, $N > T$ durumunda etkinliği azalmaktadır.

Model tahmin etmek için gereken testler yapıldıktan sonra, uygun modele karar verilecektir. Sabit etkiler (fixed effect) ve rassal etkiler (random effect) modelleri arasından uygun modelin seçilmesi gerekir. Bu seçim için Hausman (1987) testi yapılmıştır. Hausman testi hipotezleri şöyledir (Greene, 1997: 632-633):

$$H_0: E (U_{it} / X_{it}) = 0$$

$$H_1: E (U_{it} / X_{it}) \neq 0$$

Rassal etkiler modelinin geçerli olduğu H_0 hipotezine karşı sabit etkiler modelinin geçerli olduğu alternatif hipotez test edilir.

Model tahmini yapılırken değişen varyans ya da otokorelasyon gibi sorunları gidermek için Tahmin Edilmiş Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (EGLS) modeli kullanılmaktadır. Bu yöntemin kullanılması ile regresyon tahmini daha tutarlı sonuçlar vermektedir (Baum, 2006: 159).

Ampirik Uygulama ve Bulgular

Değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı probleminin varlığını incelemek için öncelikle korelasyon matrisi oluşturulmuştur. Korelasyon matrisi Tablo 8’de gösterilmektedir. Korelasyon tablosu incelendiğinde, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi 0.80’den yüksek olmadığı için değişkenler arasında çoklu doğrusal bağıntı sorunu olmadığı ifade edilebilir.

Tablo 8. Bağımsız Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu

	PV	RL	RQ	VA	GE	CC
PV	1					
RL	0.179864	1				
RQ	0.36680	0.54421	1			
VA	0.19672	0.64742	0.50599	1		
GE	0.23188	0.59647	0.50173	0.018531	1	
CC	0.40535	0.78341	0.784430	0.50748	0.70654	1

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Korelasyon matrisini desteklemesi açısından çoklu doğrusal bağıntı varlığını sınavan VIF (Variance Inflation Factor) testi yapılmıştır. VIF, modelin açıklayıcı gücünün çoklu bağımlılık nedeniyle ne derece bozulduğunu göstermektedir. VIF şu şekilde tahmin edilir (Schroeder,1990: 180):

$$VIF = \frac{1}{1-R^2}$$

VIF sonuçları Tablo 9’da gösterilmiştir. Literatür incelendiğinde, bazı çalışmalarda VIF testi sonucunun 5, bazı çalışmalarda ise VIF testi sonucunun 10’dan küçük olduğu durumda değişkenler arası çoklu doğrusal bağıntı sorunu olmadığı ifade edilmektedir. Tablo 9 incelendiğinde ortalama VIF değerinin $4 < 5$ olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ampirik modele dahil edilen değişkenler arası çoklu doğrusal bağıntı problemi olmadığı kararına varılmaktadır.

Tablo 9. VIF Test Sonuçları

Değişken	VIF	1/VIF
PV	1.29	0.775064
RL	5.27	0.189666
RQ	3.12	0.320908
VA	3.76	0.266274
GE	3.93	0.254650
CC	6.62	0.151146
Ortalama VIF	4.00	

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Panel veri modellerinde uygun model seçmek için Hausman testi kullanılmaktadır. Hausman (1987) testi, sabit etkiler ile tesadüfi etkiler modelleri arasında uygun modelin seçilmesini sağlar. Hausman testi sonuçları Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Hausman Testi Sonuçları

Hipotezler:		
H ₀ : Tesadüfi etkiler modeli uygundur		
H ₁ : Sabit etkiler modeli uygundur		
		Model Seçimi
Ki-Kare İstatistiği	69.58	Sabit Etkiler Modeli
(Olasılık Değeri)	(0.0000)	

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Hausman testi sonuçları incelendiğinde, testin ki-kare istatistiği ve olasılık değerine göre “H₀: tesadüfi etkiler modeli uygundur” hipotezi reddedilmiştir. Uygun modelin sabit etkiler modeli olduğuna karar verilmiştir.

Modelde öncelikle otokorelasyon sorunu sınanmalıdır. Otokorelasyon göz ardı edilerek tahmin edilen modellerde R² ve t istatistiklerinin katsayıları da beklenenden yüksek çıkacaktır. Bu durumda modelin güvenilirliği şüpheli olacağından otokorelasyon varlığı sınanmalı ve ona göre tahminler yapılmalıdır (Uysal ve Günay,2001: 278).

Bu çalışmada otokorelasyon varlığı Durbin-Watson'ın genelleştirilmiş hali olan Bhargava, Franzini ve Narendranathan otokorelasyon testi ile sınanmıştır. Burada $\rho=0$ sıfır hipotezi (otokorelasyon yoktur), $|\rho|<1$ (otokorelasyon vardır) alternatif hipotezine karşı test edilmektedir (Bhargava, Franzini ve Narendranathan, 1982: 535). Modelde değişen varyans varlığı ise değiştirilmiş Wald testi (Greene, 2000) kullanılmıştır. Otokorelasyon ve değişen varyans için yapılan test sonuçları Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Otokorelasyon ve Değişen Varyans Test Sonuçları

Test	Test istatistiği	Olasılık değeri
Değiştirilmiş Wald Testi	11.71	0.0688
Modified Bhargava et al.	1.9387741	0.0000
Durbin Watson		
Baltagi-Wu LBI	1.9804959	0.0000

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Değiştirilmiş Wald testi sonucu incelendiğinde olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için “H₀: Sabit varyans varsayımı geçerlidir” hipotezi kabul edilmektedir. Modelde değişen varyans sorunu bulunmamıştır. Otokorelasyon test sonuçları ise test istatistiği her ikisinde de 2'den küçük olduğu için “H₀: Otokorelasyon yoktur” hipotezi reddedilmektedir. Modelde otokorelasyon sorunu olduğu bulunmuştur.

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin varlığı Panel EGLS (Cross-section SUR) yöntemiyle tahmin edilmiştir. Modelde otokorelasyon sorunu olduğu için bu tahmin yöntemi daha tutarlı sonuçlar verecektir. Panel EGLS tahmin sonuçları Tablo 12'de gösterilmektedir.

Tablo 12: Panel EGLS Tahmin Sonuçları (Cross-section SUR)

Bağımlı Değişken = PGDP				
Yöntem = Panel EGLS (Cross-section SUR)				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık değeri
PV	-0.241369	0.534244	-0.451796	0.6523
RL	-1.928209	1.272518	-1.515271	0.1327
VA	0.894924	1.453034	0.615901	0.5393
RQ	5.468852	1.201820	4.550474	0.0000*
CC	1.764106	1.289657	1.367887	0.1742
GE	-4.415029	1.382048	-3.194556	0.0018*
C(Sabit)	4.273253	0.929724	4.596260	0.0000
R ² = 0.74		F-ist. = 26.04926		
		F-prob. = (0.0000)		
		DW = 1.865043		

Kaynak: Yazarların hesaplamaları

Modelin tahmin sonuçları incelendiğinde, modelin bütünsel olarak anlamlılığını ifade eden F istatistik değeri ve olasılık değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Modelin açıklama gücünü gösteren R² değeri %74 bulunmuştur. Açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimin %74'ünü açıkladığı belirlenmiştir. Modelde düzenleyici kalite (RQ) ve hükümetin etkinliği (GE) değişkenlerinin katsayıları ve olasılık değerleri göz önünde bulundurulduğunda bu göstergeler ile ekonomik büyüme (PGDP) arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Düzenleyici kalite (RQ) değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır ve değişkenler arası ilişki pozitif yönlüdür. Düzenleyici kalite (RQ)' deki 1 birimlik değişim ekonomik büyüme (PGDP) üzerinde 5.47 birimlik bir artışa neden olmuştur. Hükümetin etkinliği (GE) değişkeni istatistiki olarak anlamlıdır ve değişkenler arası ilişki negatif yönlüdür. Buna göre hükümetin etkinliği (GE) değişkenindeki 1 birimlik artış ekonomik büyüme üzerinde (PGDP) 4.42 azalmaya yol açmaktadır.

Bulgular değerlendirildiğinde diğer bağımsız değişkenlerin olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması sebebiyle modelde elde edilen katsayılarının istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla ele alınan dönemde BRİCS-T ülkeleri için ele alınan panel veri setine uygulanan ampirik testlerin bulguları panelin geneli için değerlendirildiğinde, hukukun üstünlüğü (RL), politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu (PV), yolsuzluk kontrolü (CC), katılım ve hesap verilebilirlik (VA) göstergeleri ile ekonomik büyüme ile arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı ifade edilebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada kurumsal kalite ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak araştırmak amacıyla BRİCS-T ülkelerine ait 2002-2022 yılları arası veriler ile bir panel veri seti hazırlanmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin ortaya konulabilmesi için panel veri analizi tekniklerinden yararlanarak, bağımlı değişkenin kişi başına düşen gelir artışı olduğu ve bağımsız değişkenlerin de kurumsal kalite göstergeleri olarak ifade edilen hukukun üstünlüğü (RL), düzenleyici kalite (RQ), politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu (PV), hükümetin etkinliği (GE), yolsuzluk kontrolü (CC), katılım ve hesap verilebilirlik (VA) endeksleri kullanılarak bir model oluşturulmuştur.

Kurulan modelin panel EGLS tahmin bulguları, düzenleyici kalite (RQ) ve hükümetin etkinliği (GE) değişkenlerinin katsayıları ve olasılık değerleri göz önünde bulundurulduğunda 2002-2022 döneminde BRİCS-T ülkelerinde bu göstergeler ile ekonomik büyüme (PGDP) arasında istatistiki olarak anlamlı ilişki olduğu sonucuna işaret etmiştir. Buna göre düzenleyici kalite (RQ) değişkeni istatistiksel olarak anlamlıdır ve değişkenler arası ilişki pozitif yönlüdür. Düzenleyici kalite (RQ)'deki 1 birimlik artışın ekonomik büyümede 5.47 birimlik bir artışa neden olacağı söylenebilir. Ayrıca hükümetin etkinliği (GE) değişkeni de istatistiksel olarak anlamlıdır fakat değişkenler arası ilişki negatif yönlüdür. Buna göre hükümetin etkinliği (GE) değişkenindeki 1

birimlik artış ekonomik büyümede 4.42 azalmaya yol açmaktadır. Bunlara ek olarak ampirik bulgular, diğer bağımsız değişkenlerin, olasılık değerlerinin 0,05'ten büyük olması sebebiyle, modelde elde edilen katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığına işaret etmektedir. Dolayısıyla ele alınan dönemde BRİCS-T ülkeleri için hukukun üstünlüğü (RL), politik istikrar ve şiddet/terörün yokluğu (PV), yolsuzluk kontrolü (CC), katılım ve hesap verilebilirlik (VA) göstergeleri ile ekonomik büyüme ile arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olmadığı söylenebilir.

Düzenleyici kalite, bir ülkenin ekonomik faaliyetlerini düzenleyen ve kontrol eden kurallar, standartlar ve politikaların etkinliğini ifade etmektedir. Etkili düzenleme, iş dünyası için güvenli, adil ve öngörülebilir bir ortam sağlayacaktır. Bu da yatırımcıların ve işletmelerin uzun vadeli planlamalarını yapmalarına olanak tanıyacak ve böylece ekonomik büyümeyi destekleyecektir. Ayrıca bir ülkede düzenleyici kalitenin iyi olması, rekabeti destekleyen bir çerçeve oluşturarak şirketlerin daha inovatif ve verimli olmalarını teşvik edebilir, bu da yine ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir. Diğer yandan etkili düzenleme, haksız rekabeti önleyerek ve piyasa katılımcıları arasında eşit bir rekabet ortamı sağlayacaktır. Bu, piyasadaki güç dengesizliklerini azaltarak ve ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Bunlara ek olarak güçlü düzenleyici çerçeve, yatırımcılara ve finansal kuruluşlara da güven sağlayarak sermaye akışının artırmasını ve bu yolla ekonominin büyümesini sağlayacaktır.

Her ne kadar çalışmanın ampirik bulguları tersini söylese de hükümetin etkinliğinin artmasıyla ekonomik büyümenin azalmasının, teorik düzeyde genellikle beklenmeyen bir durum olduğu belirtilebilir. Çoğu durumda, etkin bir hükümet, ekonomik büyümeyi destekleyen politikaları uygulamakta ve iş dünyasının sağlıklı bir ortamda faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Ancak, bazı durumlarda, hükümetin etkinliği arttıkça ekonomik büyüme olumsuz etkilenebilir. Örneğin hükümetin aşırı düzenleme uygulaması ve iş dünyasını aşırı kontrol etmeye çalışması, inovasyonu engelleyebilir ve girişimciliği sınırlayabilir. Bu

durumda, ekonomik büyüme potansiyeli azalabilir. Benzer biçimde hükümetin vergi politikaları, işletmelerin ve bireylerin üzerinde yüksek vergi yükü oluşturuyorsa, yüksek vergi oranlarının yatırımları ve tüketimi kısıtlayarak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi söz konusu olacaktır. Ayrıca etkin bir hükümetin oluşturduğu politika belirsizliği, iş dünyasında güvensizlik yaratabilir. Bu da yatırımları ve dolayısıyla büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Eğer etkinlik, yolsuzluk ve kötü yönetimle birlikte geliyorsa, kaynakların etkili kullanımı azalabilir ve ekonomik büyüme bundan negatif etkilenebilir. Ancak, genel olarak, etkin bir hükümetin ekonomik büyümeyi desteklemesi ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlaması beklenir. Bu bağlamda bir ülkedeki ekonomik performansı etkileyen birçok faktörün var olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kurumsal kalite istikrarlı bir hukuk sistemini, yolsuzluğun az olduğu bir ortamı ve etkin bir devlet bürokrasisini içermektedir. Bu faktörler, bir ülkede yatırım yapma ve iş yapma ortamını olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda güçlü kurumlar, işletmelerin güvenli bir şekilde faaliyet göstermesini sağlayarak, yatırımların artmasına ve ekonomik büyümenin desteklenmesine katkı sağlayacaktır. Kurumsal kalite devletin etkinliği ve kamu harcamaları ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, iyi yönetilen bir devlet, kamu harcamalarını etkili bir şekilde yöneteceği ve dağıtacağı beklenebilir. Bu beklentinin gerçekleşmesi, altyapı projeleri, eğitim, sağlık ve diğer kamu hizmetlerinin kalitesinin de artmasına olanak tanıyacaktır. Sonuç olarak verimli kullanılan kamu kaynakları, ekonomik büyümeyi destekleyici rol oynayacaktır. Diğer bir yönden kurumsal kalitenin göstergelerinden olan siyasal istikrarın da ekonomik büyümeyi desteklemesi beklenir. İyi yönetilen bir ülkede, politik belirsizlik ve iç çatışmaların az olması, yatırımcıların ve işletmelerin güvenini arttıracaktır. Ayrıca bir ülkede kurumsal kalitenin iyi durumda olması girişimciliği ve inovasyonu teşvik eden bir ortam yaratma potansiyeline sahiptir. Güçlü bir hukuk sistemi ve adalet, girişimcilere güven vererek ve fikri mülkiyet haklarını koruyarak ekonomik büyümeyi tetikleyici bir

unsur olarak iş görebilir. Ayrıca iyi yönetilen bir ülke, dış yatırımları çekme ve uluslararası ticarete daha rekabetçi olma şansına sahiptir. Bu faktörler, ekonomik büyümeyi teşvik edebilir. Ancak, bu ilişkiler oldukça karmaşık olabilir ve çeşitli faktörlerin etkileşimi söz konusudur. Ayrıca, her ülkenin ekonomik büyüme dinamikleri farklı olabilir. Kurumsal kalite, ekonomik büyümeyi destekleyen bir faktör olmasına rağmen, diğer ekonomik, sosyal ve politik faktörlerle birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, kurumsal kalite ile ekonomik büyüme, yatırım, istikrar ve diğer ekonomik göstergeler arasındaki ilişkileri inceleyen daha fazla sayıda çalışmanın yapılması hem iktisat teorisine katkı sağlayacak hem de politika yapıcılara ve uygulayıcılara yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

Acemoglu, D. & Robinson, J. A. (2012). *Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty*. New York, Crown Publishers.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2001). The colonial origins of comparative development: An empirical investigation. *American Economic Review*, 91(5), 1369-1401.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2002). Reversal of fortune: Geography and institutions in the making of the modern world income distribution. *The Quarterly Journal of Economics*, 117(4), 1231-1294.

Acemoglu, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2005). Institutions as a fundamental cause of long-run growth. *Handbook of Economic Growth*, 1, 385-472.

Alataş, S., & Peker, O. (2016). Kurumsal kalite ve gelir: panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 61-79.

Artan, S. & Hayaloğlu, P. (2014). Kurumsal yapı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Sosyoekonomi*, 22(22).

Aygün, E., & Kılınç, N. Ş. (2023). Kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi: ekonometrik bir uygulama. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(1), 107-125.

Baltagi, B. H. & Wu, P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15, 814-823.

Barro, R. J. (1996). Determinants of economic growth: A cross-country empirical study. NBER Working Papers. Sayı 5698.

Baum, C.F. (2006). *An introduction to modern econometrics using Stata*. Stata Press, Texas.

Bhargava A., Franzini, L. & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533–549.

Bhargava, A., Franzini, L. & Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49, 533-549.

Chong, A. & Calderon, C. (2000). Causality and feedback between institutional measures and economic growth. *Economics & Politics*, 12(1), 69-81.

Doğanay, M. A. & Değer, M. K. (2020). Kurumlar ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi (2002-2018). *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 75-99.

Dünya Bankası. (2023a). Economic Policy & Debt: National accounts: Growth rates <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?view=chart&locations=BR> Erişim Tarihi: 15.11.2023.

Dünya Bankası. (2023b). Worldwide governance indicators. <https://databank.worldbank.org/source/worldwide-governance-indicators#> Erişim Tarihi: 14.11.2023.

Figankaplan, T. (2017). Ekonomik büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi: Bir panel veri analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 11(1), 65-91.

Greene, W.H. (1997). *Ekonometrik Analiz*. 3. Baskı, Prentice-Hall, Upper Saddle River, New Jersey.

Greene, W.H. (2000). *Econometric Analysis*. 4th Edition, Macmillan, London.

Huynh, K. P. & Jacho-Chávez, D. T. (2009). Growth and governance: A nonparametric analysis. *Journal of Comparative Economics*, 37(1), 121-143.

Kama, Ö. (2011). Yeni kurumsal iktisat okulunun temelleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 183-204.

Kaufmann, D. Kraay, A. (2023). Worldwide Governance Indicators, 2023 Update (www.govindicators.org), Accessed on 10/19/2023.

Kayıkçı, F. & Kesgin, M. (2022). Kurumsal iktisadın iktisadi düşünceye katkıları. *Yıldız Social Science Review*, 8(1), 52-64.

North, D. C. (1990). Institutions, institutional change and economic performance. Cambridge: Cambridge University Press.

Özveren, E. (2007). *Kurumsal iktisat: aralanan kara kutu*. E. Özveren (der.), Kurumsal iktisat. İstanbul: İmge Kitabevi, 15-43.

Schroeder, M. A., Lander, J., & Levine-Silverman, S. (1990). Diagnosing and dealing with multicollinearity. *Western journal of Nursing Research*, 12(2), 175-187.

Siddiqui, D. A. & Ahmed, Q. D. (2013). Institutions and economic growth: A cross country evidence. *International Journal of Business Management & Research*, 3(2), 89-102.

Şahin, D. (2018). MENA ülkelerinde kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisinin analizi. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 5(1), 1-9.

Tatoğlu, F.Y. (2013). *Panel veri ekonometrisi*. Beta Yayınevi: İstanbul.

Teyyare, E. & Sayaner, K. (2018). Türkiye’de sabit sermaye yatırımları, kurumsal kalite ve ekonomik büyüme ilişkisi analizi. *Researcher*, 6(1), 179-196.

Tutgun, S. & Savaş, Y. (2023). *Kurumsal kalite ve finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Sahra altı Afrika ülkeleri örneği*. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(3), 879-904.

Uysal, M. & Günay, S. (2001). Durbin-Watson ölçütüne göre kararsızlık bölgesinde bulunan negatif otokorelasyon için bazı testler. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*. 2(2), 277-284.

Wandeda, D. O. (2021). *Government expenditure, efficiency, institutional quality and economic growth in Sub-saharan African countries* (Doctoral dissertation, University of Nairobi).

Yamak, T. (2017). Kurumsal kalite faktörlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Körfez ülkeleri örneği. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1-15.

BÖLÜM V

Ekonomik Büyüme ve Kadın İstidamı: U Hipotezi

Çiğdem BAL¹
İclal ÜNÜVAR²

GİRİŞ

Geçmişten günümüze dezavantajlı grup içerisinde yer alan kadınların istihdamı hem Türkiye’de hem de dünyada önemli bir sorun olarak gündemini korumaktadır. Her geçen yıl kadın istihdamının artmasına rağmen, erkekler karşısındaki istihdam edilebilirliğinin az olduğu görülmektedir. Geleneksel aile yapısı, ücret eşitsizliği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, cam tavan sendromu, çocuk bakımı, ev işleri, eğitim seviyesi düşüklüğü gibi sorunlar kadın istihdamının erkeklerle oranla düşük seviyede seyretmesine neden olmaktadır. Özellikle kadınların düşük eğitim seviyelerine

¹ Öğretim Görevlisi, Mersin Üniversitesi, Anamur Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, cigdembal@mersin.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6009-5716

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, icogurcu@kmu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-5541-7925

sahip olmaları kayıt dışı sektör sorununu yaratmaktadır. Kayıt dışılık sorunu nedeniyle cinsiyete dayalı Kuznets eğrisi U şeklinde bir eğri konumunu almaktadır. Yani, kişi başı düşen milli gelir ile kadın işgücü arasındaki bağlantıyı U şeklinde açıklamaktadır. Bu sebeple emek piyasasında kadınların işgücü içerisinde yer almasına yönelik düzenleyici, iyileştirici politikalar ve uygulamalar gerekmektedir. Çalışmada istihdamın yüksek olduğu bazı ülkeler ele alınıp Türkiye ile karşılaştırılması yapıp, kadın işgücü istatistikleri verileri ile kadın istihdamının artırılması için çeşitli öneri ve görüşler dahilinde Türkiye’de uygulanabilirliği değerlendirilmektedir.

Toplumdaki her kesimin eşit bir şekilde hayatını idame ettirmesi, her hak ve hizmetten eşit şekilde yararlanması, eşit statülerde yer alması toplum gelişmesi açısından önemli unsurlardır. Ancak toplumun her kesimindeki bireylerin eşit bir şekilde hayatını sürdürememesinden kaynaklı dezavantajlı gruplar oluşmaktadır. Bu dezavantajlı grupların başında kadınlar gelmektedir.

Tarihin başlangıcından bu yana kadınlar iktisadi faaliyette bulunmaktadırlar. Kadınların ev içinde yaptığı işlerin kullanım değerinin olmasının aynı zamanda nakdi bir karşılığının da bulunmaması yapılan işleri iktisadi bir faaliyet kapsamına almamaktadır. İktisadi bir faaliyet sayılabilmesi için ücret karşılığı emeklerini sunmuş olmaları gerekmektedir. Tarihsel süreç içerisinde etkisini gösteren Sanayi Devrimi, dönemsel krizler ve küreselleşme çalışma hayatında etkisini göstermiştir. Nitekim kadınlar her zaman üretim süreci içerisinde olmuşlar fakat emek piyasasında bulunmamışlardır. Emek piyasasında yeni ve ucuz işgücü kategorisinde bulunan kadınlar emeklerini ücret karşılığı ilk olarak 19. yy sanayi devrimi ile birlikte piyasaya sunmuşlardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında erkeklerin askere gitmesi kadınların işgücü piyasasına girişini arttırmıştır. 1970’li yıllardan itibaren ekonomideki çalkantılar sürecin yeniden değerlendirilmesini ve ekonomik bir gelişme sağlanması için adımlar atılması zorunluluğu doğurmuştur. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması, küreselleşmenin etkileri kadınların işgücü hayatında istihdam edilmesine olanak sağlamıştır. Fakat kadınların ekonomik kalkınma sürecinde

bulunmaları bütün toplumlarda bir sorun olup, erkeklerin gerisinde kaldığı gözlenmektedir (Kakıcı vd., 2007)

2. Dünya Savaşı ile birlikte kadınların işgücüne katılımı artmıştır. Ekonomik bir kalkınma aşamasında kadınların işgücüne katılımı sanayi devriminden önce tarım sektörü ile sınırlı iken sanayi devriminden sonra sanayi sektörüne kaymıştır. 1980 sonrası dönemde ihracatın artması ile birlikte uzun dönemli ekonomik büyüme kadın işgücü üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır (Başlevant ve Onaran, 2004).

Üretim faktörlerinin tam ve etkin bir şekilde kullanılması iktisadi faaliyetler açısından önemlidir. Üretim faktörlerinden olan emek, cinsiyetçi yaklaşım nedeniyle etkin bir şekilde kullanılamamaktadır. Bu nedenle de erkekler kadınlara oranla daha fazla işgücü piyasası içerisinde yer almaktadırlar (Erdoğan ve Yaşar, 2018). Kadınların işgücü piyasasına katılmaları ekonomik açıdan büyümeyi olumlu etkilemektedir (Luci, 2009).

Erkeklerle kıyasla eğitim haklarının sınırlı olması ve bu sebeple düşük eğitim düzeyine sahip olmaları kadınları ikincil işgücü piyasasına itmektedir. İkincil işgücü piyasası düşük ücretli, sosyal güvenceden yoksun, geçici işlerdir. İşe alınmalarda erkeklerle öncelik tanınması kadınların iş bulmalarını zorlaştırmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği eşitsizlikler emek piyasasında “erkek işi” ve “kadın işi” ayrımını doğurmaktadır. Feminist literatürde kadınların geleneksel iş bölümüne uygun rolü ev işleri ve çocuk bakımını üstlenmesi şeklindedir. Ataerkil bir anlayışta erkeğin iktidar olması ve kadınlar üzerinde egemen olması kadını işgücü piyasasından alıkoymuştur. Kadınların işgücü piyasasına katılımı çeşitli nedenlerle düşük olup bu durum kadının ekonomik özgürlüğü önündeki engellerden biridir. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kadınların istihdam edilmesi için çeşitli politikalar yürütülmektedir. Türkiye’de kadın istidamı sürekli olarak desteklenen pozitif ayrımcılık kapsamında bir konudur. Fakat istatistiki verilere bakıldığında kadın ve erkek istidamı arasındaki oranlar uçurum boyutundadır. Bu sorunun en

önemli sebebi Türk toplumu aile yaşantısında kadına yüklenen rollerdir. 2023 Cinsiyet Eşitsizliği Raporu, Türkiye'nin cinsiyet eşitsizliğinde 146 ülke arasında 129. Sırada olduğunu açıklamıştır (Dünya Ekonomik Forumu, 2023).

Kadın istihdamını etkileyen mikro ve makro faktörler bulunmaktadır. Ücret düzeyleri, kadınların yaşı, medeni durumu, doğurganlığı, eğitim durumu mikro boyutta kadın istihdamını etkileyen faktörlerdir. Kayıt dışı istihdam, işsizlik, enflasyon, krizler, gelir, teknolojik gelişmeler ise kadın istihdamını etkileyen makro değişkenlerdir (Çiçek, 2021). Türkiye bu faktörlerden ötürü kadın istihdamı ve işgücüne katılım oranlarında AB ve OECD ülkelerinin gerisinde kalmaktadır. Yapılan çalışmalar dikkate alındığında kadınların işgücü piyasasına katılım eğilimlerinin ülkelerin yapısal dönüşümünden de etkilendiğini ortaya çıkarmaktadır. Yani, kadınların işgücü piyasasına katılımı ile ekonomik büyüme arasında istikralı bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmaların bulgularına göre ekonomik büyüme kişi başına düşen gelir seviyesini arttırmaktadır. Lakin işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizliğinin bulunması gelir eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla gelir eşitsizliği ile kişi başına düşen gelir arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunmaktadır (Kuznets, 1955).

1. Teorik Çerçeve

Bir ekonomide kadın istihdamının artırılması ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir faktördür. Kadın emeğinin emek piyasasına girmesi ekonomik büyümenin önünü açan bir durumdur. Sürdürülebilir bir kalkınma ve ülkelerin gelişmişlik düzeyi için kadın istihdam ve işgücüne katılma oranları önemli göstergelerdendir. Refah seviyesini arttırmayı amaçlayan bir ülkenin birincil amacı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir.

Ülkelerin temel ekonomik hedeflerinden olan üretim ve istidamı arttırmak kadın işgücünün artışının sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Literatürde iktisatçılar kadınların işgücüne aktif olarak katılımı ekonomi olumlu yönde etkiledikleri noktasında görüş birliğindedirler (Luci, 2009).

Avcılık ve toplayıcılıktan sonra yerleşik hayata geçerek toprağı işleyen tarımsal üretimi yapan kadının yerini erkek almıştır. Bu durum kadının üretim sürecindeki yerini değiştirmiştir (Michel, 1993). Kadın ev işlerine yönelerek ücretsiz aile işçisi haline dönüşmüştür.

Emek piyasasına dahil olan kadın, ilk olarak sanayi devrimi ile ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte seri üretime geçilmesiyle daha fazla işgücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları nedeniyle erkeklerin savaşa gitmesi kadınları işgücü piyasasına sürüklemiştir (Aydın ve Ekrem, 2014). Savaş döneminde İngiltere'nin, Almanya'nın ve Fransa'nın uygulamaya koyduğu kadın istihdamını arttırıcı politikalar o dönemde etkisini gösterememiştir (Sevinç vd., 2016). Kadınların ücretli emek olarak işgücü piyasasında yer almaları ucuz işgücü olarak görülmesine neden olmuştur. Ucuz emek kategorisinde bulunda kadın, emek sömürsünün başrolünde olan karakter olarak yerini almıştır.

Zamanla sektörler arasında değişimden kaynaklı ülkelerin ekonomik yapılarında dönüşüm yaşanmıştır. Tarım sektöründen ağır sanayi sektörüne doğru olan dönüşümün yerini hizmet sektörü almıştır. Hizmet sektöründeki gelişim ile hafif sanayi ürünlerinin üretimine geçilmiştir. Dolayısıyla ağır sanayi ürünlerinin üretimi azalmıştır. Meydana gelen bu dönüşüm kadınların istihdamına olanak sağlamıştır. Ülke yapılarındaki gelişmişlik seviyesine göre farklılık gösteren bu dönüşüm, kadınların emek piyasasında daha fazla ve uygun alanların yaratılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda kadınların işgücü piyasasında yer alması ekonomik büyümeyi de sağlayacağından yüksek gayri safi yurtiçi hasıla düzeyine sahip olan ülkelerde kadınlar daha aktif konumdadırlar (Löfström, 2009).

Kadın istihdamını önemli bir boyutta etkileyen ücret seviyesi işgücü piyasasına katılımı aktif bir üretim faktörünün karşılığı konumundadır. Düşük ücret sebebiyle kadınlar aile işlerinde veya ev işlerinde üretime katılmaktadırlar (Goldin, 1995). Ekonomik büyüme ve gelişme sağlandıkça üretim odağı değişerek evlerden fabrikalara, aile işletmelerine kaymaktadır. Bu değişim kadınların

çalışmasını daha da zorlaştırmıştır. Ayrıca toplumdaki sosyo-kültürel unsurlar, ailedeki ataerkillik yapısı kadının işgücü piyasasına girmesine sınır olmaktadır.

Kadının işgücü arzını etkileyici pek çok sebep olmakla birlikte bunlar ekonomik kalkınmanın hem itici gücü hem de sonucudur. Kadın işgücü seviyesinin artırılması, piyasada daha çok kadının var olması ülke ekonomisine pozitif katkı sağlamaktadır. Emek piyasasında kadının bilgi ve beceri düzeyinin artırılması bu sayede farklı işkollarında yer almalarının sağlanması toplum nezdindeki sosyal engelleri azaltmaktadır (Verick, 2014)

1950 itibariyle Türkiye’de kadın işgücü kentleşmeyle birlikte ücretli çalışan rolündedir. Bu dönemlerde sanayi merkezlerinin oluşması iç göç oranını arttırarak ücretli çalışan sayısını yükseltmiştir. Ücretsiz aile işçisi konumundaki kadın kabuğundan sıyrılarak ücretli emek rolüne bürünmüştür (Ergüder, 2006).

Türkiye’deki istihdam imkanlarını sanayileşme, kentleşme ve küreselleşme etkilemiştir. Özellikle dünya genelinde küreselleşme ile birlikte kadınların işgücüne katılım oranı artmaktadır. Fakat Türkiye’de belirgin bir artış gözlenmemekle birlikte erkeklere oranla da geride seyretilmiştir (Karabıyık, 2012).

Küreselleşme kadın istihdamını farklı kanallardan etkileyerek ekonomik, sosyal ve siyasal bütünleşme sağlamaktadır. Esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, çalışma biçimlerinde, ücret sistemlerinde, çalıştırılan işçi sayısında, üretim sürecinde hem işverene hem de çalışana rahatlık sağlamıştır. Yarı zamanlı çalışma esnek yapının getirdiği yaygın bir çalışma türüdür (Eser, 1997). Erkek işgücüne kıyasla piyasaya uyumu daha kolay olan kadın, yarı zamanlı ve esnek çalışma saatleri olan işlere de daha kolay uyum sağlamıştır (Buğra, 2012). Kadınların özellikle aile ve çalışma yaşamını birlikte yürütmeye çalışması, çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumluluklarının olması aynı zamanda tam süreli iş bulmalarının zor olması esnek çalışma türlerine olan tercihi arttırmaktadır (Kuşaksız, 2006). Bu bağlamda küreselleşme ile yaygınlaşan esnek

Çalışma biçimleri, kadın istihdamını arttırıcı çalışma biçimleri olmuştur.

1980’li yıllardan itibaren beşeri sermayenin etkinliği artarak ekonomik büyümenin önemli kaynaklarından biri olmuştur. Makro iktisadi hedef olan ekonomik büyüme beşeri sermayenin etkinliğine de bağlı olarak değişebilmektedir. Beşeri sermayenin etkinliği bireylerin sahip olduğu bilgi, beceri ve tecrübe düzeyleriyle ilişkilidir. Bilgi, beceri ve tecrübe düzeyleri üretim faktörlerinin etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Eser ve Gökmen, 2009) Dolayısıyla beşeri sermayesi yüksek olan ülkelerin, iktisadi büyüme ve kalkınmasında pozitif etki yaratarak kişi başi düşen milli gelirde artışı sağlamaktadır (Barro, 1991).

Gelişmiş ülkelerde emek, bilgi gücüne dayanmaktadır. Gücünü eğitimden alan beşeri sermaye kalkınma sürecinde etkin bir faktördür. Lakin, az gelişmiş ülkelerde eğitim seviyesinin düşüklüğü ve toplumsal cinsiyet eşişsizliği kadını istihdamdan çekmektedir. İşgücüne katılım oranları ekonomide önemli bir gösterge olduğundan kadının istihdamdaki azlığı kalkınma sürecini ve toplumsal refahı etkilemektedir. İstihdamdaki azalma iktisadi faaliyete olan katılımı daraltmaktadır.

1980’li yıllardan sonra dünya genelinde yaşanılan küreselleşme neticesinde kadın işgücüne katılım oranları sürdürülebilir bir şekilde artmasına rağmen Türkiye’de bu oran düşmektedir (Dünya Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatı, 2009). Kadın istihdamı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkide kadınların işgücüne katılım oranının düşük olmasının açıklaması U hipotezine dayandırılmıştır. U hipotezine göre; kadınların işgücüne katılımlarının ekonomik gelişmenin ilk evresinde düşeceği daha sonra artacağı yönündedir (Goldin, 1994). Bu hipoteze göre, az gelişmiş ülkelerde tüm aile bireyleri tarımsal faaliyette bulunduğu için kadın işgücüne katılım oranı yüksektir. Kırdan kente göç sebebiyle çalışma kriterlerinin gerektirdiği yeterli eğitim ve beceriden yoksun olan kadınlar ev işlerine yönelmiştir. Aynı zamanda kadınların ev dışında çalışmasının toplum tarafından hoş

karşılanmaması kadın işgücü katılım oranı düşmesine sebep olmaktadır. Değişen ekonomik, sosyal ve kültürel yapılar neticesinde eğitim düzeyinde artış olması, kadına karşı cinsiyet odaklı yaklaşımın azalması kadın işgücüne katılım oranının artmasına olanak sağlamıştır.

2. Kadın İşgücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi

Neoklasik kurama göre ekonomiye dayalı olan işgücü piyasalarında, rekabet ortamında ücretler, emek tarafından üretilen marjinal ürün verimliliğine eşittir. Bu sebeple eşit üretim neticesinde uzun dönemde eşit ücret alınması gerekmektedir. Yani, uzun dönemde ücret eşitsizliklerinin olmayacağı görüşündedirler. Fakat Neoklasik kurama karşın kadın-erkek arasında ücret eşitsizliği mevcuttur (Palaz, 2008).

Marksist düşünceye göre kadın ev içinde işgücü ve ev dışında işgücü olarak iki gruba ayrılmıştır. Ev içinde işgücü olarak kadın, emeği yok sayılan olarak nitelendirilmiştir. Kadının ev dışında değerlendirilmesi ücretli çalışan algını yaratmıştır. Lakin kadın, ücretli bir şekilde çalışsa da emeği yine görünmez emek olarak piyasa yer almıştır. (Ergüder, 2006). Piyasa içinde kadın işgücüne yönelik cinsiyete dayalı ayrımcılık formlarının olması, işgücü piyasasında kadınlar aleyhine oluşan eşitsizliklerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Aynı işgücü verimliliğine sahip kadın ve erkeğin aynı iş türünde farklı ücretlendirilmesi, cinsiyete dayalı ayrımcılığa sebep olarak, kadınların işgücü piyasasındaki konumunu zedeleyip buna bağlı ücret gelirini şekillendirmektedir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaşması, sermaye sınıfı ve işçi sınıfı arasındaki uçurumu meydana getirmektedir. Kalkınma sürecinde kadının konumunu ele alan Marksist yaklaşıma göre kadınların işgücüne katılımı sermaye birikimiyle orantılıdır. Kapitalist sınıfın sermaye birikimiyle işçi sınıfının artan yoksulluğu ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. makineleşmenin artması sefaleti daha da belirginleştirerek yedek sanayi ordusunun varlığını ortaya çıkmıştır. yedek sanayi ordusunun önemli bir parçasını da kadın ve çocuk işçiler oluşturmaktadır. Marks'a göre

Üretimdeki makineleşme, kadın ve ocuk işçilerin işgücü piyasasındaki konumunu belirlemiştir (Marks, 2011).

Kapitalist sistemin getirdiği özel mülkiyet kavramı, kadının konumunu ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri gün yüzüne çıkar mıtır. Bu bağlamda cinsiyete dayalı eşitsizliklerin temeli özel mülkiyet ilişkilerinin yaygınlamı olmasına dayandırılmaktadır. Erkek işgücünün kapitalist sistemde mülkiyet sahibi olması ve ekonomik güç elde etmesi ev içinde emek harcayan kadınların ezilmesine sebep olmaktadır (Donovan, 2013).

Ekonomik büyümede kadınların piyasaya dahil edilmesi kalkınma açısından önemli bir durumdur. Kadınların ekonomi içerisindeki konumunu Boserup, 19.yy da U biçimli bir eğriden bahsederek açıklamıştır. Kadınların istihdam oranları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir (Boserup, 2007). U biçimli eğri Cinsiyete Dayalı Kuznets Eğrisi olarak da ifade edilmektedir. Eğrinin sağ ve sol yukarı kısımları, kadın istihdamının artan oranını göstermektedir. Boserup’a göre, ekonomik büyümenin ilk evresinde, kadınların işgücüne katılımı tarımdan sanayiye doğru olması ekonomik gelişime sürecinde d gösterirken, ekonomik gelişme düzeyi arttıkça kadınların işgücüne katılım oranında artış göstermektedir. Bu ilişkinin boyutu ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Verme, 2014).

Ekonomik İ Birliği ve Kalkınma rgt (OECD)’nn Ocak 2023’te güncellediği Labour Market Situation (İşgücü Piyasası Durumu) raporuna göre “2022 yılı 3. eyreğinde erkeklerin istihdama katılım oranı %76,6 oranındayken, kadınlar için bu oran %62,4 oranındadır. Bu oranları küresel ölçekte değerlendirdiğimizde kadınların dünya genelinde i gücüne katılım oranı %47,4 olurken erkekler için bu oran %72,3’tür. Aradaki 25 puanlık fark ekonomik olarak aktif olmayan her erkeğe karşı iki kadının bu durumda olduğunu ifade etmektedir.” (Kırman, 2023).

2019-2022 yılları arasın Türkiye’deki kadınların işgücüne katılım oranları Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. İş gücü yapısı: İşgücüne katılma oranı, kadın (% 15+ yaş kadın nüfus)

YIL	ÜLKE ADI	İş Gücü Yapısı : İşgücüne Katılma Oranı, Kadın (% 15+ yaş kadın nüfus)
1996	Türkiye	30,6
1997	Türkiye	28,8
1998	Türkiye	29,3
1999	Türkiye	30
2000	Türkiye	26,6
2001	Türkiye	27,1
2002	Türkiye	27,9
2003	Türkiye	26,6
2004	Türkiye	23,3
2005	Türkiye	21,3
2006	Türkiye	21,4
2007	Türkiye	21,2
2008	Türkiye	22,1
2009	Türkiye	23,8
2010	Türkiye	25,1
2011	Türkiye	26,1
2012	Türkiye	26,6
2013	Türkiye	27,9
2014	Türkiye	29,9
2015	Türkiye	31,3
2016	Türkiye	32,4
2017	Türkiye	33,4

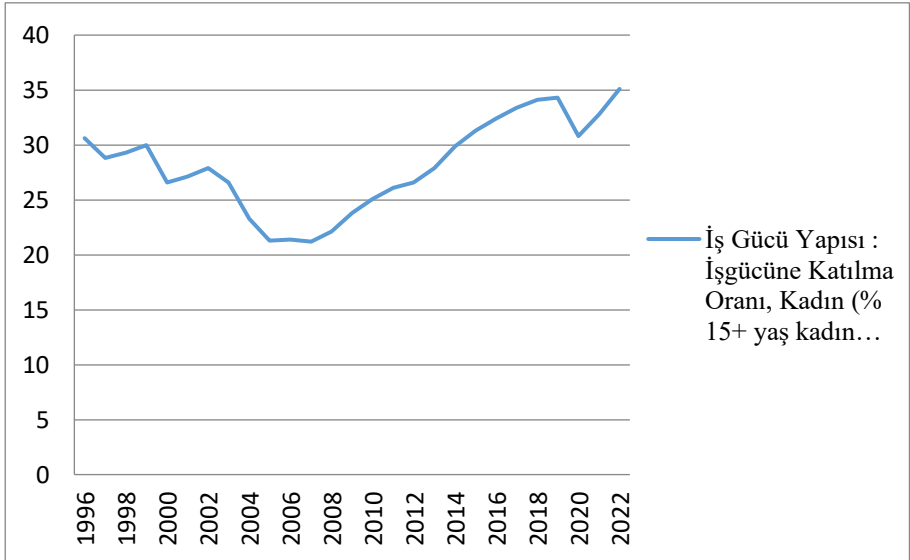
2018	Türkiye	34,1
2019	Türkiye	34,3
2020	Türkiye	30,8
2021	Türkiye	32,8
2022	Türkiye	35,1

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>

Tablo 1’de Türkiye’de kadınların işgücüne katılım oranları verilmektedir. Kadınlarda son dönem verilerine göre bir önceki yılda %32,8 iken 2022 yılında %35,1’e yükselmiştir.

Şekil 1. İş gücü Yapısı: İşgücüne katılma oranı, kadın (% 15+ yaş kadın nüfus)

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>

2019 yılından yaşanan salgın hastalık tüm dünyada etkisini göstererek işgücü piyasalarını da etkilemiştir. 2019 yılında %34,4 olan oran 2020 yılında %30,9'a düşmüştür. Genel olarak 1996-2022 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranlarına bakıldığında Tablo 1'de de gösterildiğine göre önemli ilerlemeler gözlenmemektedir. Dolayısıyla oranların düşük seyretmesi genel işgücüne katılma oranlarını da etkilemektedir.

Tablo 2. Seçilmiş OECD ülkelerinde ve Türkiye’de işgücüne katılma oranı (Erkek ve Kadın %)

YIL	ÜLKE ADI	İş Gücü Yapısı : İşgücüne Katılma Oranı, Erkek (% 15+ yaş erkek nüfus)	İş Gücü Yapısı : İşgücüne Katılma Oranı, Kadın (% 15+ yaş kadın nüfus)
2022	Belçika	59,5	50,6
2022	Şili	69,4	48,8
2022	Kolombiya	76,3	50,9
2022	İngiltere	66,3	58,5
2022	Macaristan	67,4	52,7
2022	İzlanda	79,3	71,2
2022	Lüksemburg	64,9	58,2
2022	Hollanda	71	61,3
2022	İsveç	68	61,6
2022	Türkiye	71,4	35,1
2022	ABD	67,5	56,5

Kaynak:

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#>

Tablo 2’de 10 tane OECD ülkesi ve Türkiye’nin kadın ve erkek işgücü katılım oranları karşılaştırılması verilmiştir. 2022 yılında Türkiye’de erkek işgücüne katılma oranı %71,4 iken kadın işgücüne katılma oranı %35,1 oranındadır. Veriler dahilinde erkeklerin işgücüne katılım oranı kadınlardan fazladır. OECD ülkelerinden İzlanda’da erkek işgücüne katılma oranı %79,3, kadın işgücüne katılma oranı %71,2 düzeyindedir. Türkiye ile karşılaştırılmasında İzlanda’da da kadın istihdam politikalarının etkin bir şekilde yürütüldüğünün göstergesidir. Seçilen 11 ülkenin karşılaştırılmasında kadınlarda en düşük işgücüne katılma oranına sahip ülke Türkiye’dir.

TUİK 2022 verilerine göre işgücü piyasasına katılmayanların sayısı 30.347.000 kişidir. Bunun 9.145.000’i erkek, 21.202.000’i kadındır. Tablo 3’te 2022 yılı verilerine göre cinsiyet ve işgücüne dahil olmama nedenine göre işgücüne katılmayanlar gösterilmektedir.

Tablo 3. Cinsiyet ve işgücüne dahil olmama nedenine göre işgücüne katılmayanlar (15+)

İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri	Erkek (%)	Kadın (%)
Ev işleri ile meşgul	0,0	47,1
Eğitim ve öğretime devam ediyor	23,9	12,4
Emekli	41,5	6,0
Emekli, yaşlı veya hasta	16,8	16,0
Ailevi ve kişisel nedenler	5,1	10,2
Potansiyel işgücü: İş bulma ümidi olmayanlar	8,4	4,1
Potansiyel işgücü: İşbaşı yapabilecek olup iş aramayanlar	3,8	3,9

Potansiyel işgücü: İş arayıp işbaşı yapamayacak olanlar	0,5	0,2
Diğer	0,0	0,0
Toplam	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri

2022 yılı verilerine dahilinde işgücüne dahil olmama nedenlerine göre erkek ve kadın karşılaştırmasında; kadınların %47,1'ine karşılık gelen 9.982 kadın ev işleri ile meşgul, %6,0 oranına karşılık gelen 1.281 kadın emekli ve %16,0 oranında yer alan 3.389 kadın ise engelli, yaşlı veya hasta olduğu için işgücüne dahil olmamaktadır. Bu oranların toplamının %70'e yakın olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise ev işleri ile meşguliyetten dolayı işgücüne dahil olamam gibi durumları görülmemektedir. Oran %0,0'dır.

İşgücüne katılmama durumu gönüllü ve gönülsüz olarak gerçekleşmektedir. Gönüllü olarak işgücüne katılmama durumu daha çok gelir seviyesinin yüksek olduğu hanelerde tercih sebebi olarak görülmektedir. Eğer bireyler çalışmama ile elde edecekleri faydanın daha yüksek olduğuna inandıklarında çalışmayacaklar ya da iş aramayacaklardır. Tercih sebebiyle işgücüne katılmama durumu gözlenirken zorunluluk sebebiyle de işgücüne katılmama durumu gerçekleşebilir. Kadının evli ve küçük çocuklu olması, çocuğun bakım gerektirmesi kadını işgücü piyasasından alacaktır. Tablo 4'te cinsiyet ve son çalıştığı işten ayrılma nedenine göre işgücüne katılmayanların oranları gösterilmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet ve son çalıştığı işten ayrılma nedenine göre işgücüne katılamayanlar (+15)

İşten Ayrılma Nedeni	Erkek (%)	Kadın (%)
Geçici bir işti, bitti	16,9	12,1
Askere gitti	0,3	0,0
8 yıldan önce işten ayrılanlar	34,0	27,0
Daha önce çalışmamış olanlar	19,4	41,8
Mevsimlik çalışıyordu	1,9	2,4
İşten çıkartıldı / İşyeri kapandı / İflas etti	4,1	2,6
İşinden memnun değildi	2,9	2,7
Kendisinin hastalanması veya sakatlanması	5,4	3,3
Ailedeki çocuklara veya bakıma muhtaç yetişkinlere bakmak için	0,2	2,2
Eşinin isteği üzerine / Evlilik nedeniyle	0,0	1,8
Eğitim / Öğretim	3,6	1,1
Emeklilik: Erken emeklilik dahil	9,7	1,5
Diğer	1,6	1,5
Toplam	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri

TÜİK'in yayınladığı işgücü istatistikleri verilerine göre; kadınların %48,1'inin daha önce hiç çalışmadığı görülmektedir. Bu %48,1'lik oran 8.867 kişiye denk gelmektedir. %12,1'nin geçici bir işte çalışması nedeniyle ve ardından işi sonlandırması neticesinde işgücü piyasasının dışında kaldığının göstergesidir. Erkeklerde ise emeklilik nedeniyle %9,7'lik kesim işgücü piyasasının dışında kaldığı görülmektedir.

Kadınların işgücü piyasasına dahil olmasında avantaj sağlayacak en büyük faktör eğitimidir. Çünkü kadının eğitim seviyesi arttıkça işgücüne dahil olma oranı artmaktadır.

Tablo 5. Cinsiyet ve eğitim durumu bazında istihdam oranı (15+)

Eğitim Durumu	Erkek (%)	Kadın (%)
Okuma yazma bilmeyen	27,1	13,4
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	50,3	18,9
İlkokul	61,1	27,3
Genel ortaokul / Mesleki veya teknik ortaokul / İlköğretim	59,9	21,5
Genel lise	64,9	29,2
Lise dengi mesleki okul	74,4	34,8
Yükseköğretim	78,0	58,3

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistikleri

Tablo 5'te 2022 yılına ait cinsiyet ve eğitim durumu bazında istihdam oranları verilmiştir. Tabloya göre kadınlarda en fazla istihdam yükseköğretim düzeyinde %58,3 oranında gerçekleşmiştir. Aynı düzeyde erkek istihdam oranı ise %78,0'dır. Kadınlarda en düşük istihdam okuma yazma bilmeyen düzeyde %13,4 oranında verilmektedir. Eğitim düzeyleri verileri sonucunda kadın ve erkek istihdam oranı arasında uçurum gözlenmektedir.

SONUÇ

Küreselleşen dünyada ülkelerin ekonomik büyümesi için kadınların işgücüne katılımı oldukça önemli bir faktördür. Ekonomi alanında kadın istihdamındaki artış kişi başına düşen milli geliri etkilemektedir. Kadın istihdamının artışı ekonomi için önemli bir faktör olduğu tüm ülkeler nezdinde fark edilmiş olsa da dünya genelinde bu oran erkeklerin istihdama katılım oranından geridedir.

Ataerkil düzen yapısından gelmiş olan toplumlarda kadınlara biçilen roller kadını iş hayatından uzaklaştırmaktadır.

Kadınlardan istihdam oranını olumlu yönde etkileyecek olan en önemli faktör eğitim faktörüdür. Eğitim beşeri sermayenin oluşmasında ve refah seviyesinin arttırılmasında önemlidir. Verilerden de görüldüğü üzere kadınlardan eğitim seviyesi arttıka istihdama katılımları da artmaktadır. İstihdam seviyesindeki artış üretimi seviyesinde de artışı ve verimliliği beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla  retim seviyesindeki yükselme ekonomik büyümeyi sağlamaktadır.

Sonuç olarak uzun vadede sürdürülebilir bir kalkınma için kadınlardan emek piyasasına dahil olması gerekmektedir. Toplumsal normlardan kaynaklı “erkek işi” “kadın işi” ayırımının istihdam alanından uzaklaştırılması önem arz etmektedir.

Toplumun yarısını oluşturan kadınlardan iktisadi faaliyetlere katılımları kişi başına düşen milli geliri arttırması toplumsal refahın da artmasında etkilidir. Ancak toplumdaki kalıplaşmış yargılar neticesinde kadınlardan birçok alandan uzak tutulmaktadır. Toplumun bireyde yüklediği roller eşitsizliği barındırmaktadır. Kadının hane içinde yaptığı işler iktisadi olarak değerlendirilmediği için erkek hegemonyasına bağlı üretici olarak nitelendirilmeyen bireylerdir. ocuk bakması, ev işi yapması emek piyasasında karşılığı olmayan işlerdir. Bu işler kadınlardan çalışma yaşamından uzaklaştırmaktadır.

Türkiye erkek işgücüne katılım oranında OECD  yesi ülkelerin ortalamasından üsttedir. Fakat kadın işgücüne katılım oranı düşük seviyededir. Bu bağlamda kadın istihdamını arttırıcı politikalara önem verilmeli, sosyal sürdürülebilirlik kapsamında kurum ve kuruluşların projeler ağırlıklı uygulamalar yaparak mücadele etmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, F. F., & Erdem, E. (2014). The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 59- 71.

Başlevent, C., Onaran, Ö., (2003). Are Married Women in Turkey More Likely to Become Added or Discouraged Workers, *Labour* 17(3), 439-458.

Barro, Robert. (1998), *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*, MIT Press Books, The MIT Press, 1998.

Boserup, E. (2007). “Women's Role in Economic Development”. London, George Allen and Unwin Ltd.

Buğra, A. (2010). *Toplumsal Cinsiyet, İşgücü Piyasaları ve Refah Rejimleri*, TÜBİTAK Proje No. 108K524.

Çiçek, S. (2021). Kurumsal Faktörlerin Kadın İstihdamına Etkisinde İnsani Gelişimin Aracılık Rolü: Panel veri analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.

Donovan, J. (2013). *Feminist Teori*. (A. Bora, M. Ağduk Gevrek ve F. Sayılan, Çev.) (7. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Erdoğan, S. ve Yaşar, S. (2018). Türkiye’de kadın istihdamının gelişimi: Konya-Karaman örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), 18-28.

Ergüder, B. (2006). Türkiye’de Kadın Emeginin Değişen Yapısı: Enformel Kesimde Kadın Emegi ve Kadın Emegine Talep, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Karabıyık, 2012.

Ergüder, B. (2006), Türkiye’de Kadın Emeginin Değişen Yapısı: Enformel Kesimde Kadın Emegi ve Kadın Emegine Talep, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul.

Eser, K., & Gökmen, Ç. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 41-56.

Eser, Ş. (1997). Part-Time Çalışmanın Türkiye’de Kadın İstihdamına Etkisi. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Yayını no:98.

Goldin, C. (1994). *The U-shaped female labor force function in economic development and economic history* (No. w4707). National Bureau of Economic Research. Palaz, 2008.

Goldin, C. (1995) The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History, NBER Working Paper Series, No: 4707.

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/degiskenlerUzerindenSorgula.do#> (Erişim Tarihi: 10.12.2023)

<https://documents1.worldbank.org/curated/zh/933971468123544921/pdf/754430NWP0Box300Force0Participation.pdf> (Erişim Tarihi: 09.12.2023)

<https://tr.linkedin.com/pulse/kad%C4%B1n-ve-d%C3%BCnya-prof-dr-ahmet-k%C4%B1rman> (Erişim Tarihi: 11.12.2023)

<https://www.tuik.gov.tr/> TÜİK İşgücü İstatistikleri (Erişim Tarihi: 10.12.2023)

<https://turkonfed.org/tr/detail/4002/dunya-ekonomi-forumu-mesleklerin-gelecegi-raporu-2023>

Kakıcı, H., Emeç, H. ve Üçdoğruk, Ş. (2007). Türkiye’de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri, İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, İstanbul.

Kuşaksız, A. (2006). Kısmi Süreli Çalışan İşçilerin Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Kısmi Süreli Çalışmayı Tercih Etme Gerekçeleri. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, 13(2), 19-29.

Kuznets, S. (1955). “Economic Growth and Income Inequality”, American Economic Review 45/1, 1–28

Löfström, Asa (2009), Gender Equality, Economic Growth and Employment, Swedish Ministry of Integration and Gender Equality, Sweden.

Luci, A. (2009). Female labor market participation and economic growth. International Journal of Innovation and Sustainable Development, 4(2).

Marx, K., (2011), 1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe, Çev. K. Somer, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Michel, A. (1993). Feminizm, İletişim Yayınları: İstanbul.

Sevinç, H., Bozkurt, E. ve Sevinç, D. E. (2016). Ekonomik Büyümede Kadın İstihdamının Rolü? Yakınsama Temelli Kanıtlar, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 17(1), 57-69.

Verme, P. (2014). “Economic Development and Female Labor Participation in the Middle East and North Africa: A Test of the U-Shape Hypothesis.” **World Bank Policy Research Working Paper**, 6927, 1-23.

Verick, S. (2014). Female labor force participation in developing countries, IZA World of Labor , 87 doi: 10.15185/izawol.87.

BÖLÜM VI

Türkiye’de Wagner ve Keynes Etkileri Geçerli mi?

Erhan Oruç¹

Giriş

Toplumsal yaşamın ortaya çıkması ile birlikte ekonomik birimlerin kendi ihtiyaçlarını karşılamasının yanında toplumsal yaşamın gerektirdiği bazı ihtiyaçlarının da karşılanması sorunu ortaya çıkmıştır. İlkel dönemlerde toplumun gelişmesi ile toplumsal ihtiyaçlar ya yardımlaşma ile veya toplum liderinin önderliğinde giderilmeye başlanmışken modern toplumlara yaklaştıkça toplumsal ihtiyaçlar devlet tarafından karşılanmaya eğilimine girilmiştir. Devletler veya hükümetler ekonomik birimlerin toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için mal ve hizmet tüketmenin yanında çeşitli yatırımlarda yapmaktadır.

Hükümetler ister sosyal amaçlı olsun isterse politik amaçlı olsun her dönem harcamalar yapmaları gerekmektedir. Özellikle

¹ Doç. Dr, Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü, e.erhanoruc@gmail.com

ekonomik düzenin sağlanması ve sosyal devlet anlayışı gereği kamu belirli alanlarda harcamalar yapmaktadır. Hatta devlet yol, köprü gibi altyapı yatırımlarından tutun çeşitli ülkelerde mal ve hizmet üretimini bile sağlayabilmektedir. Bu mal ve hizmet üretimi için ve alt yapı yatırımları için kamunun harcama yapması gerekecektir. Tarih boyunca kamu harcamaları ekonomik tartışmaların başında gelen konular arasında yer almaktadır. Bu harcamaların ekonomik büyümeye katkısı yadsınamaz fakat harcamalardaki artış hızı yükseldikçe ekonomiye olumsuz etkilerinin de olduğu kanıtlanmıştır.

Literatürde Keynes etkisi olarak biline yaklaşımda kamu harcamalarındaki artışın milli geliri arttırdığı ifade edilmektedir. Wagner ise ekonomik büyümenin yani milli gelirdeki artışın kamu harcamalarını arttırdığını ifade etmiştir. Devletin veya hükümetin toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere yaptıkları parasal harcamaya kamu harcaması denir (Türk, 1999:25). Diğer bir ifade ile belirli kurallar veya planlar dahilinde devletin toplumsal yarar ve ihtiyaçları gidermek için yaptığı mal, hizmet ve yatırım harcamalarının tümüne kamu harcaması denilmektedir(Gürsoy, 1975: 60).

Kamu harcamaları ile maliye politikaları özellikle 1929 büyük buhrandan sonra altın yıllarını yaşamıştır. 1929 krizi ile birlikte yaklaşık dört yıl süren ekonomik küçülme döneminde piyasaya devletin müdahalesini olmadığı durumlarda büyük krizlerden ekonomilerin kendiliğinden çıkamadığı görülmüştür. 1936 yılında Keynes'in Para istihdam ve faizin genel teorisi adlı kitabı ile maliye politikaları ön plana çıkmıştır. Dünyada gelişmiş ülkeler dahil maliye politikasını uygulamışlar ve kriz sonrasında büyük büyüme hızları kaydedilmiştir. Fakat bu kamu harcamalarındaki artışla birlikte devlet yöneticilerinin çoğu zaman politikadaki yerlerini koruduğu ortaya çıkınca, maliye politikası dönem dönem siyasal amaçlar çerçevesinde de kullanılmıştır. Bunun sonucunda kamu harcamalarındaki artış milli gelirdeki artışı geçmiş ve devletin ekonomi içindeki ağırlığı artmaya başlamıştır.

Bu harcamalardaki artış, talep artışını desteklediği için özellikle 1950'lilerden sonra gelişmiş ülkelerde enflasyon sorunu ortaya çıkmaya başlamıştır. Fakat bu dönemlerde yüksek büyüme oranları nedeniyle çok fazla eleştirilmeyen maliye politikaları, 1970'li yıllarda yaşanan iki petrol krizi ile birlikte tüm okları üzerine çekmiştir. Çünkü ekonomik büyüme azalmış ve enflasyon ile birlikte işsizlik görülmeye başlanmıştır. Stagflasyon olgusunun ortaya çıkmasındaki unsurların başında Keynesyen politikalar olduğu düşünce hakim olmuş ve maliye politikası özellikle kamu harcamalarına karşı ciddi itirazlar ortaya çıkmıştır. Buna rağmen son dönemde yaşanan Mortgage krizi tekrar maliye politikasının ön plana çıkmasını sağlasa da altın dönemi olarak kabul edilen 1940 ve 1950'li yıllardaki popüleritesini yakalayamamıştır.

Türkiye'de özellik 1970 yıllardan sonra devlet bütçesi açık vermiş ve zaman zaman bu açık ciddi oranlarda artmıştır. Devlet bütçesinin açık vermesinin bütçe gelirlerinin yetersiz oluşu kadar kamu harcamalarının yüksek oluşu da etkilidir. Sermaye yetersizliği olan Türkiye'de devlet kamu harcamaları iki şekilde arttırmaktadır. Birincisi mal ve hizmet alımı şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durumda piyasadan devlet mal ve hizmet talep etmesi toplam talebi arttırırken üretim artışını desteklemektedir. Diğer taraftan devlet yatırım harcamaları ile hem alt yapı gelişini sağlarken diğer taraftan özel sektöründe üretebileceği mal ve hizmetleri üretmektedir. Üçüncü kamu harcamalarında artış ise transfer harcamaları (emekli maaşı, karşılıksız öğrenci bursları,..) ve memur maaşlarında dönem dönem ciddi artışlara gidilmektedir. Hangi tür kamu harcamaları artarsa artsın ileriki dönemlerde mal ve hizmet talebini arttırdığı içi ekonomik büyümeye en büyük destek sağlayan harcama grubunlarından biridir.

Diğer taraftan literatürde Wagner etkisi diye bilinen bir hipotezde ileri sürülmektedir. Wagner ekonomiler büyüdükçe devletin yapacağı harcamalarında artacağını belirtip ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiye Keynes'in tam tersi yönünde ele almıştır. Wagner hipotezine göre ekonomiler büyüdükçe sanayileşmenin artacağı, sanayileşme ile birlikte

kentleşmenin büyüyeceğinin belirtmiştir. Kentleşme ise o bölgenin altyapı ve üstyapı yatırımlarının oluşmasına neden olacak özellikle altyapı yatırımlarının çoğunu kamu tarafından yapacağı için kentleşme ile birlikte devletin altyapı yatırımlarına daha fazla kaynak ayırması gerektiğini belirtmiştir. Ekonomik büyüme sonucu refah düzeyi artan ve zenginleşen ekonomik birimler daha fazla kamusal mal ve hizmet talep edebilir. Bu ise ikinci bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir neden ise teknolojik gelişmeler ile birlikte değişen toplum için kamunun sosyal harcamalarında artış yaşanmasına neden olabilecektir(Rehman, vd., 2010). Son olarak ise büyük sermaye gerektiren bazı yatırımlar devlet tarafından yapılmak zorunda kalabilir.

Bu çalışmada Türkiye’de kamu harcamalarının ekonomik büyümeye mi yoksa ekonomik büyümenin mi kamu harcamalarında artışa neden olacağı ekonometrik yöntemlerle araştırılacaktır. 1990 ile 2022 arası yıllık veriler kullanarak, önce birim kök analizleri ardından eşbütünleşme testi ile dinamik en küçük kareler yöntemi ile etkini büyüklüğü araştırılacaktır.

Teorik Çerçeve

İnsanların toplu olarak yaşamaya başladığı süreçten beri kamusal ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır. Devletlerin kamusal ihtiyaçları karşılaması gerektiği hemen hemen tüm iktisatçılar tarafından kabul edilse de devletin yapması gereken harcama miktarı ve yapması gerektiği alanlar iktisat bilimi doğduğundan beri tartışılmaktadır. Üzerinde uzlaşılmamış bir konu olan kamu harcamalarının büyüklüğü üzerinde iktisat teorisyenlerini farklı yaklaşımlar geliştirmesine neden olmuştur.

Adam Smith’in başı çektiği klasik iktisat anlayışına göre devlet özel sektörün üretebileceği mal ve hizmetleri üretmemesi ve ticaret üzerinde herhangi bir engel koymaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu anlayışa göre tam rekabet şartları her zaman geçerlidir dolayısıyla piyasalar dengededir. Devlet piyasaya müdahale ettiği zaman dengeyi bozmaktadır. Devlet, üretim yapmamalı sadece

tüketim yapmalı fakat bunu da en düşük düzeyde gerçekleştirmelidir. Klasik iktisatçılar kamu girişimciliğini özel kesime göre verimliliğini düşük olduğu dolayısıyla devletin yatırım harcaması yapması özellikle özel kesimin üretebileceği alanda yapmasının kaynak israfına neden olacağını vurgulamışlardır. Ayrıca kamu harcamalarının tarafsız ve politik nedenlere dayanmaması gerektiğini belirtmektedirler. (Ulusoy,2017: 46-50). Son olarak klasik iktisatçılar kamu harcamalarındaki artışın özel kesim yatırımlarını azalttığı yani dışlama etkisinin var olduğunu da iddia etmektedirler.

Keynes ise teorik olarak klasik iktisatçıların ekonominin tam istihdamda her daim olduğu tezine karşı çıkar ve ekonomilerin eksik istihdamda da dengeye gelinebileceğini iddia etmektedir. Hatta eksik istihdam dengesinden kurtulmak için maliye politikasının uygulanması gerektiği kamu harcamaları veya vergiler yoluyla toplam talebi yönlendirebileceği dolayısıyla tam istihdama uygulanacak para ve maliye politikaları sayesinde ulaşılacağını savunur. Özellikle kamu harcamalarının çarpan etkisiyle kendisinde kat ve kat milli gelir artışına yol açacağını ve ülkelerin refah düzeyinin artması için kamu harcamalarının bir politika aracı olarak kullanılabileceğini vurgulamaktadır(Yıldırım vd. 2017: 342-348).

Parasalcı görüş ise maliye politikasına tümüyle karşı çıkmaktadır ve dışlama etkisiyle özel yatırımları azaltıcı etkisinin olduğunu iddia eder. Çünkü Friedman'a göre kişilerin geliri mutlak gelire değil sürekli gelire bağlıdır. Sürekli gelir ise uzun dönemli ve istikrarlıdır. Ayrıca ekonomideki istikrarsızlığın temel nedeninin para arzındaki dalgalanmalar olduğunu sadece maliye politikasının değil para politikasının da istikrarsızlığa yol açtığını belirtir. Artan kamu harcamalarının vergilerle finansmanı talebin üzerinde etkisi olmayacağını ve borçlanma ile finansmanın ise piyasa faizlerinin yükselmesine ve özel kesim yatırımlarının azalmasına dolayısıyla dışlama etkisinin ortaya çıkmasına neden olacaktır(Abel vd. 2017:616-628).

Yeni Klasik iktisatçılara göre hem para hem de maliye politikaları eğer piyasalar tarafından biliniyorsa ekonomik birimlerin tercihlerinde etkisi olmayacağı için uygulanmaması gerektiği sadece şok para politikasının kısa dönemde etkisinin olabileceği bu etkisini ise geçici olduğunu iddia ederler. Neo Keynesyenler ise devletin gelir dağılımı ve servet bölüşümünde maliye politikasının dengeleyici işlevini olacağını savunmaktadırlar. Kamu tercihi yaklaşımında ise maliye politikasının hükümetteki ve maliye politikası yürütmekte olan bürokratin kişisel çıkarları için kullanabileceği dolayısıyla maliye politikasının anayasa gibi kurallar çerçevesinde kullanılmasının uygun olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Her ne kadar ekonomik birimler rasyonel olsa bile politika uygulanırken siyasi partilerin, bürokrasinin seçmen ve çeşitli baskı gruplarının etkisinde kaldığında kamu harcamalarının olumsuz etkileri ortaya çıkabilmektedir(Uzun, 2009: 2-18).

Türkiye’de GSYİH ve Kamu Harcaması Arasındaki İlişki

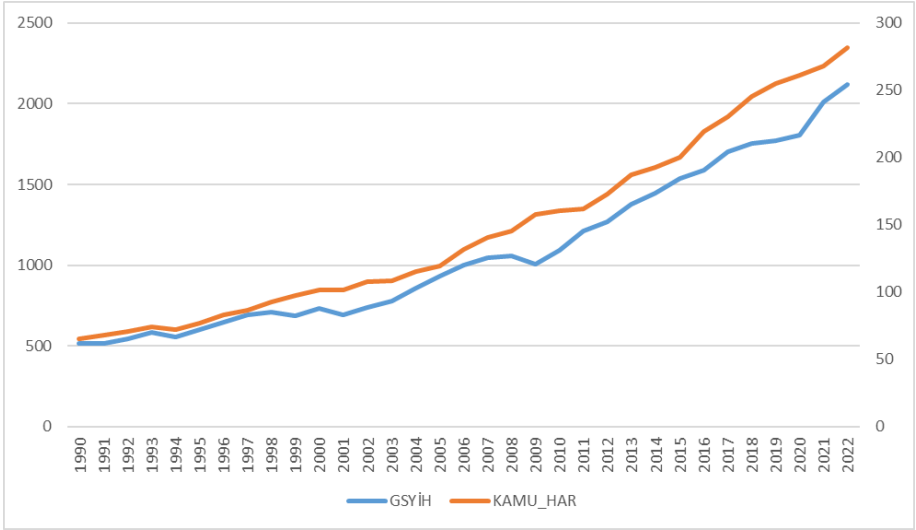
Çalışmanın başlangıcına Wagner hipotezi ve Keynes hipotezi çerçevesinde GSYİH’nın kamu harcamalarını etkileyebileceği dolayısıyla GSYİH ile kamu harcamaları arasındaki ilişkinin varlığını araştırılacağını belirtmiştik. Bu bölümde çalışmanın dönemini kapsayan zamanda GSYİH ve kamu harcamalarındaki gelişmelerden bahsedilecektir. GSYİH ve Kamu harcamalarının sabit fiyatlarla yer aldığı veriler Grafik 1’de verilmiştir. İki değişkenin birbirine oldukça yakın hareket ettiği grafikten rahatça görülmektedir. Grafik değişkenler arasında uzun dönemde birlikte hareketin varlığına dair görsel işaret sunmaktadır. Bu dönemde GSYİH ve kamu harcamalarının detayları şu şekildedir.

Bu dönemde milli gelir üç yıl ekonomik krizlerden dolayı düşüş yaşanmıştır. Dönemin başında Türkiye’de GSYİH sabit fiyatlarla yaklaşık 513 milyar TL iken bir sonraki yıl ve 1992 yılında artış göstererek 584 Milyar TL’ye kadar yükselmiştir. Tarihin en büyük ekonomik krizlerinden birinin yaşandığı 1994 yılında ise milli gelir yaklaşık % 4,6 azalarak 556 milyar TL’ye kadar gerilemiştir. Ekonomik krizden sonraki üç yıl yaklaşık ortalama % 7,6 büyüyen

Türkiye ekonomisi 1997 yılında 710 Milyar TL’lik bir ekonomiye sahiptir.

Asya krizinin yaşandığı 1998 yılında her şeye rağmen Türkiye ekonomisi % 2,4 büyürken bir sonraki yıl Marmara bölgesindeki depremin etkisiyle ekonomik kriz ortaya çıkmış ve GSYİH yaklaşık %3,2 oranında düşerek 687 Milyar TL’ye yükselmiştir. Depremin etkisinin geçmesi ve küçülmenin ardından yaklaşık %7 büyüyen ekonomik aktiviteler sayesinde milli gelirin 1998 döneminin üzerinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Ekonomik yapıdaki sıkıntılara, zaman içinde Merkez bankasının döviz rezervlerini erimesi de etkilenince, siyasi krizin yaşandığı Şubat 2001’de tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşayan Türkiye’de milli gelir yaklaşık %5,75 azalarak 692 Milyar TL’ye gerilemiştir.

Ekonomik krizden sonra IMF ve Dünya bankası nezdinde hazırlanan güçlü ekonomiye geçiş programı sayesinde ve 2002 Kasım’dan sonra tek parti hükümetinin yönetime geçince krizden sonraki beş yıl çok yüksek büyüme oranlarına ulaşılmıştır. Bu beş yılda ortalama %7,16 yıllık büyüyen Türkiye ekonomisi 2004 yılında neredeyse çift haneli büyüme rakamlarına ulaşarak 2004 yılı sonunda 857 Milyar TL’lik büyüklüğe erişmiştir. Dönemin son yılında 1 Trilyon TL’lik milli gelire ulaşmıştır. Sonraki yıl ABD’de başlayan Mortgage krizinin etkisiyle büyüme oranı Türkiye’de %1’in altına gerilemiş ve milli gelir sade 3 milyon TL artarak 1050 Milyar TL’ye yükselmiştir.

Grafik 1. GSYİH ve Kamu Harcaması 1990-2022

Kaynak: Dünya Bankası

Dünya genelinde etkisi 2009 yılında daha çok hissedilen Mortgage krizi ile birlikte Türkiye ekonomisi yaklaşık %4,8 daralmış ve milli gelir tekrar 1 Trilyon TL’lik ekonomik büyüklüğe gerilemiştir. Krizin ardından iki yıl Türkiye ekonomisi sırası ile %8,42 ve %11,2 oranında büyüyerek 2011 sonunda 1,1 Trilyon TL’nin biraz altında GSYİH’ya sahiptir. Bir sonraki yıl yani 2012’de milli gelir artış hızı %4,8’e düşmesine rağmen 2013 yılında büyüme oranı artarak %8,5’ yükselmiştir. Dönemin sonunda ise Türkiye ekonomisi 1,38 Trilyon TL’lik mal ve hizmet üretimini yakalamıştır. Devam eden yıl olan 2014’de ekonomik büyüme %5 iken 2015 yılında büyüme hızı artarak %6’ya yükselmiştir. GSYİH Türkiye’de 2015 sonunda 1,5 Milyar TL’yi aşmıştır.

Kalan yıllarda Türkiye ekonominin büyüme hızı dalgalanmalar göstermiştir. Özellikle 2016, 2018, 2019 ve 2020 yıllarındaki büyüme oranları kalan yıllara göre oldukça düşük gerçekleşmiştir. 2016 yılında sadece %3 büyüyen Türkiye ekonomisi, bir sonraki yıl %7,5 büyüme oranına ulaşırken 2018 yılında ise %2,98 büyümüştür. Bir sonraki yıl ise durağan bir görünüm seyreden ekonomik yapı, Covid-

19 etkisi ile 2020 yılında da çok fazla büyüyememiştir. Fakat 2021 yılında %10'nun üzerinde büyüyen Türkiye ekonomisi son yıl %5,5 büyüyen Türkiye'de, GSYİH 2,1 Trilyon TL'ye ulaşmıştır.

Kamu harcamaları da GSYH'deki gelişmelere yakın olsa da dönem dönem farklılıklar vardır. Dönemin ilk yılında 65 Milyar TL olan reel kamu harcamaları bir sonraki yıl yaklaşık %4,48 artarak 68 Milyar TL olmuştur. Körfez savaşının etkisiyle kamu harcamaları artmıştır. Fakat milli gelir %1'in altında büyüdüğü için kamu harcamalarının milli gelir içindeki payı yükselmiştir. Bir sonraki yıl kamu harcamalarındaki artış oranı azalmış ve sadece 70 Milyar TL gerçekleşmiştir. 1992 yılında kamu harcamaları artış hızı artmış ve reel kamu harcamaları 75 Milyar TL'ye yaklaşmıştır. Ekonomik krizin yaşandığı 1994'de kamu harcamalarında düşüş yaşanmış ve 72 Milyar TL'nin biraz altında gerçekleşmiştir. Milli gelirde düşüş kamu harcamalarındaki düşüşün üzerinde olduğu için kamu harcamalarının milli gelirdeki payı yine artmıştır.

Krizden sonraki dört yıl boyunca kamu harcamaları ciddi oranda artmıştır. Harcamalardaki artış hızı %6,5 olarak gerçekleşirken milli gelirdeki ortalama artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. Dönemin son yılı olan 1998'de GSYİH %2,4 artarken kamu harcamalarındaki artış oranı %7'ye yakındır. Kamu harcamalarındaki bu artışın etkisi muhtemelen Asya krizinin olumsuz etkilerini telafi etmeye yönelik harcama artışlarından kaynaklanmaktadır. Deprem yılında ekonomi küçülürken depremin açtığı yaraların sarılması için kamu harcamalarında %5'in üzerinde artış gerçekleşmiştir.

Depremden sonra kamu harcamaları artmış ve 2000 yılında kamu harcamaları ilk defa 100 Milyar TL'yi geçmiştir. Kriz yılı olan 2001'de kamu harcamaları çok çok az artış göstermiştir. Bu yıl reel olarak artmasının nedeni ise kamu zararlarının karşılanması yönelik verilen tahviller ve diğer harcamalardaki artış olabilir. İleri dönemlerde 2003 yılı hariç kamu harcamalarında ciddi artış yaşanmış ve 2006 yılında kamu harcamalarındaki artış hızı ilk defa çift hanelere ulaşmıştır. Bu yıl hızlı artışın nedenlerinde biri özelleştirmeden ciddi gelir elde edilmesi olabilir. Yıl sonu itibarıyla

kamu harcamaları 130 Milyar TL'yi geçmiştir. Bir sonraki yıl olan 2007'de devletin yaptığı harcamalar %7 artarken 2008 yılında artış %3,5 olmuş ve harcamalar 145 Milyar TL gerçekleşmiştir.

Mortgage krizinin etkisini zayıflatmak için kamu harcamaları %8,1 artmış ve bu yıl milli gelirin azaldığı dikkate alınırsa kamu harcamalarının milli gelirdeki payında ciddi artış yaşanmıştır. Sonraki iki yıl kamu harcamalarındaki artış yüzde ikinin altında gerçekleşirken 2012'de sıçrama yaşanarak %6,8 yükselmiş. Kamu harcamaları artış hızı bir sonraki yılda yavaşlamamış aksine artı göstererek %8'in biraz üstüne yükselmiştir. Bu yıl kamu harcamalarındaki büyüklük 186 Milyar TL'ye ulaşmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında %4'ün altında büyüyen kamu harcamaları artış hızı 2016 yılında yaklaşık üç katına ulaşarak %9,5 olarak gerçekleşmiş ve kamu harcamaları da 220 Milyar TL'ye yaklaşmıştır.

Kalan yılların ilk ikisinde kamu harcamalarındaki artış hızı sırası ile %5 ve %6,5 olarak gerçekleşirken Covid-19'la birlikte kamu harcamalarındaki artış hızı %2,4'e kadar gerilemiştir. Bu dönemde milli gelirdeki artış %1'in altında gerçekleşirken 2021 yılında da kamu harcamalarında artış Covid 19 dönemindeki kadar olmuştur. Bu dönem milli gelirden çift hane büyüme yaşandığı için kamu harcamalarının milli gelir içindeki yapısında azalmıştır. Son yılda ise kamu harcamalarındaki artış hızı %5,15 gerçekleşerek kamu harcamaları 281 Milyar TL'ye yükselmiştir.

Bu bölümde Türkiye'de milli gelirin gelişimi ile kamu harcamalarının seyrine yer verildi. Genel itibariyle milli geliri artışı ile kamu harcamaları artışının yakın olduğu dolayısıyla aralarında uzun dönemli ilişkinin var olabileceğine dair kanıtlar görsel olarak elde edilmiştir. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde milli gelir ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiye dair yapılmış çalışmalardan bazılarına yer verilecek ve çalışmaların ulaştıkları sonuçlar kısaca aktarılacaktır.

Literatür Araştırması

Devletlerin oluşmasından beri kamu harcamalarını ne şekilde olmasından ziyade kamu harcamalarının boyutları tartışılır bir konu olmuştur. İktisat biliminin doğduğu yıllarda kamu harcamaları düşük düzeyde iken ileriki dönemlerde özellikle 1929 krizinden sonra kamu harcamalarında ciddi yükselişler yaşanmış ve devletin ekonomide ağırlığı da artmıştır. Kamu harcamalarının mı milli gelir arttırdığı yoksa milli gelirin mi kamu harcamalarını arttırdığı konusu üzerinde ortak kana ya varılmamıştır. Türkiye üzerine yapılan çalışmalardan bazıları ve elde ettiği sonuçlar kısaca tartışacağız.

Demirbaş (1999) Türkiye’de Wagner hipotezini test ettiği çalışması 1950 yılında başlayan veri seti 1990 yılında son bulmaktadır. GSMH, toplam kamu tüketim harcaması ve toplam kamu harcaması verileri ile ADF testinin uygulamıştır. Serilerin birinci farkı durağan olduğu için Engle Granger eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri sonuçlarına göre hem Wagner hem de Keynes hipotezi geçerlidir. Bağdigen ve Çetintaş (2003) Türkiye’de uzun dönemde Wagner kuralını test ettiği çalışmasının veri seti 1965 yılında başlayıp 2000 son bulmaktadır. Araştırmacılar ADF birim kök testinin yanında nedensellik testi ile eşbütünleşme testlerinin uygulamışlardır. Sonuç olarak ne Wagner hipotezinin ne de Keynes hipotezinin geçerli olduğuna dair istatistiki kanıtlar elde etmişlerdir. Gacener (2005) Türkiye’de Wagner hipotezinin geçerliliğini sorguladığı çalışması 1987-2003 dönemi verilerini kapsamaktadır. Çeyreklik verileri ile modelleri tahmin etmiştir. Reel kamu harcamaları, kamu harcamalarının toplam ekonomik büyüklük içerisindeki payı, kişi başına düşen reel kamu harcamalarının ekonomik büyüklük içerisindeki payı, reel gayri safi milli hasıla ve kişi başına reel gayri safi milli hasıla serilerini birim kök analizine tabi tutuktan sonra Engle Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ile ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Mohammadi vd. (2008) Türkiye’de ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkileyip etkilemediği incelediği çalışması 1951-2005

dönemini kapsamaktadır. Birim kök testlerinden sonra ARDL sınır testi uygulamış ve Wagner hipotezini destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Selen ve Eryiğit (2009) 1923 ile 2006 arasındaki Milli gelir, toplam kamu harcaması ve nüfus serilerinin birinci farkının durağan olduğunu Lee ve Strazicich Birim Kök testi ile tespit etmişlerdir. Çeşitli alt periyotlarda inceledikleri eşbütünleşme sonuçlarına göre Wagner kanununu destekleyen bulgulara ulaşmışlardır. Taşseven (2011) Wagner kanununun Türkiye için geçerliliğini araştırdığı çalışmasının veri seti 1960 yılında başlarken 2006 yılında son bulmaktadır. ADF birim kök testinden sonra Engle Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Kamu harcamaları ile gayri safi milli hasıl arasında çift yönlü nedensellik bulduğu için hem Keynes hem de Wagner hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gül ve Yavuz (2011) 1963-2008 dönemi için Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Birim Kök Testinin yanından Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testi uygulamışlar ve sonuç olarak kamu harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğu kanaatine ulaşmışlardır. Küçükkale ve Yamak (2012) 1968 ile 2004 arasında Wagner hipotezinin geçerliliğini araştırdığı çalışmasında birim kök testlerinin arkasından Engle-Granger, Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testlerini uygulamışlardır ve sonuç olarak milli gelirin kamu harcamalarını arttırdığını tespit etmişlerdir. Telek ve Telek (2016) Türkiye’de ekonomik büyüme ile kamu harcamalarını incelediği çalışmasında çeyreklik veriler kullanmış olup 1998’de başlayan veriler 2015’te son bulmaktadır. Birim kök testleri ile VAR modeli kurulmuş olup, son olarak Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Kamu harcamalarının milli gelirden etkilendiği sonucuna ulaşılmış olup ters yönlü ilişkiyi doğrular kanıtlar elde edememiştir.

Güder vd (2016) çalışmasında çeyreklik veriler kullanmış olup 2006 yılında başlayan seriler 2015 yılında son bulmaktadır. Kamu harcamaları ve GSYİH verileri ile ADF testi ve PP testi uygulamış serilerin düzeyde durağan oluşunu tespit ettiği için düzeyde seriler

ile Granger nedensellik testini yapmıştır. Sonuç olarak değişkenler arasında çift yönlü ilişki tespit ettiği için Türkiye’de hem Keynes hem de Wagner hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gövdeli (2019), uzun dönemde kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Yıllık veriler kullanmış olup 1930 yılında başlayan seri 2014 yılında son bulmaktadır. Maki eşbütünleşme ve Hatemi-J nedensellik testi uygulamış olup kamu harcamalarının Türkiye’de milli geliri arttırdığı yönde bulgular elde etmişlerdir. Karabulut (2020) 1998-2018 yılları arasında Türkiye’de kamu harcamaları ile milli gelir arasındaki ilişkiyi incelemiştir. ADF ve PP birim kök testleri ile VAR analizini uygulamıştır. Bunun yanında Granger nedensellik testini ile sonuçlarını desteklemiştir. Seriler birim kök içerdiği için analizlerini fark seriler üzerinden gerçekleştirmiş ve kamu harcamalarındaki artışın milli geliri arttırdığına dair kanıtlar elde etmiştir. Wagner hipotezinin geçerliliği ise Granger nedensellik testi sonuçlarına göre reddedilmiştir.

Ünsal (2020) 27 OECD ülkesinin 1995-2017 verilerini ele alarak kamu harcamaları, kamu gelirleri ve kamu borçlarının milli gelir üzerinde etkisini araştırmıştır. Im-Pesaran-Shin Birim Kök Testi, F Testi ve Breusch-Pagan Lagrange Çarpımı Testi, White Testi ve Wooldridge Testini uyguladığında farklı varyans sorunu serilerde tespit edildiği için havuzlanmış en küçük kareler yönteminin tahminin, Huber-Eicker-White Tahmincisi ile düzeltilmiştir. Kamu harcamaları milli geliri pozitif etkilediği dolayısıyla Keynes etkisinin varlığından söz edebileceklerini belirtmiştir. Karaş (2020) Wagner hipotezinin Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye için test ettiği çalışmasında 1990-2018 dönemini Westerlund eşbütünleşme testi ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi uygulamıştır. İlgili ülkelerde milli gelirdeki artışın kamu harcamalarının arttırdığını tespit etmiş yani Wagner hipotezinin geçerliliğine dair istatistikî kanıtlar elde etmiştir. Pehlivan vd. (2021) askeri, eğitim, sağlık, sübvansiyon ve transfer, yatırım harcamalarının milli gelirden etkilenip etkilenmediğini Türkiye’nin de aralarında olduğu 37 ülkenin verilerini kullanarak birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığı analizi ve nedenselliği

araştırdıkları çalışmalarının sonucun göre Wagner hipotezinin geçerli olduğu ülkeler varken Keynes hipotezinin de geçerli olduğu ülkelerin var olduğunu belirtmişlerdir. Demez (2021) AB'nin sonradan üye olan 11 ülkesinin 1995-2019 dönemine ait verileri kullanarak yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi, yatay kesit ADF (CADF) testi ve Dumitrescu and Hurlin Panel Granger Nedensellik testinin uygulamış ve ekonomik büyümenin kamu harcamalarında artışı neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Keynes etkisi ise olmadığını belirtmişlerdir.

Muharrem ve Uysal (2023) enflasyonun ve ekonomik büyümenin kamu harcamaları üzerine etkisini incelediği çalışmasında 11 AB ülkesine ait 2006-2020 veriler ile yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi CADF ve Breitung ve Das birim kök testlerini uygulamıştır. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi sonuçlarına göre kamu harcamalarının ekonomik büyümeye neden olduğunu tespit etmiştir. Ters yönlü ilişki bulunamadığından ilgili ülkelerde Wagner hipotezinin geçerli olmadığını savunmuştur. Akbulut ve Başoğlu (2023) Türkiye’de hem Wagner hem de Keynes hipotezinin geçerliliğini araştırdığı çalışmalarının veri seti çeyreklik olup 2006 ile 2021 dönemini kapsamaktadır. Değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılmış olup ADF birim kök testi sonrasında Engle Granger eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi uygulamıştır. Nedensellik testi sonuçlarına göre kamu eğitim ve yatırım harcamalarının milli geliri arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bu bölümde literatürde Wagner ve Keynes etkisini araştıran çalışmalar ile elde etkileri sonuçlar kısaca aktarılmıştır. Bazı çalışmalar her iki etkiyi destekleyen bulgulara ulaşırken bazı çalışmalarda sadece Wagner etkisine dair kanıtlar lebde edilmiştir. Keynes etkisinin de geçerli olduğuna ulaşan sonuçlarda vardır. Bir sonraki bölümde ekonometrik modeller ve veri seti tanıtılacaktır.

Veri seti ve Metodoloji

Veri

Çalışmanın temel amacının kamu harcamaları ile milli gelir arasında ilişkinin varlığını sorgulamak olduğu çalışmanın giriş bölümünde bahsedilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada kamu harcamaları için kamunun toplam harcamaları (G) ile milli geliri temsil etmek için gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) verileri kullanılmış olup 1990 - 2022 dönemine ait yıllık sabit fiyatlarla ölçülen büyüklüklerin logaritmaları alınarak ekonometrik analiz yapılmıştır. Çalışmada kullanılan seriler Dünya bankasının veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Veri setine ait tanımlayıcı ve açıklayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. Kamu harcamalarının dönem ortalaması 147 Milyar TL iken medyanın 132 Milyar TL olarak hesaplanmıştır. En düşük değer 132 Milyar TL ile dönemin ilk yılı olurken en fazla 282 Milyar TL ile dönemin sonun aittir. Standart hatası ise 67,2 Milyar olarak hesaplanmıştır. GSYİH verilerine geldiğimizde ortalama olarak 1,08 Trilyon TL iken medya ise 998 Milyar TL olarak hesaplanmıştır. Dönemin en düşük değeri 1990 yılındaki değeri olan 513 Milyar TL iken en yüksek değeri ise 2ü12 Trilyon TL’dir. GSYİG serisinin standart hatası ise 481 Milyar olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik	G	GDP
Ortalama	147,000,000,000.00	1,080,000,000,000.00
Meydan	132,000,000,000.00	998,000,000,000.00
En yüksek	282,000,000,000.00	2,120,000,000,000.00
En düşük	65,100,000,000.00	513,000,000,000.00
Standard Hata	67,200,000,000.00	481,000,000,000.00
Gözlem sayısı	33	33

Kaynak: yazar tarafından hazırlanmıştır.

Ekonometrik Model

Çalışmada kullanılacak veriler zaman serisi içerdiği için doğru modelin kullanılabilmesi için serilerin durağanlık derecesinin belirlenmesi oldukça önemlidir. Durağan olmayan serilerle yapılacak analizlerde istenmeyen sonuçlar elde edilebilir. Serilerin zaman trendleri birbirini etkileyebilir ve sonuç olarak istatistiki olarak aralarında ilişki bulunmayan değişkenlerin veya ilişki anlamsız iken anlamlıymış gibi kabul etmemize neden olabilir. Literatürde bu olguya sahte regresyon denir. Birinci farkları durağan olan serilerin ise modelleme yapılabilmesi için aralarında eşbütünleşme olması gerekmektedir. Eşbütünleşik serilerin tahminlenmesinde ise tam modifiye edilmiş en küçük kareler yöntemi (Fully Modified OLS -FOLMS), Kanonik Koentegrasyon Regresyonu (Canonical Cointegrating Regression-CCR) ve dinamik en küçük kareler (DOLS – Dynamics OLS) gibi tahminciler kullanılmalı ki eşbütünleşmeden kaynaklanan sorunlar giderilebilsin.

Serilerin durağanlığını belirlemek için geliştirilmiş Dickey ve Fuller (1997) tarafından geliştirilen geliştirilmiş Dickey Fuller (ADF) ile Phillips ve Perron (1998) geliştirilen Phillips Perron testleri uygulanacaktır. Bu iki birim kök testi araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen testler olmasının yanında literatürde ilk tanıtılan birim kök testlerindendir. Birçok araştırmaya konu olduğu için karşılaştırma yapmakta kolaydır.

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \theta y_{t-1} + \alpha_1 t + \sum_{i=2}^p \varphi_i \Delta y_{t-i} + u_t \quad (1)$$

Denkleml’de ADF testinin matematiksel denklemi yer almaktadır. Y_t birim kök testi yapacağımız değişkenimiz olsun. Bağımlı değişken birim kök testine tabi tutulan değişkenin birinci farkıdır. Birim kök testi yapılacak değişkenin bir gecikmeli hali ve birinci farkının 2’den başlayıp p gecikmesine kadar değişkenler ile zaman değişkeni (t) ve sabit ile regresyona tutulur. Burada φ_i bağımlı değişkenin gecikmelere ait katsayıdır. Burada θ değerinin

MacKinnon (1999) tablo değerleri karşılatılır. Eğer hesaplanan değer tablo değerinden küçük ise serinin durağan olduğuna kadar karar verir.

ADF testinde eğer α 1 sıfır kabul edilirse modelden zaman trendi çıkarılmıştır ve model sabit içeren ADF testine dönüşür. α 0 da sıfır kabul edilirse bu durumda sabitte ADF modelinden çıkarılmış olur ve yalın model elde edilir. Yalın model iktisat literatüründe çoğunlukla kullanım alanı yoktur. İkinci test olan PP testinde ise ADF testindeki standart hatalar belirli katsayılarla düzeltilerek tau değeri yerine Za değeri hesaplanmaktadır. Phillips ve Perron (1988) tablo değerleri karşılaştırılıp karar verilmektedir. Bu test farklı varyans durumunda daha iyi sonuçlar vermektedir.

Birim kök testlerinden sonra değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı yani eşbütünlemenin varlığı araştırılacaktır. Değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığında tahmin etmenin anlamı yoktur. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi iki farklı test ile sorgulanacaktır. İlk test Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen tek denklemlili eşbütünleşme testidir. Literatüre ilk kazandırılan test olup, uygulaması oldukça basittir. İkinci eşbütünleşme testi ise Johansen (1991) tarafından literatüre kazandırılan ve çok denklemlili eşbütünleşme testi olup katsayılar eşanlı tahmin edilmektedir.

Eşbütünleşme testlerinden sonra çalımayda yer alan iki farklı modeli Saikkonen (1992) ile Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen dinamik en küçük kareler yöntemi ile tahminler elde edilecektir. Koentegresyon sisteminden kaynaklanacak sorunları geri besleme yöntemi ile basit bir şekilde ortadan kaldıran dinamik en küçük kareler yöntemi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci farkının gecikmeli ve öncül değerlerinin toplamları eklenerek, eşbütünleşme denkleminde ortaya çıkan inovasyonlara dik olduğu için FMOLS VE CCR regresyonlarındaki gibi etkin ve yansız tahminler elde edilecektir.

$$y_t = X'_t\beta + D'_{1t}\gamma_1 + \sum_{j=-q}^r \Delta X'_{t+j}\delta + v_{1t} \quad (2)$$

Dinamik en küçük kareler yöntemine ait matematiksel ifade denklem 2’de verilmiştir. Burada ΔX gecikmesi alınmış tahminleyicileri göstermektedir ve gecikmeli ve öncül değerlerin tüm inovasyonlara dik olduğu varsayımı altında q gecikme ve r ileri fark tahminleyicilerinin en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilen $\theta=(\beta',\gamma')$ u_{1t} ve u_{2t} tüm uzun dönemli kovaryans matrislerine nüfus edip etkin ve sapmasız tahmincilerin oluşmasını sağlar(Eviews, 2017: 278).

Son olarak çalışmada nedensellik ilişkisine dair kanıtlar için Granger nedensellik testi uygulanacaktır. Granger (1969) geliştirdiği yaklaşım ile ekonomik olarak değişkenler arasında bir bağ olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu test ile değişkenlerin bir birinin Granger nedeni olup olmadığı tespit edilmektedir.

Uygulama Sonuçları

İlk uygulamanın birim kök testleri olacağını yukarıdaki ekonometrik bölümde bahsedilmişti. Birim kök test sonuçlarına Tablo 2’de yer verilmiştir. Tablo 2 iki panelden oluşmaktadır. Panelin üst kısmında ADF testi sonuçları yer almaktadır. Değişkenlerin başındaki L simgesi ilgili değişkenin logaritmasının alındığını göstermektedir. Kamu harcamaları (LG) serisine ADF testi uygulandığında yalın modelde, sabit modelde ve hem sabit hem de trend içeren modelde hesaplanan tau değeri tablo değerinden oldukça büyük olduğu için birim kök içerdiğini iddia eden boş hipotez reddedilemez. Fakat ikinci sütunda kamu harcamalarının birinci farkı alındığında ADF testinin yalın modelin boş hipotez reddedilemez iken sabitli ve hem sabit hem de trend içeren modellerde tau değeri tablo değerinden oldukça küçük olduğu için %1 istatistiki seviyede değişkenlerin durağan olmadığını iddia eden boş hipotez reddedilmektedir. Sonuç olarak kamu harcamaları serisi düzeyde durağan değilken birinci farkı durağandır. Diğer bir ifadesi sıra derecesi birdir.

Aynı değişkeni PP testi uygulandığında sonuçlar çok fazla değişmemektedir. Bu testin her üç versiyonunda kamu harcamalarına ait verilerin düzeyde birim kök içerdiği sonucuna

ulaşırız. Çünkü hesaplanan Za değeri tablo değerlerinden oldukça büyüktür. Birinci farkını aldığımızda ADF testinde olduğu gibi sabit ve hem sabit hem de trend içeren modeller %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotez reddetmektedir. Yalın modeldeki sonuç ise ADF testinden farklıdır.

GSYİH sersinin ADF testine tabi tuttuğumuzda seri düzeyde iken elde edilen sonuçlar aynı kamu haramlarındaki gibidir. Çünkü hesaplanan tau değeri tablo değerlerinden büyük olduğu için %10 anlamlılık seviyesinde bile serilerin durağan olmadığını iddia eden boş hipotez reddedilemez. Aynı şekilde serinin birinci farkını aldığımızda seri ADF testine tabi tutulduğunda her sabit ve sabit ile trend içeren türünde hesaplanan tau değeri tablo değerlerinden küçük olduğu için %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotez reddedilmektedir. Sadece yalın modelde hesaplanan tau değeri diğer iki modele göre biraz büyük olmasına rağmen %5 istatistiki seviyedeki tablo değerinden küçük olduğu için %5 istatistiki seviyede yalın modelde GSYİH farkının durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

ADF TEST				
Model	LG	ΔLG	LGDP	ΔLGDP
Yalın Model	9.299	-1.286	11.944	-2.1**
Sabitli	0.244	-6.231***	0.406	-6.305***
Sabit ve Trend	-3.057	-6.166***	-3.009	-6.249***
PP TEST				
Model	LG	ΔLG	LGDP	ΔLGDP
Yalın Model	5.71	-1.756*	10.401	-3.152***
Sabitli	0.563	-5.727***	1.817	-6.788***
Sabit ve Trend	-2.595	-5.711***	-2.508	-7.665***

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

GSİYH serine PP testi uyguladığımızda seri düzeyde iken her üç varyasyonunda hesaplanan Za değeri tablo değerlerinden büyük

olduğu için serilerin birim kök içerdiğini iddia eden boş hipotez reddedilemez. Fakat serilerin birinci farkı alındığında ise her üç versiyonda %1 istatistiki seviyede serilerin durağan olmadığını iddia eden boş hipotez reddedilir. Sonuç olarak birim kök testlerini özetlemek gerekirse her iki serinin düzeyde birim kök içermesine rağmen birinci farkları alındığında serilerin dumanlaştığı kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Tablo 3. Engle Granger Eşbütünleşme testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Tau İstatistiği	Olasılık	Z İstatistiği	Olasılık
G	-3.892	0.024	-36.197	0.000
GDP	-3.929	0.022	-38.672	0.000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Serilerin birinci farkı durağan yani derecesi bir olduğu için seriler arasında uzun dönemde etkileşim olup olmadığını iki farklı eşbütünleşme testi ile sınanacağı bir önceki bölümde belirtilmiştir. Bu yaklaşımlardan ilki olan Engle Granger eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. İlgili tabloya göre bağımlı değişken kamu harcaması olduğunda değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığını iddia eden boş hipotez tau istatistiğine göre %5 seviyesinde z istatistiğine %1 seviyesinde reddedilmektedir. Yani Wagner hipotezi desteklenmektedir.

Diğer taraftan bağımlı değişken milli gelir olduğunda ise aynı bağımlı değişken kamu harcamalarında olduğu gibi tau istatistiğine göre % seviyesinde, z istatistiğine göre %1 seviyesinde değişkenler arasında uzun dönemde ilişki olmadığını iddia eden boş hipotez reddedilmektedir. Bu sonuç Keynes hipotezinin de geçerli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme Testi

Hipotez	Özd eğer	İstati stik	Kritik Değer	Olas ılık
Değişkenler arasin hiç eşbütünleşme vektörü yoktur.	0.47 9	29.86 8	25.872	0.01 5
Değişkeler arasında en fazla bir eşbütünleşme vektörü vardır.	0.34	11.62 6	12.518	0.07

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Johansen eşbütünleşme testin ait sonuçları Tablo 4’de verilmiştir. Bu testte alternatif hipotezler bir biri ile karşılaştırılır ve bu alternatif hipotezlerin karşılatırılarak sonucuna ulaşılmaktadır. İlk hipotez değişkenler arasında hiç eşbütünleşme vektörü yoktur. Bu teste ait istatistiki değer kritik değerden fazla olduğu için veya olasılık değeri 0.05’den küçük olduğu için bu boş hipotez reddedilmektedir. Sonuç olarak değişkenler arasında en az bir eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır. İkinci hipotez ise değişkenler arasında en fazla 1 eşbütünleşme vektörünün olduğu hipotezdir. Bu hipoteze reddedilmesi durumunda ise değişkenler arasında iki tane eşbütünleşme vektörünün olduğu sonucu ortaya çıkar. İstatistik değeri kritik değerden çok az küçük olduğu için veya olasılık değeri 0.05’ten biraz yüksek olduğu için %5 anlamlılık seviyesinde boş hipotez reddedilemez. Sonuç olarak değişkenler arasında bir eşbütünleşme vektörü vardır.

Tablo 5. Dinamik En Küçük Kareler Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken:G	Model 1		Model 2	
	Katsay ı	Standard Hata	Katsay ı	Standard Hata
GDP	1.057	(0.023)***	0.4004	(0.071)***
C	-3.519	(0.638)***	14.108	(1.902)***
Trend	-	-	0.03	(0.003)***
R2	0.9945		0.9982	
Uyarlanmış R²	0.9936		0.9978	

Gecikme ve Öncül Sayısı	(1,1)		(1,1)	
Bağımlı Değişken:GD P	Model 1		Model 2	
	Katsayı	Standard Hata	Katsayı	Standard Hata
G	0.944	(0.022)***	2.0648	(0.249)***
C	3.363	(0.586)***	-24.51	(6.16)***
Trend	-	-	-0.0528	(0.011)***
R2	0.989		0.998	
Uyarlanmış R²	0.9872		0.9968	
Gecikme ve Öncül Sayısı	(1,2)		(3,3)	

Not: Tahmin edilirken modeller Newey ve West (1987) tarafından geliştirilen kovaryans kısıtlanması uygulandığı için sonuçlarda farklı varyans ve otokorelasyon sorunu giderilmiştir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Değişkenler arasın uzun dönemli ilişkinin varlığı istatistiksel olarak kanıtlandığı için katsayıların tahminleri dinamik en küçük kareler yöntemi işe yapılmış olup, Tablo 5’de tahmin sonuçları rapor edilmiştir. Tablonun üst kısmında bağımlı değişken kamu harcamaları iken tablonun alt tarafından bağımlı değişken milli gelirdir. Her bağımlı değişken için DOLS sadece sabit ve sabit ile zaman trendinin yer aldığı iki farklı model tahmin edilmiştir. Sadece sabitin yer aldığı üstteki panelde hem sabitin hem de milli gelirin katsayısı anlamlıdır. Milli gelir %1 arttığında kamu harcamaları %1 artmaktadır. Bunun anlamı Türkiye’de milli gelir artışı kamu harcamalarının artmasına yol açmaktadır. R² ve uyarlanmış r² oldukça yüksektir.

Ekonometirk modele zaman değişkenini eklediğimizde bu değişkene ait katsayı pozitif ve istatistiki olarak anlamlıdır. Zaman değişkeninin olmadığı modelde sabit negatif iken zaman trendi eklenince sabit pozitive dönmüştür. Milli gelir de anlamlı olup milli

gelir %1 arttığında kamu harcamaları %0,4 artmaktadır. Wagner hipotezi geçerlidir. R^2 ve uyarlanmış R^2 yine oldukça yüksektir.

Diğer taraftan bağımlı değişken milli gelir iken sadece sabit ile tahmin gerçekleştirildiğinde hem kamu harcamalarına ait katsayı hem de sabit pozitif işaretli olup, %1 istatistiki seviyede anlamlıdır. Kamu harcamaları %1 arttığında milli gelir %0,9 artmaktadır. Modelin açıklayıcılığı oldukça yüksektir, çünkü R^2 ve uyarlanmış R^2 bire oldukça yakındır.

Model 2'nin sonuçları da tablo 5'de verilmiştir. Milli gelir bağımlı değişken olduğunda zaman trendi ile modeli tahmin ettiğimizde hem zaman trendine ait katsayı hem de sabit negatife dönmektedir. Buna rağmen halen katsayılar %1 seviyesinde anlamlıdır. Kamu harcamaları katsayısı da %1 istatistiki seviyede sıfıra eşit olduğunu iddia eden boş hipotez reddedilir. Kamu harcamaları %1 arttığında milli gelir %2 artmaktadır.

Tablo 6. Granger Nedensellik Testi

Hipotez	F Değeri	Olasılık
GDP, G'nin Granger Nedeni değildir.	4.834	0.0062
G, GDP'nin Granger nedeni değildir	3.719	0.0186

Kaynak: *Yazar tarafından oluşturulmuştur.*

En son analiz olarak Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu test değişkenlerin birbirinin nedenselliği olup olmadığını istatistiksel olarak bilgi vermektedir. Testin sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. İlk hipotez milli gelirin kamu harcamalarının Granger nedeni olmadığıdır. F değeri tablo değerinden büyük olduğu için %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotez reddedilir. Yani milli gelir kamu harcamalarının nedenidir. Bir başka ifade ile Wagner Hipotezi geçerlidir.

Diğer taraftan ikinci hipotez ise kamu harcamalarının milli gelirin Granger nedeni olmadığıdır. F değeri 3,7 olup olasılık değeri 0.05'den küçük olduğu için bu boş hipotez ise %5'lik istatistiki seviyede reddedilmektedir. Diğer bir ifade ile kamu harcamaları da

milli gelirin Granger nedenidir. Bu bulgular Keynes etkisinin de Türkiye’de geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç

İnsanların toplu yaşamaya başladığından beri toplum için harcamaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Devletlerin oluşması ile toplum için harcama yapılması sorunluluğu devletlere geçmiştir. Devletler kamu harcamalarını yaparken toplumsal faydanın yanında zaman zaman siyasi tercihleri de dikkate alabilmektedirler. Özellikle siyasi tercihler nedeniyle kamu harcamaları ekonomiye büyük zararlar verebilmektedirler. İktisat biliminin gelişmesi ile kamu harcamaları hakkında ileri sürülen tezlerde değişiklik yaşanmıştır. Bir kısım iktisatçılar devletin yapacağı harcamaların en düşük düzeyde tutulması gerektiğini savunurken karşı taraftaki görüşe göre devlet ekonomiye müdahale etmeli hatta kamu harcamalarını aktif bir politika aracı olarak kullanarak ekonomik gelişmeye ve üretim düzeyi üzerine etki yapması gerekliliğini savunmaktadırlar.

İşte bu bağlam kamu harcamaları ile milli gelir arasında ilişkiyi açıklayan iki hipotez ön plana çıkmaktadır. Wagner hipotezi olarak adlandırılan yaklaşıma göre milli gelirdeki artışlar kamu harcamalarının artmasın neden olmaktadır. Diğer taraftan Keynes etkisi ise kamu harcamalarındaki artışın milli geliri artırdığını savunmaktadırlar. Tatbikî tersi durumda geçerlidir. Bu yaklaşım ise Keynes etkisi olarak bilinmektedir. Çalışmanın temel amacı 1990-2022 döneminde Wagner hipotezinin mi yoksa Keynes hipotezinin mi Türkiye’de geçerli olduğunu araştırmaktır.

Kullanılan veriler zaman unsur içerdiği için birim kök testine tabi tutulmuş ve serilerin düzeyde durağan olmadığı fakat farkı alındığında durağan olduğuna dair kanıtlar elde edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki iki farklı eşbütünleşme testleri ile kanıtlanmış ve DOLS tahminleri ile kamu harcamalarının etkisinin milli gelir üzerinde daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Son olarak Granger nedensellik testi sonuçlarına göre kamu harcamalarında milli gelire ve milli gelirden kamu harcamalarına

doğru çift yönlü nedenselliğin varlığı ortaya konulmuştur. Sonuç olarak Türkiye’de bu dönemde hem Wagner hipotez hem de Keynes hipotezi geçerlidir.

KAYNAKÇA

- Abel, A. B., Bernanke, & Couhore D. (2004). Makroekonomi (Ömer Faruk Çolak Çev. Ed) Ankara: *Efil Yayıncılık*
- Akbulut, N., & Başoğlu, A. (2023). Wagner Kanunu ve Keynesyen Hipotez Kapsamında Türkiye’de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (40), 131-148.
- Bagdigen, M., & Cetintas, H. (2004). Causality between public expenditure and economic growth: The Turkish case. *Journal of Economic and Social Research*, 6(1), 53-72
- Demez, S. (2021). Validity of Wagner’s law in EU member transition economies: Panel causality analysis. *Journal of Economic Policy Researches*, 8(2), 199-210.
- Demirbas, S. (1999). Cointegration analysis-causality testing and Wagner's law: the case of Turkey, 1950-1990. *University of Leicester, Department of Economics.*, https://www.researchgate.net/profile/Demirbas-Safa/publication/5162910_Cointegration_Analysis-Causality_Testing_and_Wagner's_Law_The_Case_of_Turkey_1950-1990/links/56b3134d08ae795dd5c7e602/Cointegration-Analysis-Causality-Testing-and-Wagners-Law-The-Case-of-Turkey-1950-1990.Pdf, Erişim: 11.10.2023
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 251-276.
- Eviews, 2017, User Manual II, London

- Gacener, A. (2016). Türkiye Açısından Wagner Kanunu'nun Geçerliliğinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 103-122.
- Gövdeli, T. (2019). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye'de Wagner ve Keynesyen Hipotezin Ampirik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 995-1010.
- Granger, C. W. J. 1969. Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica* 37: 424–438. <https://doi.org/10.2307/1912791>.
- Güder, F., Yücekaya, P., & Şenyurt, A. (2016). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için Keynesyen görüş mü? Wagner kanunu mu geçerli?(2006-2015 dönemi). *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 47-60.
- Gül, E., & Yavuz, H. (2011). Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: 1963-2008 dönemi. *Maliye Dergisi*, 160, 72-85.
- Gürsoy, B. (1975). Kamusal Maliye. Ankara: *Sevinç Yayınları*.
1988. Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control* 12: 231–254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica* 59: 1551–1580.
- Karabulut, Ş. (2020). Wagner ve Keynes hipotezinin geçerliliği: Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(Ek), 150-168.
- Karaş, E. (2020). Wagner Kanunu'nun BRICS Ülkeleri ve Türkiye Bazında Geçerliliğinin Sınanması. *Maliye Dergisi*, Ocak-Haziran, 178, 199-223.

- Kucukkale, Y., & Yamak, R. (2012). Cointegration, causality and Wagner's law with disaggregated data: evidence from Turkey, 1968-2004. *Munich Personal RePEc Archive Paper*, No. 36894. Germany., <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/36894/>, erişim: 9/10/2023
- MacKinnon, J. G. 1994. Approximate asymptotic distribution functions for unit-root and cointegration tests. *Journal of Business and Economic Statistics* 12: 167–176. <https://doi.org/10.2307/1391481>
- Mohammadi, H., Çak, M. ve Çak. D. (2008). Wagner's hypothesis New evidence from Turkey using the bounds testing approach. *Journal of Economic Studies*, 35(1), 94-106
- Muharrem, Ş., & Uysal, D. Makroekonomik Değişkenlerin Kamu Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Wagner Yasası Geçerliliği. *İzmir İktisat Dergisi*, 38(2), 430-447.
- Pehlivan, C., Ayşegül, H. A. N., & Konat, G. (2021). Empirical Analysis of Public Expenditure-Growth Relationship in OECD Countries: Testing the Wagner Law. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 87-109.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rehman, J. U., Iqbal, A. & Siddiqi, M.W. (2010). Cointegration causality analysis between public expenditures and economic growth in Pakistan. *European Journal of Social Sciences*, 13(4), 556–565.
- Saikkonen, P. (1992). Estimation and testing of cointegrated systems by an autoregressive approximation. *Econometric theory*, 8(1), 1-27.
- Selen, U., & Eryiğit, K. (2009). Yapısal Kırılmaların Varlığında Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?. *Maliye Dergisi*, 156(1), 177-198.

- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 783-820.
- Taşseven, Ö. (2011). The Wagner's Law: time series evidence for Turkey, 1960-2006. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(2), 304-316.
- Telek, C. & Telek, A. (2016). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Wagner ve Keynes Hipotezi Çerçevesinde İncelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 628-642
- Türk, İ. (1999). Kamu Maliyesi.(3. Basım). Ankara: *Turhan Kitabevi*.
- Ulusoy, A. (2010). Maliye politikası. *Umuttepe Yayıncılık* 9. Baskı
- Uzun, T. (2009). Kamu tercihi ve anayasal iktisat kuramı üzerine bir değerlendirme. *Muğla üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Dergisi*, (23), 223-246.
- Ünsal, M. E. (2020). Kamu harcamaları, kamu gelirleri ve kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 53-64.
- Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ., Koyuncu, C., Yılmaz, R., Yıldırım, O., & Erdinç, Z. (2017). İktisada giriş. Eskişehir : *Nisan kitabevi*.

BÖLÜM VII

Merkez Bankası Rezervi ve Rezerv Yeterliliği Tartışmaları

Mehmet AYDINER¹

Giriş

Merkez Bankalarının asli görevi olan ülkedeki fiyat istikrarını sağlamanın yanında çok sayıda işlevi ve görevleri vardır. Fiyat istikrarına yönelik para politikaları uygulanırken ülke ekonomisinin büyümesine, istihdama katkı sağlamasına da katkı verilmelidir. Bunların yanında Merkez Bankasınca gözetilen temel hedefler kur istikrarı ve finansal piyasalardaki muhtemel dalgalanmaların azaltılmasıdır. Kur istikrarının sağlanması, ülkedeki enflasyonla mücadelelen dış ticaretin büyümesine ülkenin yabancı yatırımlar için cazip kılınmasından kur kaynaklı muhtemel krizlerin önlenmesine kadar çok sayıda konuda hayati öneme sahiptir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Kur istikrarının sağlanması özellikle Türkiye gibi temel olarak dış ticaret açığına dayalı yüksek cari açığı olan kısa vadeli borç yükü zaman zaman çok yüksek düzeylere ulaşan ülkelerde oldukça zordur. Ülke içinde para ikamesinin yüksek olması, yüksek ithalata bağlı dış ticaret açığı, özellikle kısa vadeli borç stoku dövize olan talebi artırdığından Türkiye’de sık aralıklarla döviz krizleri yaşanmaktadır.

Son yıllarda uygulanan düşük faiz politikası sonucu faiz getirilerinin düşük kalması sebebiyle ülkeyi yabancı sermaye için cazip olmaktan çıkarmıştır. Bu durumda ülkenin yatırımlarını finanse etmesinin ötesinde kısa vadeli olarak cari açığını finanse etmesi çok zor hale gelirken döviz arzında yaşanan düşüş kurlarda hızlı ve dengesiz, öngörülmesi zor dalgalanmalara sebep olmuştur. Döviz kurlarındaki ani ve dengesiz dalgalanmalar ülkedeki tüm ekonomik parametrelerin bozulmasına sebep olurken yüksek cari açık ve kısa vadeli borç stoku kur konusundaki beklentileri de kötüleştirmiştir. Hızla artan kurlar dış ticaret anlamında ihracatçılara destek olurken ülkede yüksek enflasyonun ortaya çıkmasında baş etken olmuştur.

Yüksek cari açık, kısa vadeli borç yüküne karşılık ülkeye giren yabancı sermayenin azalması kurlardaki istikrarsızlığı, hızlı artışları tetiklerken Türkiye’nin dış ticaret açığına bağlı cari açığını finanse edebilmesi ve dış borçlarını döndürebilmesi konularında şüphelerin doğmasına neden olmuştur. Bunların yanında kur geçişkenliğinin yüksek olması ülkede enflasyonun yükselmesinde temel etkenlerden biri olmuştur. Yüksek enflasyon Türk Lirası varlıklarından kaçışı hızlandırırken başta döviz olmak üzere diğer varlıklara yönelimi artırmıştır. Bu ortamda kur istikrarının sağlanması enflasyonla mücadeleden ülkede istikrar ve öngörülebilirliğin tesisine kadar çok sayıda ekonomik alan için elzem hale gelmiştir.

Ülkeye yabancı sermaye girişinin azalmasının yanında yüksek cari açık ve kısa vadeli borç yükü ülkede Merkez Bankasının döviz rezervlerini gündeme taşımış, gözleri bu kuruma çevirmiştir. Merkez Bankasının zaman zaman dalgalanmaların arttığı, istikrarın

bozulduğu dönemlerde kur istikrarını sağlamak için piyasaya döviz satmasına bağlı olarak rezervlerinde azalmaların olduğunun görülmesi endişe ve tartışmaları daha da artırmıştır. Bu ortamda Merkez Bankasının döviz rezervlerinin miktarının yanında yapısı da tartışma konusu olmuştur. Rezervlerin bir kısmının swaplar yoluyla elde edilen döviz olması bir kısmının zorunlu karşılıklardan oluşması hem ekonomi hem siyasi tartışmalara neden olurken spekülasyonlara da zemin olmuştur.

Merkez Bankası ulusal rezervleri ülkenin ekonomik sonuçları olan olumsuzların önüne geçilmesinde çok önemli olmasının yanında özellikle Türkiye için bazı siyasal ve milli güvenlik sorunlarının ortadan kaldırılmasında uygulanan siyasal ve askeri politikalar bakımından da önem arz etmektedir. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum itibarıyla bölgesindeki siyasal ve askeri gelişmeler karşısında ülkenin döviz ihtiyacının zaman zaman bazı ülkeler tarafından siyasal baskı ve tehdit aracı olarak kullanılması ulusal rezervleri daha önemli hale getirmektedir. 2018 yılında ABD ile yaşanan siyasal kriz ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan döviz krizinde ABD başkanının Türkiye ekonomisini batırmakla tehdit etmesi belirgin bir örnektir. Ülkede zaman zaman çıkan döviz krizlerinin siyasal sebeplere bağlı olarak dış kaynaklı çıkarılan yapay krizler olduğu kanaati de yaygındır.

Bu çalışmada Türkiye'de özellikle son beş yılda Merkez Bankası rezervleri üzerinden yapılan tartışlara yakından bakılmış ve ekonomik literatürde genel kabul yöntemler kullanılarak ülkenin döviz rezerv yeterliliği analiz edilmiştir. Üzerinde durulan dönemin 2018-2023 dönemi olması dolayısıyla dönemin kısa bir periyod olması sebebiyle metrik bir analiz yerine verilerin kıyaslanması yolu tercih edilmiştir.

Merkez Bankası Rezervleri ve Rezerv Tutma Amaçları

Merkez Bankası Döviz Rezervinin düzeyini hem Ülkenin Ödemeler Dengesi Tablosundan hem bankanın bilançosundan görülebilmektedir. Rezervler yabancı para karşılığı olan bütün

kıymetler ile altın gibi değerli madenler aktifler toplamından oluşmaktadır. Rezervler içindeki yabancı paralar ise genellikle dünyada tüm ülkelerde kabul görmüş, ticarete yaygın kullanımı olan dünya dış ticaretinde belirgin ağırlığı olan ülkelerin parasından veya bu para birimlerine bağlı varlıklardan oluşmaktadır. Günümüzde yaygın olarak Amerikan Doları, Euro gibi paralar rezerv para olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal Rezerv de adı verilen Merkez Bankası rezerv miktarı temel olarak şu şekilde hesaplanabilmektedir. (Eğilmez,2022)

Brüt Rezerv= MB kendine ait olan döviz ve altın+ Zorunlu Karşılık olarak Merkez Bankasında bulunan döviz ve altın+ Bankaların Merkez Bankasındaki mevduatları+ IMF özel Çekme Hakkı (SDR)

Net Rezerv= Brüt Rezerv – (Zorunlu Karşılık olarak Merkez Bankasında bulunan döviz ve altın+ Bankaların Merkez Bankasındaki mevduatları)

Merkez Bankalarının ulusal rezerv tutmalarının değişik sebepleri bulunmaktadır. Ülkenin ekonomik durumu ve zamana bağlı olarak önceliği değişse de rezerv tutulmasının en önemli amacı ülkede ekonomik ve finansal istikrarı sağlamaktır. Ülke ekonomisinin muhtemel kur şoklarına karşı korunması ve kur kaynaklı krizlerin önüne geçilmesi için gerektiğinde müdahale edebilmek için rezerv tutulmaktadır. Nitekim Türkiye’de döviz kurlarında zaman zaman ortaya çıkan hızlı artış veya düşüş zamanlarında, spekülasyonların arttığı, istikrarın bozulmaya başladığı durumlarda Merkez Bankasının piyasalara müdahale ederek piyasaya döviz sağladığı veya piyasadan döviz çektiği sıklıkla gözlemlenmektedir. Kur istikrarının sağlanması finansal piyasalardaki bozulmanın önlenmesi için kullanılan rezerv miktarının kendisi de zaman zaman kur krizlerinin ve spekülasyonlarının da doğmasına sebep olabilmektedir. Rezervin düşük olduğu kanısının yaygın olduğu durumlarda ülkenin cari açığının finansmanında ve dış borç servisinde sorun çıkabileceği beklentisi de döviz kurlarının hızla yükselmesine yol açmaktadır.

Ülke ekonomisinin muhtemel olumsuz şoklara karşı korunması için rezerv tutulmasının diğer önemli amacı giriş bölümünde de bahsedildiği gibi bazı siyasi özellikle dış politika anlamında ülkeye yönelebilecek olumsuzlukları engellemektir. Son yıllarda siyasi ve askeri krizin yaşandığı dönemlerde özellikle döviz kurunda istikrarsızlık oluşturarak ülkeye baskı yapılmaya çalışılması rezerv tutulmasının ekonomik ve finansal gerekçelerinin ötesinde siyasi gerekçelerinin de olduğu görülmektedir.

Para politikalarını desteklemek rezerv tutulmasının diğer önemli amacıdır. Günümüz itibarıyla yüksek enflasyonun yaşandığı Türkiye’de kur geçişkenliğinin bağlı olarak kur atışlarının üretim maliyetleri yükseltmesi devamında yüksek enflasyona neden olması kurlarda istikrarın sağlanması enflasyonla mücadelede önemlidir. Bu açıdan bakıldığında kur istikrarının tesisi ve kur ataklarının önlenmesi için Merkez Bankası rezervleri önemli işlev görmektedir.

Türkiye gibi ekonomik büyüklüğüne göre özellikle kısa vadeli borç yükünün yüksek olduğu ülkelerde borçlanma döngüsünün devamı için ve sürdürülebilirliği için borç ödemelerinin zamanında yapılması temerrütte düşülmemesi önemlidir. Bu anlamda rezerv tutulmasının temel nedenlerinden biri ülkenin borç servisini yapabilmesidir. Rezervlerin gerektiğinde dış borç ödemlerinde kullanıldığı birçok ülkede sıkça görülen bir durumdur.

Rezerv tutulmasının en belirgin amaçlarından biri de ülkenin ithalatının finanse edilmesidir. Türkiye uzun zamandır aylık 10 milyar dolar düzeylerine yıllık 100 milyar dolar düzeyine ulaşan dış ticaret açığı ile yaşamaktadır. Özellikle enerji ithalatının 60 milyar dolar seviyelerine çıkmasının yanında ihracatın büyük kısmının ithal hammadde veya ara mala bağlı olması nedeniyle ithalatın artması dış ticarete ithalatın finanse edilmesini önemli bir gündem haline getirmiştir. Turizm gelirlerindeki belirgin artış dış ticaret açığının bir kısmını kapatmasına karşın cari açık 50 milyar dolar seviyelerinde seyretmiştir. Bu finansal yüke servisi yapılması gereken kısa vadeli borç yükü de eklendiğinde Merkez Bankası rezervleri ülkede

ekonomik ve finansal istikrarın tesisi, kur istikrarının sağlanması ve enflasyonla mücadelede olağanüstü önem kazanmıştır.

Ülkede son dönemde uygulanan düşük faiz politikalarının sonucu olarak ülkeye yabancı sermaye girişinin azalması ve daha da azalacağı beklentisi, yüksek dış ticaret açığı devamında yüksek cari açık, ödemesi yapılması gereken yüksek kısa vadeli borç yükü, salgın sonrasında dünya ekonomisinde ortaya çıkan istikrarsızlığa bağlı olarak dış talebin düşerek ülkenin ihracatında istenen düzeyde artış olmayacağı kanısı, yüksek enflasyon sebebiyle ülkedeki kişi ve kurumların varlıkları korumak için Türk Lirasından çıkarak diğer varlıkların yanında özellikle döviz alımına yönelmesine bağlı para ikamesinin hız kazanması da rezerv miktarını önemli hale getirmiştir. Bu dönemde yabancı para cinsinden mevduat TL cinsinden mevduat miktarını aşarak 250 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştır. Bu durum rezerv düzeyinin daha kritik ve tartışma konusu yapmıştır.

Türkiye’de Merkez Bankası Rezerv Düzeyi Seyri

Yüksek dış ticaret açığı ve devamı cari açığın yaşandığı, ithalatın hızla arttığı, kısa vadeli borç yükünde belirgin artışın yaşandığı yüksek enflasyonun ülke için önemli bir sorun yaşandığı son beş yıllık dönemde Merkez Bankası rezervinde de keskin düşüş ve çıkışlar yaşanmıştır. Tablo1’de 2013-2023 döneminde aylara göre Merkez Bankası brüt döviz rezervleri gösterilmiştir.

Tablo-1: Aylara Göre Brüt Rezerv (Milyon USD)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	116732	93332	102375	95535	110213	127139
2	113894	99670	107823	95213	113143	121169
3	110046	96241	95406	90638	108036	122422
4	112762	93715	86242	87850	106864	114883
5	108232	95554	91025	92604	102896	98457
6	98400	96397	90237	100158	101935	108586
7	100610	98386	90244	105720	101262	113773
8	88848	101504	84634	118264	111647	117298
9	84655	101706	83517	122043	107047	122202
10	86280	104985	84406	123783	114179	126559
11	91002	104748	84196	126145	122600	136492
12	91930	106319	93206	111051	128754	140148

Kaynak: TCMB

Tablodan görüldüğü üzere brüt rezerv son beş yıl içinde dalgalı bir seyir izlemiştir. 2018 yılında yaşanan döviz krizi sonrasında brüt rezervlerde azalma yaşanmış 2020 yılında rezerv miktarı 83 milyar dolar seviyelerine kadar inmiştir. 2021 yılında uygulanmaya başlanan düşük politika faizi politikası döneminde rezervler sürekli bir dalgalı seyir göstermiştir. 2022 sonundan itibaren keskin artışlar göstererek 2023 yılı sonunda 140 milyar dolar gibi tarihi en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Brüt rezerv düzeyinin dalgalı bir seyir izlediği aynı dönem için Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi ile Cari Denge değişkenlerine ilişkin veriler Tablo-2 ve Tablo-3 'de gösterilmiştir.

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	-6916	-106	-1326	-1494	-6868	-10495
2	-4322	31	-737	-2188	-5293	-9118
3	-4542	-141	-5005	-3036	-5625	-4720
4	-5110	-357	-5072	-1106	-2537	-5363
5	-5616	1337	-3836	-2902	-5885	-7774
6	-3044	191	-2257	-610	-2656	717
7	-1881	2294	-1675	392	-3555	-5702
8	2704	3699	-3587	2164	-2769	-325
9	2817	3111	-1965	2722	-3024	1910
10	3929	3175	222	4104	-815	186
11	2403	197	-3380	-2104	-4043	
12	-573	-2635	-3270	-3174	-6016	

Kaynak: TB&TCMB

Çalışmanın incelediği 2018-2023 döneminde 2019 ve 2021 yıllarının bazı aylarında cari dengenin fazlalık verirken diğer aylarda cari açık söz konusudur. Cari açık düzeyi 2023 yılı başında aylık 10 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ülke ödemeler dengesi Cari İşlemler Hesabı istisna birkaç ay dışında sürekli açık vermiştir.

Tablo-3: Dış Ticaret Dengesi (2021-2023) (Milyon USD)

	2021			2022			2023		
	İhracat	İthalat	DT Denge	İhracat	İthalat	DT Denge	İhracat	İthalat	DT Denge
1	14.818	16.725	-1.907	17.628	26.181	-8.553	19.213	31.826	-12.613
2	15.894	17.996	-2.102	19.878	26.175	-6.297	18.395	28.915	-10.520
3	18.734	21.722	-2.988	22.653	29.131	-6.478	23.343	29.698	-6.355
4	18.420	20.164	-1.744	23.410	27.754	-4.344	19.031	26.142	-7.111
5	16.370	19.425	-3.055	18.964	27.794	-8.830	21.268	31.760	-10.492
6	19.588	21.223	-1.635	23.252	29.689	-6.437	20.284	24.054	-3.770
7	16.408	19.556	-3.148	18.495	27.760	-9.265	19.421	30.181	-10.760
8	18.866	21.750	-2.884	21.081	30.738	-9.657	21.186	28.320	-7.134
9	20.806	21.932	-1.126	22.409	30.446	-8.037	21.768	25.454	-3.686
10	20.694	20.744	-50,00	21.019	27.469	-6.450	22.426	27.292	-4.866
11	21.685	25.313	-3.628	21.698	28.872	-7.174	-	-	-
12	22.403	27.449	-5.046	22.865	30.943	-8.078	-	-	-
Toplam	148.180	167.250	29.313	253.352	342.952	89.600	206.355	283.642	77.307

Kaynak: TÜİK&TCMB

Özellikle son yıllarda cari açığın kapatılması için olarak ihracatın artırılmasına yönelik çok sayıda destek ve teşvik politikaları uygulanmasına, ihracatın her yıl sürekli bir artış göstermesine karşın ithalattaki daha yüksek oranlı artış ülkenin sürekli dış ticaret açığı vermesine bazı aylar bu açığın 10 milyar seviyesinin de üstüne çıkmasına neden olmuştur.

Yıllık dış ticaret açığı 2022 yılında yaklaşık 90 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Yüksek dış ticaret açığının bir kısmı turizm, sağlık hizmeti ihracatı gibi hizmetler kaleminden kapatılsa da ülke yüksek cari açık yükü ile yürümeye devam etmiştir. Bu dönemde büyük oranda dış ticaret açığına bağlı cari açığın yanında kısa vadeli borç stokunun da artması rezerv yeterliliği tartışmaları sıcak tutmuştur.

Tablo-4: Kısa Vadeli Borç Toplamı (2018-2023) (Milyon USD)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	111.107	93.185	96.621	114.798	122.009	154.873
2	110.624	93.311	96.284	114.897	127.021	154.683
3	108.515	93.446	92.729	113.039	128.771	161.573
4	111.885	95.454	90.782	115.081	130.849	163.104
5	110.740	93.556	99.298	116.232	132.581	166.561
6	107.220	95.950	99.365	120.304	133.700	165.757
7	106.160	98.817	102.323	122.174	133.550	168.312
8	97.486	94.742	105.996	123.600	137.062	169.506
9	99.707	94.162	106.065	122.228	138.602	168.854
10	95.593	93.106	105.398	120.668	141.482	170.676
11	95.237	93.505	107.794	118.588	145.124	
12	93.099	95.990	111.732	118.740	149.103	

Kaynak: TCMB

Kronik dış ticaret açığı devamı cari açık yanında artan dış borç ve dış borç içinde kısa vadeli borç toplamının artması ülkenin finanse etmesi gereken kalem sayısı artırmıştır. Kısa Vadeli Borç Yükü 2023 Ekim ayı itibarıyla 170 milyar dolar seviyesine gelmiştir. Faiz politikaları ve bazı siyasi gelişmeler nedeniyle ülkeye yabancı yatırım girişinin en düşük seviyesine inmesi ile birlikte kısa vadeli borçları ödenmesi ve ithalatın finanse edilmesi gibi konularda karamsar beklentilerin doğmasına neden olmuştur. Tablo-4'den de görüldüğü üzere ülkenin kısa vadeli borç toplamı özellikle son üç yıldır sürekli bir artış içindedir.

Türkiye hiç temerrüde düşmemiş bir ülke olmasına karşın yüksek cari açık, yüksek kısa vadeli borç toplamı ve ülkeye yabancı sermaye ve yatırımcı girişinin durması gözlerin rezerv miktarına ve Merkez Bankasına çevrilmesine sebep olmuştur. Merkez Bankası rezervlerinin 2020-2021 döneminde azalma trendine girmesi 80 milyar dolar seviyelerine inmesi ve dahası brüt rezerv içinde bankanın kendisine ait olan kısmın oldukça düşük olması, brüt rezervin bir kısmının kısa vadeli swap işlemlerinden elde edilen dövizden oluşması endişeleri ve spekülasyonları artırmıştır.

Endişe, tartışmalar ve spekülasyonlar gölgesinde 2021 yılında Merkez Bankasının düşük politika faizi politikasını uygulamaya başlaması sonrasında yabancı sermaye için faiz getirisinin düşük olmasına bağlı

Döviz Rezerv Yeterlilik Analizi

İktisat literatüründe bir ülkenin Merkez Bankası Rezervlerinin yeterliliğinin tespitine ve ölçümüne dair değişik yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerden biri rezerv düzeyini geniş para arzı (M2) ile karşılaştırarak yeterlilik ölçümü yapan Geniş Para Arzı Yöntemi'dir. Bu yaklaşıma göre finansal krizler dönemlerinde ülkede içindeki kişi veya kurumlar yerli paradan yabancı paralara yönelmesi nedeniyle rezerv düzeyinin M2 para arzının belirli bir oranının döviz cinsine dönüştürülmesini karşılayabilmelidir. Tartışmalı bir yaklaşım olan bu yaklaşımda için oran konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. (Eren, 2017)

Rezerv yeterliliğinin ölçülmesinde kullanılan diğer bir yöntem ya da yaklaşım İthalat Yaklaşımı'dır. Bu yöntemde ülkeye belirli bir süre için döviz girişinin olmaması varsayımı altında rezerv düzeyinin ne kadar süre ithalatı finanse edebileceği ölçülmektedir. Süre konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu konuda üç aylık ithalatı karşılayacak kadar rezerv bulunması gerektiğini belirten çalışmalardan yıllık ithalatın %30-35'lik kısmına karşılık gelen rezerv tutulmasını savunan çalışmalar bulunmaktadır.

Bir diğ er yöntem ise Kısa Vadeli Dış Borç yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre vadesi bir yıl içinde dolan döviz cinsi borçları ödemeye yetecek kadar rezerve sahip olunması gerekmektedir. Bu yaklaşım ülkenin sadece bir vadeli borçlarını ödeme gücüne sahip olmasının yanında söz konusu bu rezerv düzeyinin muhtemel kur krizleri önlemede elzem olduğunu öngörmektedir. (S mmeoğlu, 2010, s.134) Greenspan-Guidotti Kuralı olarak da bilinen bu yaklaşıma göre Rezerv/KVDB oranının 1 (%100) veya üstünde olmalıdır gerekmektedir (Eren, 2017)

Wijnholds ve Kapteyn (2001) tarafından önerilen yöntem ise üç aşamalı bir yöntem olup ilk aşamada rezerv düzeyinin kısa vadeli borçları karşılayacak seviye olması ikinci aşamada ise rezervlerin M2 para arzının %10-20'si arasında olması öngörülmüştür.    nc  aşama ise ülke risklerini dikkate alan bazı ölçümlere dayanmaktadır.

IMF Metriği yöntemi ise diğ er tüm yaklaşımlara alternatif olarak IMF tarafından geliştirilmiş daha kapsamlı bir yöntem olup  demeler dengesinde baskı veya bozulmaya sebep olabilecek muhtemel değişik risklere karşı tutulması gereken rezerv miktarını tespit etmeye yöneliktir. Bu çalışmada temel olarak KVDB ve ithalat yöntemi tercih edildiğinden IMF Metriği yönteminin detaylarına daha fazla girilmemiştir.

Analiz Sonuçları

Merkez Bankası rezerv yeterliliği analiz etmek için literatürde yaygın olarak kabul görmüş yöntemlerde olan Kısa Vadeli Dış Borç Yaklaşımı ile İthalat Yaklaşımı kullanılmıştır. Diğ er yöntemlerin kullanılabilmesi için çok daha fazla detaylı verilere ihtiyaç olup bazı veriler Ekonomist Dergisi Risk değerlendirmesi gibi uluslararası kurumlar tarafından üretildiğinden bu çalışmada tercih edilmemiştir.

Tartışmanın  z  itibarıyla da bakıldığında Türkiye'de 1950'li yıllardan bu yana çok sayıda kur kaynaklı yaşanan döviz krizlerinin çıkmasında Türkiye'nin  demeler dengesindeki cari açığı, dış borç yükü ve bu değişkenler karşısında elinde

bulundurduğu rezerv faktörlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Cari açığın finanse edilmesinde ve dış borcun çevrilmesinde ülkeye giren yabancı sermaye ve dış borç bulma kolaylığı bu borcun faiz maliyeti hesaba katılarak sonuçlar üretildiği de görülmektedir. Türkiye, bir anlamda kısır döngü olan Cari Açık+ Dış borç Yüğü ve bu yüklerin finanse edilme yolu faiz getirisi cazibesi ile çekilen yabancı sermaye girişı ve borç bulma kolaylığı döngü içindedir. Bu döngünün sekteye uğradığı dönemlerde döviz krizlerinin yaşanması da vakadır.

Tablo-5'te 2018-2023 dönemi için aylık olarak Rezerv/KVDB oranı gösterilmiştir. Ülkeye bir dönemde hiç döviz girişinin olmadığı varsayımı altında Merkez Bankasını Brüt Rezerv miktarı ülkenin bir yıldan kısa vadeli borçları olan borçların ödenmesini finanse edebilmesi gücü 2018 yılından 2023 yılına kadar dalgalanma göstermese de özellikle 2021 yılı sonrası sürekli bir düşme göstermiştir. Kısa Vadeli Dış Borcu karşılama oranı 2023 yılı içinde 0.59 seviyesine kadar inmiştir. Genel kabul olarak bu oranın 1 ve daha yüksek olması gerekmektedir. Bu yönüyle bakıldığında rezerv düzeyinin kısa vadeli dış borcu karşılama konusunda bir sorun olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan analizde brüt rezerv miktarı kullanılmasına karşın son yıllarda sıkça tartışma konusu olan brüt rezerv içinde bankaların zorunlu karşılık olarak yatırdığı dövizin olması ve brüt rezervin bir kısmının swaplar yoluyla edinildiği bilinmektedir. Merkez Bankası Rezervinin aslında kendisine ait olan kısmının daha düşük olması Rezerv/ KVDB oranının daha düşük olduğunu da göstermektedir.

Tablo 5: Rezerv/ KVDB Oranı (2018-2023)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	1,05	1,00	1,05	0,83	0,90	0,82
2	1,02	1,06	1,11	0,82	0,89	0,78
3	1,01	1,02	1,02	0,80	0,83	0,75
4	1,00	0,98	0,94	0,76	0,81	0,70
5	0,97	1,02	0,91	0,79	0,77	0,59
6	0,91	1,00	0,90	0,83	0,76	0,65
7	0,94	0,99	0,88	0,86	0,75	0,67
8	0,91	1,07	0,79	0,95	0,81	0,69
9	0,84	1,08	0,78	0,99	0,77	0,72
10	0,90	1,12	0,80	1,02	0,80	0,74
11	0,95	1,12	0,78	1,06	0,84	
12	0,98	1,10	0,83	0,93	0,86	

Rezerv Yeterliliğinin İthalat Yaklaşımı ile yapılan analiz sonuçları Tablo-6’da verilmiştir. Bu analizde mevcut rezervin ülkenin üç aylık ithalatını karşılama oranı hesaplanmıştır. Bu hesaplamada rezerv düzeyinin veri olarak alındığı aydan önceki üç ay içinde yapılan toplam ithalat miktarı kullanılmıştır. Üzerinde fikir birliği olmamasına karşın mevcut rezerv düzeyinin ülkenin üç aylık ithalatı karşılayacak düzeyde olması rezerv yeterliliği olarak kabul edildiğinden bu analizde de bu kabul kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre İthalat/Rezerv oranı 2018 yılında 0.50- 0.60 bandında iken bu oran 2019 ve 2020 yılında düşüşler göstermiş 2022 ve 2023 yılında 0.70 ve üzerinde seyretmiştir. 2023 yılı son dönemlerinde bu oranın düşmeye başladığı görülmektedir. Bu sonuçlar ışığında Türkiye’nin mevcut rezerv düzeyinin üç aylık ithalatı karşılama gücünün düşük olduğu görülmektedir. İthalatın finanse edilme gücünün düşük olmasının sebebinin hesaplama tekniğinden de kaynakladığı belirtilmelidir. Hesaplama söz konusu üç aylık dönemde ülkeye hiç sermaye girişinin olmadığı ve ihracat gelirinin olmadığı varsayımı altında yapılmaktadır. Ancak ülkeye aynı dönemde ihracat geliri girişi olduğu gerçeği göz önüne alındığında hesaplamanın dış ticaret açığı üzerinden yapılması bunun yanında brüt rezerv düzeyi yerine net rezerv miktarının kullanılmasının daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Tablo 6: Son Üç Ay İthalat/ Rezerv Oranı (2018-2023)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	0,38	0,14	1,09	0,33	0,11	0,41
2	0,41	0,09	1,08	0,35	0,13	0,46
3	0,44	0,04	1,04	0,34	0,16	0,45
4	0,44	1,00	0,00	0,31	0,18	0,50
5	0,47	1,07	0,06	0,28	0,22	0,61
6	0,52	1,10	0,09	0,24	0,24	0,52
7	0,48	1,14	0,13	0,21	0,28	0,51
8	0,52	1,15	0,23	0,14	0,30	0,48
9	0,46	1,15	0,29	0,10	0,36	0,42
10	0,37	1,14	0,32	0,06	0,38	0,40
11	0,29	1,12	0,37	0,05	0,37	0,61
12	0,21	1,10	0,34	0,06	0,38	0,57

Analizin son kısmında brüt rezerv düzeyinin son 12 aylık cari açık toplamını karşılama oranı incelenmiştir. Analiz sonuçları Tablo-6’da yer almaktadır. Hesaplamada rezerv düzeyinin veri olarak alındığı aydan önceki 12 aylık cari açık toplamı kullanılmıştır. Tablodan görüleceği üzere bazı oranlar sıfır değerine çok yakın iken bazı oranlar bir ve üzerindedir. Bu durum cari dengenin bazı aylar fazla bazı aylar açık vermesinden kaynaklanmaktadır. Cari dengenin fazla verdiği aylarda rezerv kullanılmasına ihtiyaç olmadığı varsayımı altında hesaplanan orana bir eklenmiştir. Oranın sıfıra yakın olması cari açığın düşük olduğunu ve finanse edilecek açığın rezerv miktarına göre düşük kaldığı anlamına gelirken oranın bire doğru artması finanse edilmesi gereken cari açığın büyüdüğünü anlamına gelmektedir.

Tablo 7: Son 12 Ay Cari Açık / Rezerv Oranı (2018-2023)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1	0,38	0,14	1,09	0,33	0,11	0,41
2	0,41	0,09	1,08	0,35	0,13	0,46
3	0,44	0,04	1,04	0,34	0,16	0,45
4	0,44	1,00	0,00	0,31	0,18	0,50
5	0,47	1,07	0,06	0,28	0,22	0,61
6	0,52	1,10	0,09	0,24	0,24	0,52
7	0,48	1,14	0,13	0,21	0,28	0,51
8	0,52	1,15	0,23	0,14	0,30	0,48
9	0,46	1,15	0,29	0,10	0,36	0,42
10	0,37	1,14	0,32	0,06	0,38	0,40
11	0,29	1,12	0,37	0,05	0,37	0,61
12	0,21	1,10	0,34	0,06	0,38	0,57

Tablo-6'daki sonuçlara göre 2020 yılında brüt rezerv düzeyi 12 aylık cari açığı hemen tamamen karşılayabilecek durumda iken sonraki yıllarda oran büyümeye başlamış ve 2023 yılında 0.60 seviyelerine gelmiştir. Bu değişim, süreç içinde finanse edilmesi gereken cari açığın arttığını hatta rezervlerin düştüğü veya rezerv artış hızının cari açık artış hızından düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle son yıllarda artan enerji fiyatlarının yanında Türkiye'nin enerji ithalat miktarının da artması enerji ithalatının 50-60 milyar dolar düzeyine çıkması cari açığı büyütüştür.

Bunların yayında tablodan açıkça okunamamasına karşın dış ticaret verileri incelendiğinde artan cari açığın temel sebebi olan dış ticaret açığının önemli bir kısmının bazı yıllar 20 milyar dolar düzeyine ulaşan altın ithalatı olduğu görülmektedir. Bu düzeyde yüksek altın ithalatına karşın 5 milyar dolar gibi bir düzeyde altın ihracatı yapılmış olması temel de bir dış ticaret açığına devamında cari açığa sebep olmasına rağmen ithal ürünün altın olması ve bunun büyük kısmının ülke içinde kalması ve halkın eline geçen altının brüt rezervlerde hesaba katılmamasına karşın 15 milyar dolarlık farkın dış ticaret açığına ve cari açığa dahil edilmemesi gerektiğini savunanlar bulunmaktadır.

Ancak ülkede hanehalkı ve firmaların 250 milyar dolar seviyesine ulaşan yabancı para cinsinden mevduatları olduğu devamında halkın bir kısmında yastık altı olarak tabir edilen şekilde yüksek miktarda altın ve döviz bulunduğu bilinmektedir. Bu birikimlerin nispeten pasif olması ve rezerv kullanılması gereken yer ve zamanda kullanılamaması nedeniyle altın ithalatından kaynaklanan dış ticaret açığının hesaba katılmamasının savunmak çok mümkün değildir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türkiye'de uzun zamandır devam eden Merkez Bankası Döviz Rezervleri tartışmasına yakın bakılmıştır. Rezerv tartışmalarına neden olan cari açık, dış ticaret açığı ve kısa vadeli dış borç yükü değişkenlerinin 2018-2023 dönemindeki izledikleri seyirler analiz edilmiştir. Söz konusu değişkenlere ilişkin

2018-2023 döneminde oluşan veriler kullanılarak rezerv yeterliliği analiz edilmiştir. Yeterlilik analizinde İthalat Yaklaşımı ve Kısa Vadeli Dış Borç Yaklaşımı yöntemleri kullanılmıştır.

Ülkenin döviz rezervi verilerine bakıldığında 2018 yılı sonrası 2021 yılına kadar dalgalı bir seyir izlediği 2021 sonrasında düzenli bir artış göstererek 2023 yılı sonunda 140 milyar dolar düzeyine ulaştığı görülmüştür. Bu dönemde cari denge de zaman fazla vermiş olmasına karşın baskın eğilim olarak sürekli açık vermiş ve aylık açık bazı dönemlerde 10 milyar doları aşmıştır. Bu anlamda ülkenin sürekli olarak cari açık sorunu ile yaşadığı görülmektedir. Cari açığın en önemli kaynağı ise dış ticaret açığıdır. Ülkenin ihracatının sürekli bir artış göstermiş olmasına karşın ithalat artış hızının daha yüksek olması dış ticaret açığı büyütülmüştür. Dış ticaret açığı 2022 yılında 90 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. Rezerv tartışmalarının temel sebebi değişkenlerden olan Kısa Vadeli Dış Borç yüküne bakıldığında ülkenin kısa vadeli dış borcunun sürekli arttığı bu durumda sürekli olarak kur üzerine baskı yaparken endişeleri de artırmıştır. 2018 yılı başında 111 milyar dolar olan kısa vadeli dış borç 2019 ve 2020 yıllarında azalma göstermiş olmasına karşın sonraki yıllarda sürekli bir artı ile 2023 yılı sonunda 170 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır.

Kronik ve devamlı artan dış ticaret açığı ve devamında cari açık ve sürekli artan kısa vadeli dış borç yükünün artmasının yanında düşük politika faizi politikasının uygulanmaya başladığı 2021 yılı sonrasında ülkenin faiz getirisinin cazibesini kaybetmesi nedeniyle yabancı sermaye girişinin oldukça azalması ülkenin ithalatın finansmanından cari açığın finanse edilmesine dış borç servisinin yapılabilmesine çok sayıda noktada şüphelere sebep olmuştur.

Rezerv Yeterliği ilk olarak Reserv/KVDB oranı ile ölçülmüştür. Brüt rezervin kısa vadeli dış borç toplamına oranı 2018 yılından 2023 yılına kadar dalgalanmalar göstermiş olsa da 2023 yılında oran oldukça düşüktür. Bu durum toplam brüt rezervlerin kısa vadeli dış borçları karşılama yeterliliğinin düşük olduğunu göstermektedir. İthalat Yaklaşımında ise yeterlilik brüt rezerv

düzeyinin son üç aylık toplam ithalatı finanse etme gücü olarak ölçülmüştür. Ulaşılan sonuçlar mevcut rezerv düzeyinin üç aylık ithalatı karşılama gücünün de düşük olduğunu göstermiştir. Ülkenin son 12 aylık cari açığı toplamı kullanılarak yapılan değerlendirme sonuçları ise brüt rezervlerin 12 aylık cari açığı finanse etme konusunda zayıf olduğu işaret etmektedir.

Türkiye'nin uzun yıllardır kronik sorunu olan yüksek dış ticaret açığına bağlı cari açık ve artan dış borç yükü karşısında bu açığın finanse edilmesi ve borç çevriminin sürdürülmesi temel olarak ya ülkeye yabancı sermaye girişi ya da yeni borçlanmaya bağlı olarak süregelmiştir. Bu durum sürekli olarak yabancı sermaye girişine veya yeni borç bulunmasın bağımlılığı artırmıştır. Bu döngü ülkede ödemeler dengesine bağlı olarak sık sık döviz krizlerinin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumda sık sık ülkenin rezervleri gündeme gelmiştir. Ancak soruna kalıcı bir çözüm üretmek mümkün olmamıştır. Dış Ticaret Açığının kapatılmasının temel yolu ihracatın artırılması iken dış borçlanma yoluyla elde edilen finansmanın daha verimli ve üretimi artıran alanlardaki yatırımlar için kullanılarak hem ithalatın azaltılması hem ihracat destek verilmesi olduğu açıktır. Ancak ülkenin ihracatının artmasına karşın ithalatın daha hızlı artması dış piyasalardan alınan borç finansmanın çok etkin kullanılamaması hatta bazı yıllar bu kaynağın sadece dış borcu çevirmek için kullanılması ülkedeki kronik sorunun devam etmesine hatta büyümesine neden olmuştur. Bu durumda rezervleri belirgin şekilde artırmak mümkün olmamıştır. Bu sebeple ülkede rezerv düzeyinin ne kadar olduğunun tartışılmasından ziyade rezervleri kullanma ihtiyacı gündeme getiren dış ticaret açığı, cari açık ve dış borçların etkin kullanılmaması konularında çözümler ve politikalar geliştirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Eren B. (2017). Gelişmekte Olan Ülkelerde Rezerv Talebini Etkileyen Faktörler ve Rezerv Yeterliliği TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ekim 2017

Seyfi, A. (2005). Optimum Rezerv Seviyesi ve Türkiye Uygulaması, TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Şubat 2005.

TCMB(2011).Merkez Bankalarında Rezerv ve Risk Yönetimi. TCMB,Ankara. (<http://www.tcmb.gov.tr>)

Yaman, B. (2003). Uluslararası Rezervler, Türkiye İçin Rezerv Yeterliliği ve Optimum Rezerv Seviyesi Uygulaması. TCMB Uzmanlık Tezi. 2023

<https://www.mahfiegilmez.com/2020/07/rezervleri-hesaplama-rehberi.html> (ET:16.12.2023)

<https://www.mahfiegilmez.com/2021/03/rezerv-meselesi.html> (E.T: 17.12.2023)

<https://www.mahfiegilmez.com/2022/10/merkez-bankas-rezervlerinde-son-durum.html> (E.T: 17.12.2023)

<https://evds2.tcmb.gov.tr/>

<https://ticaret.gov.tr/>

<https://www.tuik.gov.tr/>